

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KELAM BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**KUR'ÂN-I KERİM'DE KADER ALGISI:
HZ. YUSUF VE HZ. İBRAHİM KISSALARI ÖRNEĞİ**

Zeliha KOYUNCU

ŞANLIURFA-2022

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KELAM BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**KUR'ÂN-I KERİM'DE KADER ALGISI:
HZ. YUSUF VE HZ. İBRAHİM KISSALARI ÖRNEĞİ**

Zeliha KOYUNCU

Danışman

Doç. Dr. Veysel KASAR

ŞANLIURFA-2022

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI**

TEZ ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Veysel KASAR danışmanlığında, Zeliha KOYUNCU'nun hazırladığı **“Kur'an-ı Kerim'de Kader Algısı: Hz. Yusuf (a.s.) ve Hz. İbrahim (a.s.) Kıssaları Örneği”** konulu bu çalışma 02/10/2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda (Kelam) YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

X Oybirliğiyle / ☐ Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Doç. Dr.Veysel KASAR	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TAŞDELEN	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No :

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

	T.C. HARRAN ÜNİVERSİTESİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS ORİJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU	Doküman No : HRÜ-KYS-FRM015 Yayın Tarihi : .../.../20... Revizyon No : Revizyon Tarihi : Sayfa No : 3/1
---	---	--

ORİJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	175230021
Adı / Soyadı	Zeliha KOYUNCU
Anabilim Dalı/Programı	Temel İslam Bilimleri / Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Kur'an-ı Kerim'de Kader Algısı: Hz. Yusuf (a.s.) ve Hz. İbrahim (a.s.) Kıssaları Örneği

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 115 sayfalık kısmına ilişkin, 20/08/2021 tarihinde şahsım/danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı %24'tür. Ayrıca Tez çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

20/08/2021

Zeliha KOYUNCU

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 20/08/2021

Doç. Dr.Veyssel KASAR

(Danışman)

ÖZET

KUR'ÂN-I KERÎM'DE KADER ALGISI: HZ. YUSUF VE HZ.

İBRAHİM KISSALARI ÖRNEĞİ

KOYUNCU, Zeliha

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Veysel KASAR

Eylül, 2021, 115 sayfa

Bu çalışmanın konusu Kur'ân-ı Kerîm'de; Hz. Yusuf (a.s.) ve Hz. İbrahim (a.s.) kıssaları bağlamında ortaya konan kader algısıdır. Temel hedef, Kur'ân-ı Kerîm'in kader konusunda nasıl bir bakış açısı sunduğunu görmektir. Çalışmada, bu geniş hedefin bir parçası olarak hayatları ibretlik olaylarla geçen Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. Yusuf (a.s.) kıssalarının üzerinde durulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen diyaloglar incelenerek konu, bu iki peygamberin kıssaları üzerinden ele alınmıştır.

Çalışmada, farklı kader inanışları, imkân ölçüsünde ele alınmıştır. Bir inanç meselesi olan kader konusunda, yanlış düşüncelere yönelmenin insanların dini ve dünyevi hayatındaki etkilerine dikkat çekilmiştir.

Bu çalışmada, betimleme ve karşılaştırma metodu kullanılmıştır. Öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'deki kader konusuna bakışı ele alan ayetler tespit edilmiştir. Bilahare tezde örnek olarak düşünülen iki peygamber kıssasındaki diyaloglar incelenmiştir. Ayrıca tarihi süreç içinde kader ile ilgili İslam inanç mezheplerinin ortaya koydukları temel bakış açısı ile Kur'ân-ı Kerîm'in bu iki kıssasında ortaya konan kader algısı karşılaştırılarak ortaya çıkan tablo incelenmiştir.

Çalışmada Kaderle ilgili Kur'ân-ı Kerîm ayetleri incelenmeye gayret edilip; temel Kelam kitaplarının ilgili bölümleri ile kader konusuna dair lehte ve aleyhte yazılan tezlerden istifade edilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili makaleler ile ansiklopedi maddelerinden de faydalanılmıştır.

Çalışmada seçilen peygamberlerin yaşadıkları olaylara ve olaylar karşısında gösterdikleri tepkilere dikkat çekilmiş, kadere yaklaşımla ilgili ilginç durumlar ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Kader konusunu Kur'an'dan bazı ayetleri ön plana

ıkararak düşünmenin ve parçacı bir bakış açısıyla ele almanın yanlış olduğu ortaya konulmuştur. Bu anlamda kaderin doğru anlaşılması açısından konuyu bütüncül bir gözle ele almanın gereği ve önemi teyid edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kader, Kaza, Kesb, Halk, Takdir, Tedbir, Tevekkül, Allah'ın iradesi, Kulların iradesi, İstitaat.

ABSTRACT
PERCEPTION OF FATE IN THE QURAN: THE EXAMPLE OF
PROPHET YUSUF AND IBRAHIMS' STORIES

KOYUNCU, Zeliha

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Veysel KASAR

September, 2021, 115 pages

The subject of this study is the perception of fate which is revealed with Prophet Yusuf and Ibrahims' In the Qur'an. The main goal is to see how the Qur'an presents a perspective about fate. In the study, as part of this broad goal, were emphasized that the stories of Prophet Yusuf and Ibrahim who filled with interesting events. By examining the dialogues in the Qur'an, the subject was discussed through the stories of these two prophets.

In the study, different fate beliefs were examined to the extent possible. About the fate which is a matter of belief, took attention the effects of turning to wrong thoughts on people's religious and worldly lives.

In this study, descriptive and comparison method was used. First of all, the verses in the Qur'an that deal with the issue of fate were detected. Afterwards, the dialogues in the stories of two prophets, which were considered as examples in the thesis, were examined. In addition, the picture that emerged by comparing the basic point of view of the Islamic Faith Sects about fate in the historical process and the perception of fate revealed in these two stories of the Qur'an was examined.

In the study, it was tried to examine the verses of the Qur'an about fate. With the relevant chapters of the main Kalam Books and the theses written for and against the subject of fate were utilized. In addition, related articles and encyclopedia resources were also used.

In the study, taken attention to the events of the selected prophets and their reactions to the events. Interesting situations about the approach to fate were tried to be highlighted. It has been revealed that it is wrong to think about the issue of fate by

highlighting some verses from the Qur'an and to deal with it from a fragmentary perspective. In this sense, the necessity and importance of approaching the issue with a holistic perspective in terms of a correct understanding of Fate was confirmed.

Keywords: Fate, Kaza, Kesb, People, Appreciation, Action, Tawakkul, Allah's Will, Servants' Will, Istitaat.

**KUR'ÂN-I KERİM'DE KADER ALGISI:
HZ. YUSUF VE HZ. İBRAHİM KISSALARI ÖRNEĞİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORİJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
A.Konu, Önem, Amaç ve Yöntem	3
a. Tezin Konusu	3
b. Tezin Önemi	3
c. Tezin Amacı	4
d. Tezin Yöntemi	4
B.Kaynak Değerlendirmesi	4

BİRİNCİ BÖLÜM

**BİR İNANÇ PROBLEMİ OLARAK GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KADER
ALGISI**

1.1. TEMEL KAVRAMLAR	5
1.1.1.Kaza ve Kader	5
1.1.2. Takdir	6
1.1.3. Allah'ın İrâdesi ve Kulların İradesi	6
1.1.4. İstitaat	7
1.1.5.Kesb	7
1.1.6. Halk (Yaratma)	8
1.1.7.Tedbir	8
1.1.8.Tevekkül	8
1.2.KADER ALGISI	8
1.2.1.Kur'ân-ı Kerîm'de Kader Kavramının Anlamları	8

1.2.1.1. Kader Kelimesinin Ölçü ve Miktar Anlamına İşaret Eden Ayetler	9
1.2.1.2. Kaderin, Allah'ın İradesiyle Gerçekleştiğine İşaret Eden Ayetler	10
1.2.1.3 Kaderin, İnsanın Kesbine Bağlı Olarak Gerçekleştiğine İşaret Eden Ayetler	13
1.2.2. Hadis-i Şeriflerde Kader	15
1.2.3. Kelâmî Bir Kavram Olarak Kader	18
1.3.GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TOPLUMLARDA VE DİNLERDE KADER ALGISI	22
1.4.İTİKADÎ FIRKA VE EKOLLERİN KADER İNANCINA BAKIŞI	26
1.4.1. Hâricîler	27
1.4.2. Kaderiyye-Mu'tezile	28
1.4.3. Cebriyye	36
1.4.4. Şia	40
1.4.5. Eş'arîlik	41
1.4.6. Mâturidîlik	42

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE HZ. YUSUF VE HZ. İBRAHİM KISSALARINDA KADER ALGISI

2.1.HZ. YUSUF'UN YAŞADIĞI OLAYLAR VE BU OLAYLARDA KADERİ İLGİLENDİREN YAKLAŞIMLAR	45
2.1.1. Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması	48
2.1.2. Hz. Yusuf'un Köle Olarak Satılması	57
2.1.3. Hz. Yusuf'un Kadınla İmtihanı	59
2.1.4. Hz. Yusuf'un Suçsuz Yere Zindana Atılması	64
2.1.5. Hz. Yusuf'un Zindandan Çıkıp Hazinelerin Başına Geçmesi	70
2.2.HZ. İBRAHİM ve YAŞADIĞI OLAYLARIN KADER İLE İLİŞKİSİ	85
2.2.1. Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması	87
2.2.2. Hz. İbrahim'in Hicret Etmekle Emrolunması	90
2.2.3. Hz. İbrahim'in Çocuğu Olmamakla İmtihan Edilmesi	90
2.2.4. Hz. İbrahim'in Oğlunu Kurban Etmekle Emrolunması	92

2.2.5. Hz. İbrahim'in Beytullah'ı İnşa' Etmekle Emrolunması	93
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	101

KISALTMALAR

(s.a.v.) Sallallâhu aleyhi ve sellem

vb. Ve benzerleri

H.z. Hazreti

r.h. Rahimehullah

r.a. Radıyallahu anh

GİRİŞ

İmanın altı şartından kabul edilen kaza ve kader konusu, zihinlerin en çok takıldığı hususlardan biridir. Genel bir tanım olarak Allah Teâlâ'nın, bir şeyin varlığını dilemesine kader, varlığı dilenilen şeyin var olmasına da kaza denilmektedir. Kaza ve kader kelimeleri birbirinin yerine de kullanılmakta olup, Allah Teâlâ'nın ezelden ebede kadar yaratılmış ve yaratılacak şeyleri ezelde dilemesine kaza, bu şeylerin kazaya uygun olarak, ne eksik ne de fazla olmadan yaratılmasına da kader denilmiştir.

Kaza ve kaderle ilgili şu hususlar tartışılmaktadır: İnsanların başlarına gelen hayır-şer, fayda-zarar, fakirlik-zenginlik, hastalık ve musibetler mutlak anlamda Allah'ın dilemesiyle, takdir etmesiyle midir? Ayrıca Allah'ın takdiri bir zorlama mıdır? Yoksa fiillerin sahipleri kulların kendileri midir? Her şeyin tek hâkimi ve idarecisi Allah'tır denildiğinde insanın durumu nasıl ele alınmalıdır? Bu durumda insan Yaratıcının sonuz sıfatları karşısında bir kukla, bir piyon gibi atıl bir durumda mı kalmaktadır? Şayet insan hakkında son şıktaki gibi düşünersek, insan için günah-sevap, cennet-cehennemin bir anlamı kalmayacaktır. Bunun aksine, insan, her şeyi yapmaya güç yetiren ve mutlak özgürlüğe sahiptir denildiğinde de, bu durum insanı mutlak kadir ve mutlak hâkim bir duruma çıkarmış olmaz mı?

Halk arasında insanların bir kısmı, kaderin insan iradesinden uzak bir şekilde tamamen Allah tarafından belirlenmiş olduğunu düşünerek, insanı suyun akışına teslim olup oradan oraya sürüklenen yaprak gibi bir halde düşünmektedir. Bu insanlar ne yaparsa yapsın hayatında olan ve olacak olan şeyleri değiştiremeyeceğini düşünerek ümitsiz bir halde yaşamaktadır. Bu durum dinî ve dünyevî sorumluluklarını yerine getirme konusunda olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Bu olumsuz durumların bu tür bir kader düşüncesine sahip olan insanların dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmalarına engel teşkil edeceği de açıktır.

İnsanların bir kısmı da Allah'ın kendisini bu dünyada özgür yarattığını, dilediği gibi hareket etme gücüne sahip olduğunu düşünmektedir. Bunlardan bazıları insana aczini unutturan bu düşüncedeyken, başına beklemediği bir sıkıntı geldiğinde

çaresizliğe düşmektedir. Bu durum kimi zaman olumsuz bir kader düşüncesine sürükleyerek kendilerini rüzgârın önündeki yaprak misali, olayların akışına bırakmaya yönlendirmektedir. Özgürlük düşüncesi bazı kimseleri de dünyada ulaştığı rahatlık ve bol imkânlar içinde adeta firavunlaştırarak hak ve adalet çizgisinden saptırıp adeta küçük dağları ben yarattım dercesine kibre kaptırmaktadır.

Bu düşünme ve yaşama biçimleri Kur'an'ın ana ilkeleriyle uyuşmamaktadır. Öyleyse İslam'ın ruhuna uymayan, insanların dünya ve ahiret saadetini olumsuz etkileyen, problemlili bir düşünce ve yaşayışa sevk eden bu inanç biçimleri nereden kaynaklanıyor? İnsanlara yaşam rehberi olarak gönderilen Kur'an-ı Kerim bu konuda ne mesaj veriyor? Bu soruları cevaplandırmak için kader konusu Kur'an-ı Kerim'de anlatılan örnek hayat hikâyeleri üzerinden ele alındı. Bilhassa baştan sona tek surede geçen hikâyesiyle Hz. Yusuf (a.s.) ve Kur'an'da hayatından çokça söz edilen Allah'ın dostu Hz. İbrahim (a.s.) ve kıssalarında geçen olayları kader bağlamında tek tek ayrı başlıklar altında incelendi.

Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tezimizde geçen temel kavramları açıkladık. Öncelikli olarak kader ve kader ile ilgili olan kaza, kudret, istitaat, Allah'ın iradesi, kulun iradesi, kesb, halk ve takdir, tedbir ve tevekkül gibi terimleri, Kur'an-ı Kerim'den, hadis-i şeriflerden ve kelimâ sözlüklerden yararlanarak inceledik. Ardından kader konusunun ilk kez problem olarak nasıl ortaya çıktığını ve bu problemin ilk olarak nasıl ele alındığına değindik. Kader konusundaki farklı bakış açılarının nasıl ekolleştiğini hangi görüşler etrafında hangi itikadî mezhebin teşekkül ettiğini ele aldık. Her bir mezhebin kendi düşüncesini savunmak için Kur'an ayetlerini bağlamından kopararak ifrat ve tefrite varan düşüncelere nasıl vardıklarını ve içinde bulundukları dönemin siyasi ve sosyal kaygılarının düşüncelere etkisini inceledik. Ayrıca kader meselesinin sadece İslam'dan kaynaklı ve sadece Müslümanlara özgü bir problem olmadığını, Hristiyanlık ve Yahudilik başta olmak üzere diğer dinlerde ve farklı toplumlarda, filozoflar, bilginler ve âlimler arasında da tartışılacağına değindik.

İkinci bölümde ise Kur'an-ı Kerim'de geçen Hz. Yusuf (a.s.) ve Hz. İbrahim (a.s.) kıssalarında geçen olayları kader bağlamında tek tek başlıklar halinde ele aldık. Kıssada geçen olayların nasıl geliştiği (kaza-kader, cibrî- iradî), bu olayı yaşayan

kişinin olay karşısında nasıl davrandığı ya da nasıl davranması gerektiğiyle ilgili Kur'an-ı mesajları anlamaya gayret gösterdik.

Böylelikle önce kader problemini tanımladık. Problemin neden kaynaklandığını inceledik. Daha önce kader konusunda çalışılmış tezlerden farklı olarak örnek problem üzerinden Allah'ın peygamberlerinin nasıl davrandığını tespit ederek örnek davranış modelini öne çıkardık. Dünya hayatında karşılaşılan olaylara karşı bize sunulan ilahi bakış açısını; gerçek hayatla bütünleşmiş ütopyik olmayan çözümlerini ortaya koyduk.

A. Konu, Önem, Amaç ve Yöntem

a. Tezin Konusu

Başımıza gelen iyi ya da kötü olaylar karşısında duruşumuz tam olarak nasıl olmalıdır? Başımıza gelen her şeyin, Allah'ın kontrolünde olduğunu düşünerek kendini suyun akışına bırakan balık gibi tam teslimiyetçi mi olmalı yoksa suyun akışının tersine yüzen balık gibi kontrolü eline alıp mücadeleci mi olmalı? Çalışmamızın konusu Kur'an-ı Kerim'de geçen Hz. Yusuf (a.s.) ve Hz. İbrahim (a.s.) kıssalarında kader algısıdır. Kur'an-ı Kerim'de geçen iki peygamberin kıssalarındaki diyaloglar üzerinde durarak kader konusunda doğru tavrın ne olduğunu ve kaderi nasıl anlamamız gerektiğini tahlil etmeye gayret gösterdik.

b. Tezin Önemi

Kelam âlimlerinin en çok tartıştığı konulardan biri olan Kader; insanın duygusal hayatını ve düşünce sistemini etkileyen bir meseledir. Birbirine zıt çok farklı görüşlerin ve ekollerin mevcudiyeti bu konunun anlaşılmasını güçleştirmiştir. İman esaslarından sayılması sebebiyle kader konusunun Kur'an-ı Kerim'de örnek hikâyelerde nasıl algılandığını tespit etmek konunun doğru anlaşılması açısından

önem arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in kaderi algılama biçiminden yola çıkarak kader hakkındaki yanlış görüşler üzerinde durduk. Halk arasındaki yanlış inanışları tespit ederek kader hakkındaki doğru inancın ne olması gerektiği tahlil etmeye çalıştık.

c. Tezin Amacı

Tezin temel hedefi, kader konusunda Kur'ân-ı Kerîm'in nasıl bir bakış açısı sunduğunu görmek ve bu bakış açısıyla mezheplerin kader konusundaki görüşleri ile günümüz insanların kader konusundaki inanışlarını değerlendirmek ve kader hakkındaki inancımızı doğru ve sağlam delillerle kuvvetlendirmektir.

d. Tezin Yöntemi

Betimleme ve karşılaştırma metotlarına dayalı olarak ilgili kaynaklardan kader konusunda incelemeler yaptık. Kur'ân ve Sünnet 'in kader konusuna bakışını tespit etmeye gayret gösterdik. Taraftar ve karşıt görüşlere dair tespitler yaparak çalışmayı bilimsel verilerle destekledik.

B. Kaynak Değerlendirmesi

Kader konusuna dair dokümanın envanterini çıkardık. Lehte ve aleyhte yazılanları inceledik. Başta Kur'ân-ı Kerîm, tefsirler, Hadis-i Şerifler, akaid ve kelâm kitapları ile bu alanda yazılmış tez ve makalelerden faydalandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR İNANÇ PROBLEMİ OLARAK GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KADER ALGISI

1.1. TEMEL KAVRAMLAR

1.1.1.Kaza ve Kader

Kader; ezelde hüküm ve takdire uygun olarak, mümkün olanın yokluktan birer birer varlığa çıkışı demektir. Başka bir tarife göre kader kelimesi sözlük itibarıyla ölçme, güç yetirme anlamındadır. Kaza ise bir şeyin sınırı, ölçüsü ve hüküm gibi anlamlara gelir.¹ Kader ve aynı kökten gelen takdir; bir şeyin niceliğini belirlemek demektir. Takdir kavramına ayrıca kudret verme anlamı da verilmiştir. Allah'ın takdir etmesi de; Allah'ın güç vermesi ve hikmeti gereğince özel bir ölçü ve şekilde yaratması demektir.²

Kaza ise kelime olarak; hikmet ile yapmak, yaratmak, bir işi tam bir sağlamlık ve güven ile yerleştirmek, kesin son söz, anlamlarına gelir.³ Kaza aynı zamanda mevcudatın bireyleri hakkında ezelden ebede cari olacak hallerine ilişkin ilahi külli hükümdür. Kaza ve kader kelimeleri bazen birbirlerinin yerine kullanılmış olup bazı mezheplerin kader dediğine diğerleri kaza demiştir. Kader ile kaza arasındaki fark şu şekilde de ifade edilir: Kaza, bütün varlıkların Levh-i Mahfuz'daki topluca varlığı, kader ise varlıkların belirlenen şartları gerçekleştikten sonra ayrı ayrı dış dünyada var olmalarıdır.⁴

¹Bekir Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul : İSAM Yayınları, 2013), 174.

²Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistemik Kelam ve Güncel İnanç Sorunları* (İstanbul : Klm Yayınları, 2018), 121.

³Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 179.

⁴ eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcanî, *et-Ta'rifat* (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 178-179.

1.1.2. Takdir

Takdir, her varlığın kendi sınırları içinde, iyi, kötü, fayda, zarar vb. açısından belirlenmesidir.⁵ İbnu'l Esir, *en-Nihaye fi garibi'l-hadis ve'l-eser* adlı eserinde, kaderin, belli bir ölçü üzere 'takdir etme', kazanın da 'yaratmak' anlamına geldiğini belirtmiştir.⁶ Allah'ın eşyayı takdiri; birincisi, Allah'ın kudret vermesiyle, ikincisi de belli bir miktar ve özel bir şekilde yani bir hikmet üzere kılmasıyla gerçekleşir.

Allah'ın fiilinin de iki şekilde gerçekleşeceği belirtilmiştir. Birincisi, Allah'ın eşyayı mükemmel bir şekil ile hikmet üzere ve bi'l-fiil olarak bir defada var etmesi; yeri, göğü ve içindekileriyle beraber, bir defada yaratması gibi. İkincisi ise, eşyanın asıllarını bi'l-fiil, cüzlerini de bi'l-kuvve mevcut kılmasıdır. Sonuç olarak Allah'ın bu takdirinin dışında hiçbir şey meydana gelmez. Mesela zeytin çekirdeğinde bi'l-kuvve olarak zeytin ağacı takdir edilmiştir. Artık ondan üzüm veya incir ağacı yetişmez. İnsan ve hayvanlardan da ancak kendi cinsleri meydana gelir. Bu bakımdan Allah'ın takdiri, herhangi bir şeyin şöyle veya böyle olması şeklinde hüküm vermekle gerçekleşir. Bu zaruri veya mümkün olarak da gerçekleşebilir.⁷

1.1.3. Allah'ın İrâdesi ve Kulların İradesi

İhtiyar/irade; birini birine tercih etmek, seçmek, üstün tutmak, dilemek anlamında bir şeyi yapıp yapmama hususunda karar verme gücü diye tanımlanmıştır.⁸ Meşiet ve ihtiyar terimleri de benzer manada kullanılmıştır.⁹

Allah'ın iradesi, sınırsız ve mutlak olup mümkün olan her şeye taalluk eder. Onun iradesini sınırlayacak ya da cebir altına alacak hiçbir şey yoktur. Bir şeyin olmasını dilerse 'ol' der ve o şey dilediği şekilde olur. Buna mukabil insanın

⁵ eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 64.

⁶ Ebü's-Seadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *en-Nihaye fi garibi'l-hadis ve'l-eser* (Kahire : Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963).

⁷ Ramazan Altıntaş, *Kelam El Kitabı* (Ankara : Grafiker Yayınları, 2012), 435-436.

⁸ eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 16.

⁹ eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 213.

iradesi ise sınırlıdır. Bazı kelimciler, Allah'ın iradesine küllî, insanın iradesine de cüz'î irade demişlerdir.¹⁰

1.1.4. İstitaat

İstitaat; Allah'ın canlılara istediğini yapması için sunduğu bir genişliktir. Güç, kuvvet ve kudret terimleri anlam bakımından benzerdir. İnsana verilen bir şeyi yapma veya terk etme gücüdür. Bir fiil yapmak istediğinde o fiilin meydana gelmesi için gerekli olan güçtür.¹¹

1.1.5. Kesb

Kesb; kazanç, fayda sağlamaya veya zararı def etmeye yol açan şeydir.¹² İhtiyari fiillerin meydana gelişinde kulun etkisini ifade eder. Hem fayda hem de zarar ifade eden kesb, Ef 'âl-i ibâd yani kulların tüm iradi fiilleri için kullanılmıştır.¹³ Bu terim Kur'an-ı Kerim'de; kalbin akdi ve azmi, ticarete mal kazanmak, sa'y ve amel anlamında geçmektedir. Kur'anî bir kelime olan kesb, teknik Kelamî manada teknik olarak ilk kez Ebu Hanife bu tarafından kullanılmıştır. I. Gardet, M. Watt'tan alınan nakilde ise kesb deyimini ilk kullananların Geylan Dimeşkî (ö.110/728) ile Mürçiiler olduğu rivayet edilmiştir.¹⁴

¹⁰Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 158.

¹¹ eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 18.

¹² eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 188.

¹³Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 184-185.

¹⁴Şerafettin Gölcük, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri Bâkullânî'de İnsanın Fiilleri Anlayışı* (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1979), 188-200.

1.1.6. Halk (Yaratma)

Yaratma (halk); Allah'ın ezeldeki planlamasına uygun olarak yaratması anlamına gelir.¹⁵ Kudret sahibinin tek başına vasıtasız ve desteksiz bir şekilde meydana getirmesi mümkün olan şeye halk, mümkün olmayan şeye de kesb denilmiştir. Bu şekilde halk Allah'a özgü, kesb ise kula nispet edilen bir fiil olarak değerlendirilmiştir.

1.1.7. Tedbir

Tedbir; tehlikeleri önceden doğru bir şekilde fark etme, ileri görüşlülüktür. Akıbeti bilerek işleri yürütmektir.¹⁶

1.1.8. Tevekkül

Tevekkül; Allah'ın elinde olana güvenmek ve insanların elinde olandan ümit kesmektir. Sahip olduğu şeyin tasarrufunu kendisinin yerine başka bir şahsa bırakmak, ona güvenmek demektir.¹⁷

1.2. KADER ALGISI

1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Kader Kavramının Anlamları

Kader kelimesi kök ve türevleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de kaza; yaratmak (Fussilet 41/12) ¹⁸, hükmetmek,

¹⁵Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 111.

¹⁶ eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 57.

¹⁷ eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 67.

hüküm vermek (Tâhâ, 20/72), (el-Ahzâb 33/36), bir şeyin olmasını dilemek, olmasına karar vermek (el-Bakara 2/117, Meryem 19/21), bir şeyi bildirmek, haber vermek (el-İsrâ 17/4), bir işi tamamlamak, bitirmek, bir sureyi doldurmak (el-Kasas 28/29), emretmek (el-İsrâ 17/23), anlamlarda kullanılmıştır.

Kader kelimesinin geçtiği bu ayetlere bakıldığında birden çok anlama geldiği görülmektedir. Bu ayetleri ifade ettiği anlamlarına göre üç başlık altında inceledik. Birincisi; kader kelimesinin ölçü ve miktar anlamında kullanıldığı ayetler. İkincisi; kaderin Allah'ın iradesiyle gerçekleştiğini ifade eden ayetler. Üçüncüsü de; kaderin insanın kesbine bağlı olarak gerçekleştiğine işaret edenler ayetler. İnsanların görüş farklılıklarının sebeplerinden biri de ikinci ve üçüncü tür ayetleri birbirinden bağımsız olarak yorumlamalarıdır. Sırasıyla inceleyecek olursak;

1.2.1.1. Kader Kelimesinin Ölçü ve Miktar Anlamına İşaret Eden Ayetler

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de, rahimlerde ne olup bittiğini ve ne olacağını, eksik ve fazlası ile bildiğini “kader” kelimesinin kökleri ile ifade etmiş ve “*Onun katında her şey ölçü iledir*” buyurmuştur. (er-Ra'd 13/8) Başka bir ayette yine ‘takdir’ kelimesi ile her şeyin ölçülü yaratıldığı açıklanmıştır. (el-Kamer 54/49)

Yukarıda işaret edilen ayetler incelendiğinde; kaderin ölçü, plan, düzen, genelleşmiş kural ve kaidelere vurgu anlamı taşıdığı görülmektedir. Arapça kökü, ‘kaf+dal+ra’ harflerinden oluşan ‘kader’ ve ‘takdir’, terimlerine bir şeyin niceliğini belirleme anlamı verilmiştir.¹⁹

Allah'ın zatî ve subutî sıfatlarından sayılan Kudret kavramı da kader kelimesi ile yakın anlamlıdır. Bir şeyi belirli bir ölçüye göre yapmak, onu takdir etmek manasında kullanılmış olup Allah'ın dilediğini eksiği ve fazlası olmadan hikmet çerçevesinde yaratmasını anlatır.²⁰ “*Allah her şey için bir ölçü koymuştur.*” (et-Talâk 65/3) ayetinde kader; ne şekilde olacağına hükmetme anlamında kullanılmıştır.

¹⁸Kur'an-ı Kerim Meali (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 519.

¹⁹Sırrı Giridi, *Nakdû'l-kelam fi akaidi'l-İslâm* (İstanbul, 1324), 93.

²⁰Veysel Kasar, *İlk Dönem Kelamında Kudret Sıfatı Etrafındaki Tartışmalar* (İstanbul: Kardelen Yayınları, 2019), 14.

“Bir nutfeden onu yarattı da biçime koydu.” (Abese 80/19) ayetinde de insanda potansiyel halde var edilen ve halden hale geçtikçe inkişaf eden özelliklere işaret edilmiştir.

Yukarıda geçen ve buna benzer başka ayetlere bakıldığında, kader ve takdir kavramlarının, kozmolojik düzenle ilgili fiziksel ve biyolojik yasalardan (sünnetullah) söz ettiği görülmektedir. Öyleyse evrendeki her bir hareket, ilahi plan dâhilinde olup bitmekte ve o plan dışında hiç bir hareket söz konusu değildir. Zira Yüce Allah; gökler ve yer arasındaki bütün işlerin kendi tasarrufu altında olduğunu bildirmektedir. (Secde 32/5)

Örneğin; kâinattaki bütün hayvan, bitki ve cansız varlıkların hareketi, ayın ve güneşin hareketleri, gece ve gündüzün oluşması, mevsimlerin art arda gelmesi, suyun kaynaması, donması, buharlaşması, yağmur, kar, dolu, deprem vb. tabiat olayları, bitkiler, hayvanlar ve insanların yaşam döngüleri gibi birçok şey, bu yasalara göre meydana gelir, çalışır, bozulur ve yok olurlar.

İnsanlar, Allah tarafından konulan emir ve yasaklara riayet edince mutlu bir toplum meydana gelirken, emirlere uymayıp yasaklar çiğnenince mutsuz, hastalıklı bir toplum meydana gelmektedir. Bu da Allah’ın koyduğu toplumsal yasaların bir sonucudur. Üzerinde durulan esas mesele; insanın başına gelen tüm olayların Allah’ın dilemesiyle mi yoksa tamamen kulun iradesine bağlı olarak mı gerçekleştiğini anlamaya çalışmak olduğundan kader kelimesini ‘ölçü’ anlamında açıklayan bu başlık üzerinde fazla durulmayacaktır.

1.2.1.2. Kaderin, Allah’ın İradesiyle Gerçekleştiğine İşaret Eden Ayetler

Kulların bütün fiillerini Allah mı yarattı, yoksa bu fiiller, kulların özgür iradeleriyle mi meydana gelmişlerdir? Bu sorular çerçevesinde cebir ve irade meselesi sadece İslam âleminde değil diğer dinlerde de anlaşılmaya çalışılan bir problem olmuştur. Kelam âlimleri ve filozoflar bu karmaşık probleme çözüm bulma arayışına girmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen birçok ayet vardır ki her şeyin bir kadere bağlı olduğuna kulların fiillerinin de Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğuna delalet eder.²¹ Bu ayetler, zahirine bakan kişileri, insanın fiillerini işleme konusunda cebr altında olduğu düşüncesine sevk etmektedir.

Her şeyin önceden takdir edilmiş bir kadere bağlı olarak gerçekleştiğine işaret eden ayetlerden bazılarının ifade ettiği manalar şöyledir; *“Her şeyi yaratan ve her şeyin vekili Allah'tır.”* (ez-Zümer 39/62) *“İnsanların başına gelenler sadece Allah'ın yazdıklarıdır. Bu sebeple müminlerin tek dayanacakları güç Allah olmalıdır.”* (et-Tövbe 9/51) *“Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın.”* (el-Hadîd 57/22) *“Doğru yolu bulan Allah'ın hidayet ettiği, şaşırttığı da gerçek zarara uğrayandır.”* (el-A'râf 7/178) *“Oysa sizi de yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.”* (es-Sâffât 37/96)

Bazı ayetlerde Allah'ın iradesinin mutlak manada üstün geleceğine dair kesin ifadeler yer almaktadır. Bunlardan birisi şu ayettir: *“Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine O'ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O'nun keremini geri çevirecek de yoktur. O, hayrını kullarından dilediğine eriştirir.”* (Yûnus 10/107) Diğer bir ayette de *insana nimet olarak ulaşan her şeyin Allah'tan olduğu* ifade edilir. (en-Nahl 16/53) Başka bir ayette, *Allah'ın dilemesi halinde bütün insanların da hidayete girecek oldukları, fakat Cehennem cinler ve insanlarla doldurulacağına dair yüce Allah'ın sözü bulunduğu* da bildirilir. (es-Secde 32/13)

Bu son ayetten ilk bakışta; Allah'ın istediği gibi bazı kullarını cennete bazılarını da cehenneme atacağı ve kulun bunda hiçbir iradesin olmadığı şeklinde bir mana anlaşılabilir. Fakat gerçek şu ki; eğer Allah dileseydi, iyiliği veya kötülüğü seçebilmeleri konusunda insanları serbest bırakmaz, herkesi imana ve iyiliğe cebren sevk edebilirdi. Bu takdirde, dünya hayatı, ahireti kazanma yeri olmaktan çıkar, insanlar melekler gibi (günahsız ve Allah'a itaatkâr) olur, insanların özgür bir biçimde iradelerini kullanarak iyiliği veya kötülüğü seçebilme ve Ahirette bunun sonucuna göre karşılığını görecekları şekilde sınanmalarının bir anlamı kalmazdı.

²¹Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye fî ilmi'l-ilâhiyyât ve't-tabîiyyât* (Beyrut : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1990), 529.

Ayetin ilk cümlesinde bu husus vurgulanmakta, ikinci cümlesinde ise kötülükleri tercih edenlerin ilahi adalet gereği karşılaşacakları sonuç açıklanmaktadır.

Bu örnek ayetlere toptan bakınca; Allah Teâlâ her şeyin yaratıcısıdır. Tek hâkim güç o'dur. Hidayete ve delaletle götüren tek mercîdir. Dilediğine, dilediği sıkıntıyı ve sevinci verir ve dilediğinin, dilediği şekilde sıkıntısını ve sevincini yok eder,²² şeklinde anlamalar ifade eder. Ancak bu ayetleri sadece zahirleriyle değil bağlamları ile birlikte ele almak gerekir. Hidayet ve dalalet yaratmak, Allah'a aittir; hidayeti ve dalaleti tercih etmek insana ait bir fiildir. İyilik ve kötülüklerin varlığını yaratmak, yüce Allah'ın kudreti ²³ ve iradesine aittir; işlemek, yönelmek, istemek, temayülde bulunmak insanın cüzi iradesi ile olmaktadır. Allah ne hidayette ne dalaletle insanın iradesini ortadan kaldırmak suretiyle insanlara cebirle hidayet ve dalaleti uygulamış değildir. Böyle bir düşünce Kur'ân'daki teklif, emir-nehiy, ahlak ve insan varlığını muhatap alan yüzlerce ayete ters olur. O halde bu ayetlerden cebir sonucu çıkarmak yanlıştır.

Allah'ın kulları üzerindeki kazası / takdiri dört türlüdür: Birincisi itaat ile ilgilidir. Eğer Allah bir kuluna itaat takdir ettiği zaman, kul bunu samimiyet ve gayretle yerine getirirse Allah onu muvaffak kılar. Çünkü Allah Teâlâ; *“Bizim uğrumuza çalışanları yollarımıza ulaştırırız”* (el-Ankebût 29/69) buyurmuştur. İkincisi masiyetlerle ilgilidir. Allah kuluna masiyet takdir ettiği zaman, kul onu tövbe istiğfar ile karşılayıp pişman olursa Allah da onun tövbesini kabul edip mağfiretle rızıklandırır. Çünkü Allah Teâlâ; *“Allah tövbe edenleri sever.”* (el-Bakara 2/222) buyurmuştur. Üçüncüsü nimetlerle ilgilidir. Allah kuluna nimet takdir ettiği zaman, kul ona şükredip cömert davranırsa Allah da fazlasını bahşeder. Çünkü Allah Teâlâ; *“Eğer şükrederseniz artırırım.”* (İbrâhîm 14/7) buyurmuştur. Dördüncüsü belalarla ilgilidir. Allah kuluna bela ve musibet takdir ettiği zaman, kul da onu sabır ve rıza ile karşılarsa Allah da ona ahiret nimetlerini verir. Çünkü Allah Teâlâ; *“Muhakkak sabredenlere mükâfatı hesapsız verilecektir.”* (ez-Zümer, 39/10) buyurmuştur.

²²Abdüllatif Harputi, *Tenkihü'l-kelam fî akaidi ehli'l-İslâm* (Dersaâdet : Necm-i İstikbal Matbaası, 1330), 100.

²³Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkahir Bağdadi, *Usulü'd-dîn* (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981), 93.

Bu görüşe göre Allah imtihan olarak, kuluna emirler verip yasaklar koyduğu gibi bela ve musibetler de verebilir; varlık veya yoklukla da sınavabilir. Bu imtihanların sebepleri kulun bir takım kusurları olabileceği gibi tamamen Allah'ın iradesiyle de olabilir. Kur'an'da Fir'avun'un İsrail oğullarına yaptığı zulümler anlatılırken; *‘‘Aslında o size reva görülenlerde Rabbinizden büyük bir imtihan vardı’’* (el-Bakara 2/49) buyrulmuştur.

Fetih suresindeki bir ayette de bedevilerin kendi ihmalleri yüzünden savaşa katılmadıkları ve günahlarının ortaya çıkmasından sonra da Resulullah'a mazeret beyan ederek bağışlanmaları için aracılıkta bulunmasını istedikleri bildirilir. Bu ayette *‘‘Allah'ın onlara zarar dilemesi’’* onların hata ve kusurları sonunda ifade edilmiştir. (el-Fetih 48/111) Buradan anlaşılan mana, Allah'ın kuluna zarar ve kötülük dilemesinin evvelinde, insanların kesbi ile hata ve günahları işlemiş olmalarıdır.

Alt başlığımızda, fiil-insan ilişkisi bağlamında başka ayetler de vardır. Bunlara bakıldığında, insanın yapıp ettiklerinin dilemek cihetiyle tamamen insanın kendisine ait olduğu anlaşılır. Bu ayetler açıkça insanın fiilleri yaparken de cebir altında bulunmadığını anlatırlar.

1.2.1.3 Kaderin, İnsanın Kesbine Bağlı Olarak Gerçekleştiğine İşaret Eden Ayetler

Kazanmak, elde etmek manasına gelen kesb, hem zarar hem fayda için kullanılan bir terimdir.²⁴ İnsanın yaptığı fiillerinde özgür olup cebir altında olmadığını, bunda insanın kesbi bulunduğuna işaret ettiği düşünülen bazı ayetler şunlardır: *‘‘Her nefis, kazandığına karşılık bir rehindir.’’* (el-Müddessir 74/38) *‘‘Kötülük yapanlara gelince, kötülüğün cezası misli iledir.’’* (Yûnus 10/27) Bu ayetin devamında kötülük yapanların (kötülükten kasıt küfür), sonunda ebedi cehennemde kalacakları ve en büyük zararın onları kuşatacağı ifade edilir.

²⁴Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb İsfahani, *Müfredâtü elfazi'l-Kur'ân*. (Dımaşk : Dârü'l-Kalem, 1992), ‘‘ksb’’ md.

Aşağıda geçen ayetlerde de, iman etmek veya küfürde kalmak konusunda insanın bizzat özgür tercihi bulunduğu açık şekilde ifade edilir; *”Dileyen iman etsin dileyen de inkâr etsin”* (el-Kehf 18/29) İnsanın iradesini kullanmadaki hürriyeti açıkça ortaya konulmuştur. Allah insanlara doğruyu ve yanlışı göstermiştir. Hidayet ve dalaletin sebeplerine tutunmak suretiyle kendisi hakkında hüsrân ve saadetin gerçekleşmesi için adımları atan insandır. Bu iki tercihe göre de insan “nankör, ya da şükredenler” sınıfına dâhil olmaktadır. (el-İnsân 76/3)

Bir başka ayette hidayet ve dalaletin sebeplerine tutunmak, basiret kavramı ile anlatılmıştır. Basiret ve idrakini işleterek Hakkı gören, kendi lehine ve faydasına olanları kazanmış; basireti işletmeyerek, hakka ve hakikate sırtını dönen ise zararı kendi eli ile kazanmış olmaktadır. (el-En‘âm 6/104) Ayette bu husus net bir şekilde açıklanmıştır. Bu ayetlerden çıkarılacak anlamlara göre, yüce Allah bütün insanlara doğru yolu göstermiştir. İnanmak ya da inkâr etmek, hakikati görmeye çalışmak ya da hakikate gözünü kapatmak, şükretmek ya da nankörlük yapmak, iyilik ya da kötülük yapmak insanın hür iradesine bırakılmıştır. Her iki durumun farklı bir sonucu vardır. Ve insan hür iradesiyle bu sonucu hak etmiştir.

Kulun kendi iradesi ile gerçekleştirdiği hareketleri, fiillerin varlık planına çıkması açısından, hem kulun irade ve kudreti, hem de Allah Teâlâ’nın yaratması ve var etmesiyledir. Semerkandî’ye göre kul, özgür iradesini kullanarak değişik alternatiflerden birini tercih edip bir fiili işlemesiyle kendi fiilinin mucidi olmuş değildir. Fiili icad eden sadece Allah Teâlâ’dır.²⁵ Allah Teâlâ’nın emir ve yasakları, bunun karşılığında sevap verip azap etmesi, insanda kesb bulunduğu içindir. Ayet-i kerimede; *“Allah Teâlâ, sizi yarattı ve işlerinizi de yarattı.”* buyurmaktadır. (es-Sâffât 37/96) Bu ayet, insanların özgürlüğüne, kesbine, hareketlerinde cüz’i irade bulunduğuna ve cebr olmadığını da işaret etmektedir.

İnsanın; bir işi yapıp yapmamaya gücünün yetmesine kudret, yapmayı veya yapmamayı istemesine irade, yani dilemek; bir işi kabul etmeye, karşı gelmemeye rıza, yani beğenmek denilmektedir. İnsanın ihtiyari hareketinin dört şeyle meydana geldiği belirtilmektedir: 1- O işi tasavvur etmek, hatırlamak. 2- O şeyden şevk duymak. 3- İrade-i cüziyyeyi kullanmak, yani harekete başlamak. 4-Hareketin

²⁵Mehmet Cüneyt Gökçe, *Semerkand ve Muhammed b. Eşref es-Semerkandî* (İstanbul: Nida Akademisi, 2019), 70.

meydana gelmesi. Birinci ve ikinciye Allah Teâlâ yaratıyor. Çünkü tasavvur ile şevk var olan şeyler olup yaratılmaya muhtaçtır. İrade-i cüziyye kuldandır, hareketi yaratan Allah'tır. Kuldan, iradenin meydana gelmesi de, tasavvur ve şevkin yaratılması ile olur. Örneğin bir kimse sadaka vermeyi ve sevabını tasavvur etse, kendisinde şevk veya nefret hâsıl olur. Buna göre, irade eder veya etmez. Şevk, irade demek değildir. Nefret de, iradeyi kullanmak değildir.²⁶

Her ihtiyar edenin, hâlık (yaratıcı) olması lazım gelmez. Bunun gibi her irade edilen şeyden, razı olmak da lazım gelmez. İhtiyar ve kesb, birlikte bulunabilir. İhtiyar, halk ile de birlikte bulunabilir. Bunun için Allah Teâlâ'ya Hâlık ve muhtar; kula da, kasib ve muhtar denilmiştir. İnsan bir şeyi yapmayı veya terk etmeyi irade eder ve kuvvetini kullanır. Sonra Allah Teâlâ da bunu irade eder ve kudretini kullanırsa, bu şey yani bu iş olur. İlk ikisine kesb, son ikisine de halk denilmiştir. Kulun yaptığı işi, Allah Teâlâ beğenirse taat olur ve bunun için ahirette sevap verilir. Beğenmezse ma'siyyet yani günah olur ahirette cezası olur.²⁷

1.2.2. Hadis-i Şeriflerde Kader

Kader ile ilgili hadislere yüzeysel bakıldığında birbiriyle çelişkili ifadelerin olduğu rivayetler görülmektedir. Kur'an ve sünnetin birbirinin tamamlayıcısı olduğu göz önünde bulundurulduğunda hadislerin Kur'an'la asla çelişmeyeceği gerçeğini dikkate almak gerekir. Bir rivayete göre ashaptan bir grubun kaza ve kader konusunda tartıştığı haberi peygamberimizin kulağına gitmiş ve onlara; kendilerinden önceki ümmetlerin bu konuyla çok uğraştıkları için sapıttıklarını; Kur'an'ın ayetlerini birbiriyle çarpmamalarını, çünkü Kur'an'ın bir kısmının diğer kısmını tasdik ettiğini, anladıklarına amel etmelerini, anlamadıklarına da iman etmelerini emretmiştir.²⁸ Kur'an'ı anlamada bu temel kaideyi göz önünde bulundurarak kader mevzuusuyla alakalı hadislerden bir kaçını inceleyelim;

²⁶Ramazan Ayvalli, *Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*. (İstanbul : Türkiye Gazetesi, ts.), 189.

²⁷Ardoğan, *Sistematiik Kelam*, 142-144.

²⁸Karadeniz, Osman, *İnsan Iradesi ve Kudret-i İlahiyye Bağlamında Kader Mes'elesi*, thk. İlyas Çelebi (İstanbul : Ensar Neşriyat, 2011), 148.

“Bil ki, bütün insanlar sana fayda sağlamak için bir araya gelse, ancak Allah’ın sana yazmış olduğu hususta sana fayda verebilirler. Bütün insanlar sana bir zarar vermek için bir araya gelse, ancak Allah’ın sana yazmış olduğu şey hususunda sana zarar verebilirler.”²⁹ Cebriyeciler burada, kim ne yaparsa yapsın Allah’ın yazgısından başkası olmayacak öyleyse bir iş için çabanın ve gayretin ehemmiyeti de yoktur şeklinde bir bakış açısı getirmişlerdir. Yani kul mutlak cebir altındadır ve rüzgârın önündeki yapraktan farksızdır şeklinde bir yorum getirmişlerdir.³⁰

Fakat gerçek şu ki, burada cebir değil, tek hâkim gücün Allah olduğu ve her şeyin onun kontrolünde olduğu vurgulanmaktadır. İmtihan dünyasında olduğumuz gerçeğinden hareketle Allah’ın, kullarını bir takım iyi veya kötü (bize görünen yüzü açısından) şeylerle sınadığını biliyoruz. Eğer Allah bir kulunu, bir şeyle sınamayı takdir etmişse bütün dünya bir araya gelse Allah’ın dilediğini yapmasına mani olamayacaktır. Allah dilediğine bir fayda vererek veya bir zarar vererek imtihan edebilir. Hiç kimse ne o faydaya mani olabilir ne de o zararı giderebilir. Çünkü Kadir-i Mutlak olan yalnızca o’dur.

Bu hadisi şerifte de benzer şekilde ifadeler vardır; Hz. Ali (r.a.) anlatıyor: “Biz bir cenaze vesilesiyle Bakî’l-Garkad’da idik. Derken yanımıza Resulullah (s.a.v.) çıkageldi ve oturdu. Biz de etrafında halka yapıp oturduk. Elinde bir çubuk vardı. Çubuğuyla yere bir şeyler çizmeye başladı. Sonra: Sizden kimse yok ki, şu anda cennet veya cehennemdeki yeri yazılmamış olsun! Buyurdular. Cemaat: Ey Allah’ın Resulü, dedi. Öyleyse hakkımızda yazılmasına itimat edip ona dayanmayalım mı? “Çalışın”, buyurdular. “Herkes kendisi için yaratılmış olana erecektir. Cennetlik olanlar, saadet (e götüren) amele (muvaḥḥak) olacaktır. Şekavet ehli olanlar da şekavet(e götüren) amelde (muvaḥḥak) olacaktır.” Sonra şu ayeti tilavet buyurdular. (Meal): “*Kim bağışta bulunur, günahından kaçınır ve dinin en güzelini tasdik ederse, biz de ona hayır ve kolaylık yolunu kolaylaştırırız*” (el-Leyl 92/5-7)³¹ Yine yüzeysel olarak Cebriyeci bir bakış açısıyla bakıldığında, iyilik ve

²⁹Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Deyba’, *Hadis Ansiklopedisi : kütüb-i sitte*, çev. İbrahim Canan (Ankara: Akçağ Yayın, ts.), 16/314.

³⁰Kadri Önemli, *Ümmeti Kutuplaştıran İlk İhtilaflar* (İstanbul: Nida Akademi, 2020), 177.

³¹Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu’fî Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî* (İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1979), Kader, 4; Ebü’l-Hüseyn Kuşeyrî Nisaburî Müslim b Müslim, *Sahîhü’l-Müslim* (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003–1424), Kader, 6; Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud Ebî Davud, *Sünenü Ebî Davud* (Humus : Muhammed Ali es-Seyyid, 1969), Sünnet,

kötülüğün, Allah'ın iradesi ile olduğu ve kulun adeta bunlara mecbur kılındığı düşünülebilir! Hâlbuki burada kulun iman, irade ve yönelişine dikkat çekilerek, küfür ve imanın sebebinin kulun kendisinden neş'et ettiği ve kulun kesbi ile meydana geldiği gösterilmektedir.

Son olarak Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.) 'dan rivayet edilen bu hadisi şerifi inceleyelim; Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Sizden birisinin yaratılış (maddesi) annesinin karnında kırk günde tamamlanır. Sonra (yaratılış maddesi olan sperm yine) bu şekilde (bu kırk günlük müddet içerisinde) kan pıhtısı halini alır. Sonra (yine) bu şekilde bir çiğnem (et) haline gelir. Bu kırkar günlük üç merhaleden sonra Allah, anne karnındakine dört kelime yazması için bir melek gönderir. Bunun üzerine melek, (bu çocuğun;) rızkını, ecelini, amelini, bedbaht mı, bahtiyar mı olacağını yazar. Sonra ona ruh üfürür. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz ki sizden birisi cennet ehline ait ameller işler, o kadar ki cennet ile kendi arasında sadece bir arşın kadar (bir mesafe) kalır. Fakat (hakkındaki) yazgı önüne geçer de cehennem ehlinin amelini işler ve cehenneme girer. Yine sizden birisi cehennem ehline ait bir amel işler, öyle ki cehennem ile kendi arasında bir arşın kadar (bir mesafe) kalır. Fakat (hakkındaki) yazgı önüne geçer de cennet ehlinin amelini işler ve cennete girer.”³²

Üç hadisi şerife birlikte bakıldığında bir yandan Allah'ın yazmış olduğu kaderin kaçınılmaz olarak başa geleceği vurgulanırken, diğer yandan da insanın kendi iradesiyle güzel ameller işlemesi gerektiği ifade ediliyor. Derinlemesine inceleme yapmadan yüzeysel bakıldığında; eğer Allah'ın yazgısı kaçınılmaz ise, neden ibadetler, emir ve yasaklar, cennet ve cehennem var? İnsan neden cebren işlenen kötü bir fiilden veya sorumlu tutulup yapılmaya güç yettirilmeyen bir fiilden sorumlu tutuluyor? gibi sorular akıllara gelecektir.

Bunun açıklaması şu ayetten çıkarılabilir: “Allah her kimi doğruya erdirmek isterse onun göğsünü İslam'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğşe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar. Allah inanmayanlara işte böyle azap verir.” (el-En'âm 6/125) Bu ayet, Allah'ın evrensel yasalarının (kanunlarının) insanların inanç

17; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, *el-câmiü's-sahîh = sünenü't-tirmizî* (Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1978), Kader, 3.

³² İbrahim el- Hâzîmî, *7 Hadis İmamın İttifak Ettiği Hadisler*, çev. Hanifi Akın (İstanbul: Polen Yayın, 2007), 841.

ve amel hayatında da geçerli olduğunu gösteriyor. Bu evrensel yasaya göre Allah bir kimsenin hidayete ulaşmasını dilemişse onun gönlünü İslam'a açar, ona sevdirebilir ve kabul ettirir. Eğer bir kimsenin haktan uzak kalmasını dilemişse onun kalbine hakkı benimseyip sevmesine ve kabul etmesine mani olacak bir darlık veya sıkıntı verir. Ayette, ikinci konumdaki kişilerin yaşadığı psikolojik durumları, göğse yükselenlerin hissettiği fizyolojik sıkıntıya benzetilmiştir. Bilindiği gibi göğse doğru yükseldikçe hava basıncının azalmasıyla insanın nefes almasının güçleşmesi, varlıklara hâkim olan, (varlıklar dünyasında geçerli olan) fiziki evrensel yasaların gereğidir. Kur'ân-ı Kerîm, menfi duygularının etkisinde kalan insanların yaşadığı psikolojik sıkıntıları bu şekilde teşhis ve tasvir etmiştir. Buna göre; kötü niyet, kıskançlık, inatçılık, gurur ve kibir, zevk ve menfaat tutkusu gibi psikolojik amillerin etkisine kapılanlar, akıllarını duygularına kurban ederler. Bu durumlarında ısrar edince, tıpkı yükseldikçe nefes almakta güçlük çekenler gibi, İslam karşısında giderek artan bir sıkıntı ve huzursuzluk hissederler. Hak ve hidayet üzerine sağlıklı düşünme imkânından gittikçe uzaklaşırlar. İslam'ın anlatılması canlarını sıkar, inat ve inkârlarını artırır, haksız davranışlara sevk eder. Böylelikle hidayete ulaşma imkânlarını giderek kaybederler. Bütün bunlar, Allah'ın evrensel kanunlarının bir sonucu olarak, olumsuz duygularının ve kötü niyetlerinin esiri olanlar için kaçınılmaz bir durumdur.

1.2.3. Kelâmî Bir Kavram Olarak Kader

İnsanlık tarihi kadar eski bir konu olan kader, İslam tarihinde hicri birinci asırdan günümüze kadar tartışılan bir mesele olarak varlığını devam ettirmiştir. Kader iman esaslarından biri olması sebebiyle de daima duyarlılık gösterilmesi gereken bir konu olarak görülmüştür.³³ Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken Kur'ân, ihtiyaca göre peyderpey inmiştir. Bu dönemde henüz İslâmî ilimler teşekkül etmemiştir. Herhangi bir problemle karşılaşan Müslümanlar peygamberimize giderek vahyin kaynağından cevap alarak tatmin olmuştur. Aynı şekilde kader konusu da merak edilip sorular sorulmuş, üzerinde konuşulmuş ve peygamberimiz hayatta

³³Abdurrahman b. Hasan Âl-i Şeyh, *Fethü'l-mecîd şerhi Kitâbi't-Tevhid* (Riyad: İdaretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1413), 404.

olduğu müddetçe akaid alanında beliren herhangi bir ihtilaf ve halledilmemiş bir problem kalmamıştır.³⁴ O'nun (s.a.v.) vefatından sonra farklı dinlere mensup farklı coğrafyalardan insanlar İslamiyet'e girip Müslümanların halkasının genişlemesi farklı sorunları beraberinde getirmiştir. Ayrıca Hz. Peygamberin (s.a.v.) yakın çevresindeki sahabelerin kendi aralarında başlattığı Cemel ve Sıffin savaşlarının kader probleminin tartışılmasında çok büyük tesiri olmuştur. Bu konuya sonraki bir başlıkta ayrıntılı olarak değinilecektir.

Kader ve diğer itikadi problemlerle ilgili yapılan tartışmalar neticesinde ortaya çıkan birbirinden farklı görüşler, zamanla farklı ekoller ve inanç mezheplerini vücuda getirmiştir. Bunlardan Ehl-i Sünnet Kelam ekolunu temsil edenler; Selefiyye, Mâtüridiyye ve Eş'ariyye'dir. Ehl-i Bidat mezhepler ise, Hariciyye, Şia, Kaderiyye, Cebriyye, Mürcie ve Mu'tezile'dir.³⁵ Bu mezhepler savundukları görüşlerin doğruluğunu ispatlamak için Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini delil göstermişlerdir. Bu durumda Kur'ân ayetlerinin birbiriyle çelişkili olduğu gibi bir düşünce akıllara gelebilir; fakat Kur'ân ayetleri bütüncül bir gözle incelendiğinde her bir mezhebin görüşünde doğruluk payı olduğu görülmekle beraber, tüm görüşlerinin hayatın bütün alanında ve bütün konularda doğru ve geçerli olduğunu söylemek isabetli olmayacaktır.

Kaza ve kader kelimelerine mezheplerin yüklediği anlamlar şöyle açıklanmıştır; Selefiyye, Mâtüridî ve Şîî'lere göre kader; gücü yetmek; planlamak, ölçülü bir şekilde yapmak; bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek; kıymetini bilmek gibi manalara gelir. Terim olarak, Allah Teâlâ'nın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi demektir. Eş'arî kelamcıları ile İslam filozofları, kaderi; Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi biçiminde tarif etmişlerdir. Bu ise diğer âlimlere göre kazanın tanımıdır.³⁶ Kaza ve kader kelimeleri birbiriyle bağlantılı olduğundan ve tarifte de görüldüğü gibi birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

Kaza; "Kesin hüküm" manasında Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle geçmektedir; *"Rabbinin verilmiş bir sözü olmasaydı aralarında kaza edilmiş (hükmedilmiş)*

³⁴Bekir Topaloğlu, *Kelam Ilmine Giriş* (İstanbul : Damla Yayınevi, 2013), 26.

³⁵Topaloğlu, *Kelam Ilmine Giriş*, 163-165.

³⁶Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanü'l-arab* (Beyrut : Dâru Sadır, ts.), 7/76.

olurdu.” (Fussilet 41/45) ayetinde kesin bir hüküm anlamında kullanılmıştır.³⁷ Yapmak ve takdir etmek anlamında da kullanılmıştır. Biri bir şeyi yapıp şekillendirdiği zaman, onu kaza etti, denir. Bu manada Kur’ân-ı Kerîm’de yerlerin ve göklerin yedi günde yaratılması ”kaza” kelimesi ile ifade edilmiştir. (Fussilet 41/12) Buradaki kaza; yarattı, onları işledi, yaptı, şekillendirdi ve yapısını sağlamca takviye etti, şeklinde anlaşılmıştır.³⁸

Konunun anlaşılmasında esas kaynak olan Kur’ân-ı Kerîm’e bakıldığında, Kur’an’da kader ve insan fiilleri ile ilgili olarak iki türde ayet bulunduğunu daha önceden ifade etmiştik. Bunlardan bir grup ayete göre, Allah’ın her şeyin tek yaratıcısı olduğu ve O dilemedikçe insanın hiçbir seçimde bulunamayacağı ifade edilmiştir. Bir diğer grup ayette ise, insanın sorumlu bir varlık olduğu ve fiili gerçekleştirmeye yetkili olup, iyi ya da kötü yolu bizzat kendisinin seçtiği vurgulanmıştır. Bu ayetler yukarıdaki başlıkta incelenmiştir.

Ehl-i Sünnet ile Mu’tezile arasında, tez-antitez şeklinde görüşler ortaya çıkmıştır. Yaratılmış her ne varsa hepsi Allah’ın iradesiyle var olmuştur, denildiği zaman, “Allah şerri nasıl irade eder?” sorusu ortaya çıkmış; Allah’ın iradesi sadece hayrı yaratmaya yöneliktir, denildiğinde de bu sefer, “bir takım fiillerin Allah’ın iradesi dışında nasıl cereyan ettiği ve ortaya çıktığı görüşü / sorusu” gündeme gelmiştir. Böyle kabul edilirse de, âlemde bazı şeylerin kendi iradesinin dışında ortaya çıkan bir Zat, yani Allah nasıl ilah olur denilmiştir!

Allah Teâlâ peygamberler göndermiş, yol gösterici kitaplar indirmiş, insanları amel etmekle mükellef tutmuş, emirler vermiş, yasaklar bildirmiş, emirleri yapana sevap, yasakladığını yapana da cezalar vereceğini haber vermiştir.³⁹ Öyleyse bundan sonra, insan cebr/zor altındadır, kendisinin hiçbir kudreti yoktur, denilemez. Eğer insanın hiçbir kudreti olmasaydı, Allah’ın emir ve nehiyelerinin de hiçbir kıymeti kalmazdı. Sevap ve ceza anlamsız olurdu. Ve bu durumda da cezaya müstahak olan birisi, şerri yapmadığı halde cezalandırılmaya itirazında haklı olurdu.

³⁷İrfan Abdulhamid, *İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Saim Yeprem (İstanbul : Marifet Yayınları, 1981), 267.

³⁸Ebü’l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebidi, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. (Beyrut : Dârü’l-Fikr, 1994), 20/84.

³⁹Bağdadi, *Usulü’l-dîn*, 242.

Diğer taraftan, kul kendi fiilini kendisi yaratır, denildiği zaman, bu sefer de Allah'ın kudretini sınırlandırma sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu söylem, “Allah'ın kudreti kulun fiillerini kapsamaz”, demektir. Bu söyleme itiraz edenlerce, kul da âlemi var etmekte Allah'ın şeriki olmuş olur! Ayrıca akıl da bir şeyin iki kudretten yardım göremeyeceğine hükmeder. Eğer, fiilleri yaratanın sadece Allah'ın kudreti olduğu söylense, “o halde fiiller üzerinde insanın bir rolü yoktur,” anlamı çıkar. “Fiilin bir kısmı Allah'ın kudretiyle diğer bir kısmı da kulun kudretiyle meydana geliyor”, denilse bu da olmaz çünkü tek bir şey bölünme kabul etmez denilmiştir.

Kelam âlimlerinin, yüzeysel bakıldığında, birbiriyle çelişkili gibi görülen kaderle ilgili Kur'ân ayetlerini, “Allah'ın ayetlerinde çelişki olamayacağı” düşüncesiyle, birbiriyle çelişme var anlamı çıkmayacak şekilde ele alma çabasına girdikleri görülmektedir. Kaderiyye ve Mu'tezile'ye ait tefvîzin ⁴⁰ bu çabayla ortaya konmuş bir fikir olduğu söylenmiştir. Bu açıdan bakınca, gerek Mu'tezile'nin gerekse Ehl-i Sünnet Kelamının ortaya koyduğu anlayış, Kur'ân'da, hakikatin farklı yönlerini ifade eden ayetlerin, insan zihninde çelişkiye mahal olmayacak şekilde anlaşılmasına yönelik bir gayrettir. Aslında bu gayret ve yönelişlerin her ikisinin de, naslarda doğrudan açık ve net bir biçimde ifade edilmeyen açıklamalar olduğu söylenmiştir. Çünkü her ikisi de bir tür tevil olarak görülmüştür.⁴¹

Ehl-i Sünnet kelamcılarının bu ayetlere bakışta, Allah'ın ilim ve iradesinin ezeli ve değişmez oluşuna; her şeyin doğrudan ve tek yaratıcısının Allah oluşuna gölge düşürmeme kaygısıyla hareket ettikleri de düşünülmüştür. Çünkü bu anlayışın esası; öncelikle, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu; sonra da insanın, fiillerinin ahlaki sorumluluğunu üstlenecek bir kapasiteye sahip olduğunu, aynı anda ispat etmektir. Kur'ân-ı Kerîm, dünya hayatının bir imtihan süreci olduğunu, dolayısıyla da insanın fiillerinden sorumlu oluşunu vurgularken, insanın da bu sorumluluğun gereklerine sahip olduğunu belirtmektedir. Çünkü ilahi adaletin gereği, insanın özgürlüğü kadar, sorumluluk sahibi de olmasıdır.

⁴⁰ Tefvîz: Allah'ın kullara kudret / istitâatı verdikten sonra, fiilin meydana getirilmesini tamamen kula havale etmiş olduğu düşüncesidir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı türki* (Dersâdet: İkdâm Matbaası, 1317), 423.

⁴¹ Ardoğan, *Sistematik Kelam*, 121-123.

1.3. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TOPLUMLARDA VE DİNLERDE KADER ALGISI

İnsanın fillerinde mecbur olduğunu ileri sürenler ile insanın fillerinde hür olduğunu ileri sürenlerin geçmişten günümüze kadar var olması kader konusunun hep tartışılacağı bir mesele olmasına sebebiyet vermiştir. Sümer halkına göre kader, tanrılar tarafından yazılmıştır. Tanrıların, insanı kendi çıkarları için yarattıklarını ve bundan dolayı insanın özgür olmadığını düşünmüşlerdir. Onlara göre tanrılar planları yapar ve insanlar da onların isteklerine uyarlar. Eski Mısır kültüründe, Hinduizm ve Budizm gibi dinlerde de alinyazısı, belirlenmiş bir kader inancı olduğu düşünülür. Buda'nın insanlığın kaderini elinde tuttuğuna, hiç kimsenin olacak olana karşı gelemeyeceğine inanılır.⁴² Emevilerdeki cebir anlayışından pek farkı yok gibidir.

İlk devir Yunan filozoflarından Stoacılar, insanda gerçek anlamda irade hürriyeti olmadığını savunmuşlardır. İnsanın isteyerek veya istemeyerek önceden takdir edilmiş/belirlenmiş bir yasaya uymaktan başka çaresi olmadığını düşünmüşlerdir. Sofistler, insanın kaderi üzerinde bazı etkilerinin olduğunu, kaderini şekillendirebileceğini ifade etmişler.⁴³ Sokrat (M.Ö.469-399), Platon, Aristo'nun bu cebirci düşüncesine karşın Sokrat'ın meşhur talebesi Platon'un (Eflatun) (M.Ö. 427-347) hürriyetçi bir görüşe sahip olduğu söylenmiştir. Aristoteles (M.Ö. 384-322), insanın hareketlerinin yüce bir güç tarafından belirlenmediğini, ahlaklı bir hayatın ancak kişinin eğitilmesi ve doğru fillerin birer karakter halini almasıyla mümkün olduğunu söyleyerek, insanın kendi fiiline yön verebileceği, fiillerinde hür olduğu düşüncesini savunmuştur. Yine Epikourus de (M.Ö. 341-270) insan hürriyetini savunmuştur. İnsanın hür olduğunu ve önceden belirlenmiş bir kaderi olmadığını ayrıca insanı hayra ve şerre sevk eden gizli bir kudretten de söz edilemeyeceğini belirtmiştir. Yani Allah'ın yaratmasını tamamen devreden çıkarmışlardır.⁴⁴

Yahudilikte insanın filleri konusunda; yaratanın, insanın bütün hareketlerini ve düşüncelerini bildiği fakat bu durumun, insanın hareketlerini Allah'ın tayin ettiği anlamına gelmediği düşünülür. Ebedi mutlu bir hayat veya azabın, sadece insanın iyi

⁴²İsmail Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?* (İstanbul: Mutlu yayıncılık, 2015), 19.

⁴³Saim Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâturidi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980), 34-88.

⁴⁴Abdulhamid, *İslamda İtikadi Mezhebler*, 268.

veya kötü davranışlarına bağlı olduğu söylenir. İnsanın iyi bir hayat çizgisiyle veya felaket ve bela ile karşılaşp karşılaşmamasının maddi hayatıyla ilgili olduğuna inanılır. Bu dinin mezhepleri arasında kader konusunda birlik olmayıp tartışmalar üç farklı eğilim şeklinde şöyle sıralanabilir;

1-Essenilerin kaderci oldukları söylenmiştir. Onlara göre insanın kaderi önceden tespit edilmiştir ve tamamen Allah'ın elindedir. Esseniler bizdeki Cebriyye mezhebine denk gelir.

2-Sadukiler, kulların fiillerinde Allah'ın müdahalesini kabul etmemişler. Onlara göre Allah irade gücünü insana kullanması için vermiştir. İnsanın kendi kaderinin hâkimi olduğu ve beşeri işlerin ilahi müdahaleden kesinlikle uzak olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bunlar da bizdeki Kaderiyye ve Mu'tezile mezhebine denk gelir.

3- Ferisiler, her şeyin Allah tarafından önceden tayin edildiğine, bununla birlikte insanda iyi ve kötüyü ayırt edecek bir irade bulunduğuna inanmışlar. Onlara göre insanın iyi veya kötü hareketlerinin mükâfat ve cezası tamamen kendi hareketlerine bağlı olarak verilecektir. Yahudi bilgini R. Akibe'nin ifadesiyle, 'her şey önceden görülmüş/bilinmiş, bunun yanında özgürlük de verilmiştir. Önceki iki görüşü uzlaştırmaya çalışan Ferisileri, bizdeki Ehl-i Sünnet mezhebine benzetmek mümkündür.⁴⁵

Hristiyanlıkta da kader inancı yoğun bir şekilde tartışılmış bir konudur. Hristiyanlığın kurucusu olan Pavlus'un (ö.67) tam bir kaderci anlayışa sahip olduğu söylenmiştir. Sonraki Hristiyan kelamcılar da kader konusunda Pavlus'un yolunu takip etmişlerdir. İncil'in, Romalıları Mektup kısmında Pavlus; herkesin hükümetine tabi olmasını istemiştir. Çünkü ona göre Allah tarafından olmayan hükümet yoktur. Yöneticiye karşı çıkan, Allah'ın tertibine/kaderine karşı çıkmış olur. Fakat aynı sözün sahibi Pavlus, Romalılar tarafından idareye başkaldırmak, yani kaderine karşı gelmek suçuyla idamla cezalandırılmıştır. Şark Hristiyanlığında ise genel yaklaşım, insan iradesinin hürriyetine inanma istikametinde olduğu görülmüştür. Kendi ismiyle

⁴⁵Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 19-21.

anılan kalam ekolünün sahibi olan Pelagius'e göre, kulun iyi, kötü filleri karşısında sorumluluğuna inanması gerekir.⁴⁶

Leibniz'in de cebir görüşüne sahip olduğu söylenmiştir. Ona göre yaradılıştaki özellikler insan iradesini direkt iş yapmaya zorlamaz. Bizdeki itici sebeplerin, bizi bir iş yapmaya sevk ettiğini fakat bunların bizi kesinlikle o işi yapmak zorunda bırakmadığını söylemiştir. St. Augustine de (ö. 430), daha dünya kurulmadan önce Allah'ın her şeyi tayin ve tespit ettiğini savunarak kurtuluşa erecek kimselerin de ezelde tanrı tarafından seçildiğini öne sürmüştür. Augustine, bu noktada insanın yapacaklarının dikkate alınmayacağını ve Allah'ın lütfu olmadan insanın iradesi ile Allah'ın emrettiği iyiliği yapmaya güç yetiremeyeceğini savunmuştur. Bununla beraber Allah'ın her şeyi bilmesi, özgürlüğü engellemeyeceğini vurgulamıştır. Roma Katolik Kilisesi Augustin'in bu düşüncelerinden etkilenmiştir.⁴⁷ Miladi 5. asrın başında Pelage isimli birisi, insanın kendi fiillerini kendisinin yarattığını, fiillerin meydana gelmesinde insanın ezeli yardım ve lütfu muhtaç olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Papa 1. İnnocent (İnosan) tarafından aforoz edilmiş ise de Pelage'nin görüşleri Afrika rahipleri tarafından yayılmıştır. Yuhanna ed-Dimeşki de (ö. 750) insanın ıztırarı/mecburi filleri ile iradeyle yaptıkları filler arasında ayırma giden ilk filozof olmuştur.⁴⁸

Sonraki Hristiyan kalamcıları hem insanın özgürlüğü hem de ilahi takdirin varlığı konusunda tartışmışlardır. Hristiyan mezheplerinden olan Yakubiler cebir anlayışını benimsemiş, yorum yapmaktan kaçınmış ve her işini Allah'a havale etmişlerdir. Akılcı ve te'vile dayalı bir eğilime sahip Nasturi mezhebi ise insanın hür iradeye sahip olduğu görüşünde olup. Allah'ın varlığı yanında kendi kişiliklerinin de bir değer ifade ettiğini belirtmişlerdir.

Eski Türk kültüründe kader inancı ise; insan düşmanı, gizli bir kuvvet şeklinde düşünülmüştür. Masal ve destanlara bakıldığında eski Türk kültüründe alın yazısına inanıldığı ve kadercı bir anlayışın hâkim olduğu görülmüştür. Örneğin, Ay-Mangus isimli Altay masalında, masalın kahramanı olan Ay-Mangus, farkına varmadan düşmanın kız kardeşiyle evlenmiş, bunu öğrendikten sonra da 'Tanrı bu

⁴⁶Abdulhamid, *İslamda İtikadi Mezhebler*, 269.

⁴⁷Kasım Turhan, *Bir Ahlak Problemi Olarak Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Filleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 12-20.

⁴⁸Abdulhamid, *İslamda İtikadi Mezhebler*, 271.

kızı bana yazmış’ diye düşünüp kaderine karşı gelmemek için düşmanıya mücadeleden vazgeçmiştir. Ayrıca Türklerde felek kavramına dayalı bir kader anlayışı da vardı. Felek kavramı, ‘zalim felek’ vb. şekillerde hem halk arasında hem de türkü ve şarkılarda olumsuz anlamda kullanılmıştır. Aslında burada ‘felek’ ile kader kastedilmiştir. Fakat ‘zalim kader’ demek inanca ters olarak görüldüğünden dolayı kadere itiraz, felek kavramıyla ifade edilmiştir.⁴⁹

Cahiliyye devrinde ise Kur’ân-ı Kerîm daha inmeden önce Araplar arasında cebriyyeci/zorlayıcı bir kader anlayışı mevcut olup insanın kaderinin önceden takdir edildiğine ve bundan da kurtuluşun olmadığına inanılmıştır. Cahiliyye devrindeki anlayışa göre kader, beşikten mezara kadar ferdin hayatına el atan, insanı zulmün pençesi altında tutan, hayatı boyunca ona sürekli olarak her türlü ızdırıp, felaket ve sefalet getiren karanlık ve gizemli bir düşünceydi. Arap şairlerin şiirlerinde de bu düşünceyi görmek mümkündür. Meşhur şairlerden biri olan Nabîğa (ö.604) ;

‘Bir kişi istediğine eremez,

Eğer o (kaderde) yazılmamışsa’ der.

Şair Raciz de kaderci tutumunu şöyle dile getirir:

‘ Ey endişelenen kimse, endişelenme.

Eğer sana sıtma takdir olunmuşsa, kesin olarak yakalanırsın

Dağın zirvesine yükselsen bile.

Kalem bunu yazdıysa bundan nasıl kaçabilirsin?’⁵⁰

El-İkdu’l-Ferid’de yer verilen bir rivayete göre, çölde yaşayan Arapların tamamı, kaderi kabul etmektedirler. Arapların kaderci bir anlayışa sahip oldukları Kur’ân-ı Kerîmde de ifade edilmiştir; “*Putperestler, ‘Eğer Allah dileseydi ne biz, ne de babalarımız puta tapmaz ve hiçbir şeyi de haram kılmazdık’ diyeceklerdir’’* (en-Nahl 16/35)

Cahiliyye Devrinde kadercilik anlayışının hâkim olmasının önemli sebeplerinden biri, tehlikelerle, açlık ve susuzlukla dolu olan çöl hayatı olduğu söylenir. Çöl insanı, yazılı olandan başkasının kendilerine isabet etmeyeceğine

⁴⁹Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 24.

⁵⁰Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 25-27.

inanmakla, tehlikelerden ve ölümden kaçmayı anlamsız bulmuş, diğer bir ifadeyle çöldeki tehlikelere karşı kaderi bir ‘sığınak’ olarak görmüşlerdir. Bu da onların hayatını kolaylaştırmıştır. Diğer bir sebebi de özgür olup hesap vermektense, yazılmış kitaba/kadere boyun eğmek gibi daha kolaycı bir tutuma yönelmeleri olmuştur. Ayrıca Arapların kaderci/cebirci olmalarının başka bir sebebi de kabile halinde yaşıyor olmalarıdır. Bu durumda kabilenin her ferdi istese de, istemese de kabilenin içinde erimek zorundaydı. Sorumluluk ferdin değil, kabilenin üzerinde kalıyordu. Bu da fertleri cebir anlayışına sevk ediyordu. İnsanın özgürlüğüne vurgu yapan ayetlere bakıldığında açıkça görülecektir ki Kur’ân, Cahiliyye insanını ‘mecbur olmak’ tan, ‘özgür’ bir seviyeye yükseltmiştir.⁵¹

1.4. İTİKADİ FIRKA VE EKOLLERİN KADER İNANCINA BAKIŞI

Yukarıdaki bölümde ele aldığımız başlıklarda, kaza ve kader kelimelerinin anlamları üzerinde tam bir uzlaşma olmadığı görülmüştür. İbrahim el-Bacuri, en az yedi anlam tespit edip kazanın; yargılama, karar, verilen hüküm manalarına geldiğini bildirmiştir. İbn Hazm ise, semantik anlayışına bağlı olarak kadere; takdir, tahdid, tayin, ölçme anlamlarını verip görüşünü kuvvetlendirmek için Arap diline ve Kur’ân’ın çeşitli ayetlerine başvurmuştur. Seyyid Şerif Cürcani, kaderi; mümkünlerin birer birer yokluktan varlığa geçişi olarak tanımlamış, bunun da kazaya uygun olarak gerçekleştiğini belirtmiştir. Kazanın ezeldeki hükümler, bütün mevcudatın Levh-i mahfuzda bulunuş hali, kaderin ise şartların var oluşundan sonra bunların birer birer meydana gelişi olduğunu belirtmiştir.⁵²

Gerek Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinde ve gerekse Hadis-i şeriflerde geçen kader kelimesindeki anlam farklılıkları ve bununla beraber bu metinleri okuyanların farklı zihinsel yapılarından kaynaklanan yorum farklılıkları zaman içinde giderek net ve daha derin çizgilerle belirgin bir hale gelmiştir. Ayrıca bu yorum farklılıklarının sırf metinden kaynaklı olmayıp dönemin siyasi, coğrafi, dini ve toplumsal yapısı ile de

⁵¹Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 27-29.

⁵²Şerafettin Gölcük, *Kelam: Tarih-Ekoller-Problemler* (Konya : Tekin Kitabevi, 2001), 290.

alakalı olduğu söylenmiştir.⁵³ Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinin tamamı ve Hadis-i şerifler birlikte bütüncül bir gözle incelendiğinde her bir yorumun mümkün olduğu düşünülebilir, fakat birbirinin zıddı olan her bir yorum tek başına ele alındığında konuyu anlamada yetersiz olduğu da açıktır.

Kelam ekollerinden Ehl-i Sünneti temsil eden, Mâtüridîyye ve Eş’arîyye kader konusunda itidal bir yol üzere iken Kaderiyye, Cebriyye, Mu‘tezile gibi Ehl-i bid’at ekolleri itidal çizgisinden sapıp ifrat ve tefrite kaçmışlardır.⁵⁴ Bu mezheplerin kader hakkındaki görüşleri alt başlıklar halinde incelenmiştir.

1.4.1. Hâricîler

Hz. Ali (r.a.) ile Muaviye arasında meydana gelen Sıffin Savaşından sonra ‘Hüküm Allah’ındır’ diyerek Hz. Ali’den ayrılan ve onu tekfir edip onunla savaşarak sonunda onu şehid eden topluluk, Hariciler olarak adlandırılmıştır.⁵⁵ İbadiyye, Necdîyye, Sufriyye ve Ezarika olmak üzere birçok Hariciyye kolu olduğu bildirilmektedir. Bunlardan Hazmiyye ve Meymuniye kolları, kulların fiilleri konusunda Kaderiyye ve Mu‘tezile gibi, Hazimiyye, Şeybaniyye ve Şuaybiyye kolları da Cebriyye gibi düşünür. Allah dilemedikçe kulların hiçbir şey yapamayacağını ileri sürmüşlerdir.⁵⁶

Günümüzde varlığını devam ettiren İbadiyye kolunun kader anlayışı ise Ehl-i Sünnet ile aynıdır. Onlara göre her şeyin yaratıcısı Allah’tır. Hayrı ve şerri yaratan da kulların fiillerini yaratan da Allah’tır. Allah’ın iradesi ve dilemesi dışında hiçbir şey gerçekleşmez. Onlara göre insan, kendi fiillerini kendisi yaratamaz ancak yaratılan fiilleri yapabilecek ve işleyebilecek bir gücü vardır. İbadîler arasında Cebriyye ve Mu‘tezile gibi düşünenler de vardır. Örneğin İbadîlerin 3. Asır âlimlerinden olan Şeyh Hûd bin Muhakkem el-Huvvârî (ö.280?) günümüze kadar ulaşan Tefsiru’l Kitabillahi’l Aziz adlı tefsirinde Cebriyye’nin görüşünü destekleyen rivayetlere yer vermiştir. Aynı şekilde İbadî müfessir Yusuf el- İtfiyyîş’n de (ö. 1914)

⁵³Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 37-40.

⁵⁴Harputi, *Tenkihü’l-kelam fî akaidi ehli’l-İslâm*, 101.

⁵⁵Önemli, *Ümmeti Kutuplaştıran İlk İhtilaflar*, 100-110.

⁵⁶Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 212-213.

cebirci/kaderci bir anlayışa sahip olduğu düşünülür. En‘am suresinde geçen ayeti (6/107) tefsir ederken, Allah kimseye şirk koşmayı dilemeseydi, kimse Allah’a şirk koşamayacaktı. Dolayısıyla insanların şirk koşmalarının Allah’ın iradesine bağlı olduğunu savunmuştur.⁵⁷

1.4.2. Kaderiyye-Mu‘tezile

Peygamber efendimizin vefatından sonra Emeviler döneminde, Müslümanlar arasında Cemel, Sıffin ve Nehrevan isimleriyle büyük savaşlar yaşanmıştır. Bu savaşlarda ölenin ve öldürülenin de Müslüman olması, katilin durumu nedir, ölenin durumu nedir, katil öldürme işini yaparken hür bir iradeye sahip midir, yoksa bunu kaderin bir mahkûmu olarak mı işlemiştir? gibi sorular gündeme gelmiştir. Bu sorular; halkın kanını döken ve onlara zulmeden Emevi idarecilerinin bu yaptıklarının Allah’ın kaderiyle meydana geldiğini söyleyerek suçlarını kadere havale etmeleriyle sorunlar yumağı haline gelmiştir.

Bazılarının insandaki cüz’i iradenin inkâr edilmesi ve Emevilerin yaptıkları zulmü kadere dayandırmaları; kaderin istismar edilmesini reddeden, zulüm ve haksızlıkları Allah’ın kaderiymiş gibi gösteren anlayışı sorgulayan bir grubun ortaya çıkmasını netice vermiştir. Kaderi Allah’a değil de kendilerine nispet ettikleri, Allah olmaksızın fiillerine güç yetirdiklerine inandıkları için bu gruba Kaderiyye denilmiştir.⁵⁸ Kaderiyye mensupları, insana bir mes’uliyet yükleyebilmek ve onu fiillerinden mes’ul tutmak için kulun kendi fiilini kendisinin yarattığını, kaderin bunda hiçbir tesiri olmadığını, önceden bir belirleme olmayıp olanın şu anda olmakta olduğunu ortaya atmıştır.⁵⁹

Emevi yönetimi, rahatsız oldukları bu düşüncenin temsilcisi olan Ma’bed’i zindana atmış, Ma’bed’in taraftarları da onu zindana atan Zalim Haccac (Haccac bin Yusuf)’dan (ö.95/714) yardım istemişlerdir. Haccac onu huzuruna çağırıp Emevi kaderciliğini aksettiren şöyle bir soru yöneltmiştir: Ey Mabed! Allah’ın sana yaptığı taksimatı nasıl buluyorsun? Ma’bed; ‘beni Allah’ın taksimatıyla baş başa bırak. Eğer

⁵⁷Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 212-213.

⁵⁸Gölcük, *Kelam: Tarih-Ekoller-Problemler*, 37-38.

⁵⁹Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 59.

Onun taksimatında bana düşen bu ise ben razıyım demiştir. Bunun üzerine Haccac; ey Ma'bed! Senin yakalanıp bu şekilde işkenceye uğraman Allah'ın kazasıyla değil mi? deyince. Ma'bed; beni senden başkasının yakalayıp bağladığını görmedim. Haydi, bağlarımı çöz. Eğer Allah'ın kazası buna engel olursa razıyım diyerek cevap vermiştir. Ma'bed bu şekilde kaderin, Allah'ın zorlayıcı bir fiili olmadığını göstermek ve kulun yapıp ettiklerinden serbest olduğunu vurgulamak istemiştir. Daha sonra Kaderiyye'nin kanının helal olduğu konusunda Zühri'den (ö.124/743) fetva alan Abdülmelik bin Mervan Zalim Haccac'a (ö.95/714) Ma'bed'in asılması için emir vermiş ve Ma'bed, 80/699 yılında idam edilerek susturulmak istenmiştir.⁶⁰

Ma'bed'in idamından sonra fikirleri, Geylan ed-Dımeşki (ö.101/720) tarafından yayılmıştır. Cebriyeci görüşe yakın olan Halife Ömer bin Abdülaziz'e (ö.101/719) mektuplar yazan Geylan, onu kendi görüşüne davet etmiştir. Bir mektubunun şöyle yazdığı rivayet edilmiştir; 'Ey Ömer! Sen hiç yaptığını ayıplayan veya ayıpladığını yapan; verdiği hükme uyanı cezalandıran veya suç saydığı veya cezalandıracağı bir hükmü veren bir hikmet sahibi gördün mü? Yine sen hiç, kullara güçlerinin üzerinde yük yükleyen veya onları itaat yüzünden cezalandıran bir merhamet sahibi gördün mü? Sen insanları zulme ve zalimliğe iten bir doğru sözlüye rastladın mı? Anlayana da, anlamayana da bu kadar açıklama yeter.'⁶¹ Ömer bin Abdülaziz'in vefatına kadar kader konusunu konuşmadığı bildirilen Geylan, onun vefatından sonra görüşlerini yaymaya devam etmiştir. Bu sebeple Hişam bin Abdülmelik (ö.125/742) tarafından takibe alınıp İmam Evzai'nin (ö.157/774) huzurunda sorgulanmıştır. Hişam'ın onu sorgulaması esnasında, 'Allah facirleri günaha zorlamaz, zorla içki içmeyi dayatmaz' diyen Geylan önce hapsedilip elleri kesilmiş ve çeşitli işkenceler yapılmış sonunda dayanamayarak 101/720 yılında ölmüştür. Asılarak öldürüldüğü ve öldürülmesine İmam Evzai'nin fetva verdiği de rivayet edilmiştir.

İbn Nedim (ö.385/995) Geylan'ın 2000 varak eser bıraktığını kaydetmiş ancak ondan geriye tek bir sayfa dahi ulaşmadığı rivayet edilmiştir. Onun hayatı ve fikirleri büyük ölçüde muhaliflerin yazdıklarından öğrenilmiştir. Karışık bir zamanda yaşayan bir kişiyi ve fikirlerini tanıma noktasında bunun sağlıklı bir durum olmadığı

⁶⁰Hüdaverdi Adam, *Kaza ve Kader* (Adapazarı: Değişim Yayınları, 1998), 47-76.

⁶¹Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 64.

açıktır. Emevi idarecilerinin Ma'bed'i, Geylan'ı, Ca'd bin Dirhemi, Cehm bin Safvan'ı ve daha başkalarını öldürmesi, toplumda tesirini gösterip o dönemde yaşayan insanlar için bir gözdağı olmuş ve fikirlerinin çarpıtılmasına yol açıp çoğu gayret ehlini de sindirdiği rivayet edilmiştir. Zamanın idarecileri, arı kovanına çomak sokarak 'kral çıplak' diyen, halka karşı otoritelerini sarsan Kaderiyye mensuplarını, bir yandan cezalandırarak, idam edip öldürerek halkın gözünde itibarsızlaştırırken; diğer yandan önde gelen Sahabiler adına Kaderiyye mensuplarını kötüleyen rivayetler uydurulmasını teşvik ederek onları halkın gözünden düşürmeye, halk üzerinde algı operasyonu yapmaya çalışmışlardır. İktidarlarına karşı çıkan kimseleri itibarsızlaştırmak için muhalifleri 'dinsiz, müşrik, münafık, kâfir, bid'atçı' gibi damgalarla etiketlemişlerdir. Böylelerini topluma 'Müslümanların dinine ve birliğine karşı çıkanlar' olarak itibarsızlaştırmaya çalışmışlardır.

Kaderiyye'ye yönelik siyasi baskının, itibarsızlaştırma girişimlerinin yanı sıra bu mezhebin görüşlerine yönelik çok fazla reddiyeler de yazılmıştır. Bu reddiyelerden bazıları günümüze de ulaşmıştır. Günümüze ulaşmış olanlardan biri de Emevi Halifesi Ömer bin Abdülaziz'in (ö.101/719) 'Fi'r-Reddi ala'l-Kaderiyye' isimli reddiyesidir. Bu Risale 'de; İnsanın irade hürriyeti ve seçme özgürlüğü olmadığı, Allah'ın indinde mümin olanın kâfir olmaya; kâfir olanın da mümin olmaya güç yetiremeyeceği, ecellerin Allah tarafından önceden tespit edildiği, rızkın Allah tarafından önceden belirlendiği bildirilmiştir. Bu esaslar, yazıldığı tarih ve ortam açısından tahlil edildiğinde, hepsinin üzerinde birleştiği ortak nokta, Emevi idaresinin yaptığı tüm icraatlara boyun eğmek gerektiği ve Emevi icraatlarının tümüyle meşru olduğudur. Bu yaklaşımlardan o dönemdeki idarenin baskılarına karşı insanların yöneticiler hakkında şöyle bir sonuç çıkarması istenmiştir: "İrade hürriyeti ve seçme özgürlüğü olmadığına göre hiçbir günahkâr yaptığından dolayı suçlanamaz. Ecelleri Allah takdir ettiğine göre, devletin işlediği cinayetler sorgulanamaz. Rızıklar Allah tarafından önceden belirlendiğine göre gelir dağılımındaki adaletsizlik, eşitsizlik sorgulanamaz!"

Emevi halifelerinin uyguladıkları baskı ve aleyhte algı oluşturma sonucunda Kaderiyye mezhebi varlığını devam ettirememiştir. Kaderiyye ve Mu'tezile'nin insan iradesine ve sorumluluğuna vurgu yapan yaklaşımları konuşulmaz hale gelince, sonrasında kadere iman, 'cebiri' anlayışına uygun olarak şekillenip insanlar arasında

‘kaderci’ bir anlayış hâkim olmuştur. Neticede insanlar yaşanan bütün olumsuzlukları ‘kader’ diyerek kabullenip bir yandan teselli bulmuş, bir yandan da pasifleşmiş ve olayların yönünü değiştirmek için bir gayret içerisine girmemişlerdir.

Mu‘tezile’nin Kaderiyye mezhebinin bir devamı olduğunu belirten Abdulkahir el-Bağdadiye göre Vasıl bin Ata ve Amr bin Ubeyd, insanları Ma’bed el-Cüheni’nin görüşlerine bağlı olarak Kaderiyye’nin inanışına çağırmışlar. Mu‘tezile her ne kadar Kaderiyyenin bir devamı olsa da, kader ile ilgili görüşlerinin yanında tevhid, adl, el-menzile gibi başka esasları da vardır.

Mu‘tezile’ye göre kader, beyan etmek, bildirmek ve açıklamak anlamlarına gelir. Buna göre ‘Allah bir şeyi güzel veya çirkin olarak takdir etti’ demek; ‘Allah imanın güzel olduğunu, küfrün de çirkin olduğunu açıkladı, demek olur’ demişlerdir. Kaza ise, hüküm, bir şeyi tamamlamak, emir, haber verme, bildirme anlamlarında kullanılmıştır.⁶² Mu‘tezile, Allah’ın kaderini inkâr edip fiilin gerçekleştirilmesi için insanda kudret olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Allah’ın yegâne yaratıcı olduğunu belirtmekle birlikte, insana doğuştan kendi iradeli fiillerini yaratma imkânı verdiğini öne sürmüş,⁶³ Allah’ın, iyiyi dilediğini, kötüyü dilemediğini çünkü kötülüğü dilemenin de bizzat kötü olduğunu iddia etmiş, Allah’tan böyle bir şeyin sadır olmasının düşünülemeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁴ Mu‘tezile’ye göre kaza ve kader hiçbir zaman yaratma anlamına gelmez. Bu takdirde insanın kusurlarına ve arzularına göre meydana gelen fiillerinin ve onların sorumluluğunun Allah’a isnad edilmesi gerekir. Bu da onlara göre kabul edilemez. Mu‘tezile’nin bu konudaki açık endişesinin insanın fiillerinde irade ve kudret sahibi olduğu prensibine halel getirmemek olduğu düşünülmüştür.⁶⁵

Mu‘tezile mezhebinde kader ile ilgili yapılan tartışmalar, insan fiiline yöneliktir. Mu‘tezile mensupları, kâinatın belli bir düzen içerisinde yaratıldığını, kâinatta Allah tarafından yaratılan her bir varlığın kendisine özgü bir kaderi olduğunu, diğer bir ifadeyle, insan iradesi dışında gelişen olaylar bağlamında kaderin varlığını kabul etmişlerdir. Fakat insan kaderinin de cansız ve akılsız varlıklar gibi

⁶²Kadî Abdulcebbâr, *Şerhü’l-usuli’l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire : Mektebetu Vehbe, 1988), 770.

⁶³Altıntaş, *Kelam El Kitabı*, 383.

⁶⁴Gölcük, *Kelam: Tarih-Ekoller-Problemler*, 300.

⁶⁵Kadî Abdulcebbâr, *Şerhü’l-usuli’l-hamse*, 771.

takdir edildiği, belirlendiği düşüncesine karşı çıkarlar. Mu'tezile'ye göre, insanın yaratılış gayesi Allah tarafından belirlenmiş olsa da, bu hedefin gerçekleştirilmesi insana bırakılmıştır. İnsan; aklı, iradesi ve tecrübesi ile yaratılış gayesini gerçekleştirebilecek donanıma sahip olmakla beraber, amacı gerçekleştirip gerçekleştirilme konusunda serbest bırakılmıştır. İnsan kendi eylemlerini gerçekleştirme konusunda tamamen hürdür.⁶⁶

Mu'tezile alimlerinin, insan fiilleri noktasında böyle düşüncelerinin sebebi, kişinin kendi mes'uliyetini Allah'a yüklemesinin önüne geçmeye yönelik olduğu ifade edilmiştir. Onların düşüncesine göre iyi fiiller Allah'a verilebilse de, kötü fiilleri Allah'a vermek mümkün değildir. Bu görüşlerini ispatlamak için de kendilerince deliller üretmişlerdir. Mu'tezile'nin kulların fiilleriyle ilgili görüşlerinin tafsilatı şöyle sıralanabilir:

1-İnsan fiillerinde önceden belirlenmiş bir kader yoktur. İnsan fiilinde tercih/ihtiyar ve irade sahibidir. Böyle olmadığında kulların cezalandırılması da zulüm olur.

2-Allah iyiyi diler; isyanları, çirkinlikleri ve küfrü dilemez. Eğer dilemiş olsa isyan edip çirkin işler işleyen ve küfre sapanlar Allah'a itaat etmiş olurlar. Çünkü bunu yapmakla Allah'ın iradesini yerine getirmiş oluyorlar. Şirk, inkâr, zulüm, haksızlık gibi çirkin ve kötü fiiller insanın bizzat yapıp ettikleridir. Dolayısıyla insan fiillerinde mutlak bir sorumluluğa sahiptir. Allah'ın adaleti de bunu gerektirir.⁶⁷

3- İyiliği isteyen biri iyi, kötülüğü isteyen biri de kötü olarak vasıflandırılır. Fakat Allah Teâlâ'ya kötü sıfatlar isnad edilemez.

4- Allah'ın verdiği kudretle kul fiilini kendisi yaratır. Eğer kötülükleri Allah yaratsaydı, bütün bunlar onun kaza ve kaderi ile olduğundan onlara rıza göstermek gerekirdi, bu ise küfürdür. Eğer rıza göstermek gerekmiyorsa, bu, kötülüklerin Allah'ın kazası/takdiri olmadığını gösterir. Çünkü İslamiyet'te Allah'ın kazasına razı olmak vaciptir. Madem kötülükler Allah'ın kazası değildir, öyle ise onun yarattığı bir şey de değildir, aksine kulların fiilleridir. Mu'tezile âlimlerinden biri olan Sümame

⁶⁶Giridi, *Nakdû'l-kelam fî akaidi'l-İslâm*, 117.

⁶⁷Bağdadi, *Usulü'd-dîn*, 251-268.

bin Eşres (ö.213/828), kulların fiilleriyle ilgili olarak bu üç durumdan başkasının mümkün olmadığını söylemiştir:

A-İnsanın hiçbir fiili yoktur. İnsan fiillerinin tamamını Allah yaratır. Bu durumda insan için sevap ve ceza, övgü ve yergi söz konusu değildir.

B- İnsan fiilleri hem Allah, hem de insan tarafından yaratılmıştır. Bu durumda ikisi ortak olup övgü ve yergi her ikisi için de geçerli olur.

C-İnsanın fiilleri yalnızca insan tarafından meydana getirilir. Bu durumda da sevap ve cezayı, övgü ve kötölemeyi hak eden bizzat insandır. Mu'tezile bu seçeneklerden üçüncüsünü kabul eder.

5. Eğer kul kendi fiilinin sahibi olmasaydı, onu doğru yola davet etmek için peygamberler göndermek ve kitaplar indirmek faydasız olurdu. Çünkü bu durumda insanın huyunu değiştirmesi mümkün olmaz, yaptığına dışına da çıkamazdı. Dolayısıyla kitap ve peygamber göndermek de gereksiz olurdu. Hâlbuki yüce Allah bundan uzaktır. Mu'tezile'nin öne sürdüğü bu görüşlere bakıldığında, insan fiillerinde müstakil olmadığına, emir ve yasak, övme ve yerme, sevap ve cezanın batıl olacağı yönüne dikkat çekmiştir.⁶⁸

Mu'tezile mensupları; Yüce Allah'ın, adaleti gereği kullarını sadece yapabilecekleri şeylerden ve ancak kendi yaptıkları işlerden mes'ul tutacağını, eğer Allah, kullarına, mes'ul tuttuğu şeyi yapma kudretini vermeseydi adil değil (haşa) zalim olacağını vurgulamışlardır. Öyleyse Allah, kullarına yaratma kudreti vermiş ve Allah'ın verdiği bu kudretle kul kendi işlediği fiilini kendisi yaratır, demişlerdir. Çünkü kulun fiilini Allah yaratmış olsaydı onu mes'ul tutması mümkün olmayacaktı. Bu görüşlere sahip olan Mu'tezile mensupları, kötü de olsa kulların fiillerini yaratanın Allah olduğu ve kulun da onu yapmaya mecbur olduğu fikrini savunduğunu iddia ettikleri Ehl-i Sünneti cebriyeci olarak görürler. Ayrıca Mu'tezile, Ehl-i Sünnetin fiilde iki yön yani bir fiilin yaratma bakımından Allah'a, işleme/kazanma bakımından kula ait olduğu fikrini de eleştirmişlerdir.

Mu'tezile mensupları içerisinde kulların fiilleri konusunda Ehl-i Sünnet gibi düşünenler de vardır. Mesela mezhebin Dırariye kolunu temsil eden Dırar bin Amr'a

⁶⁸Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 158-161.

(ö.184 veya 205/800 veya 820) göre kulların fiilleri yaratılmış olup her fiil Allah'ın ve insanın fiilidir. Bir fiilin yaratanı Allah, gerçekleştireni de kul olmak üzere iki faili vardır. Neccariye kolunu temsil eden Hüseyin bin Muhammed en-Neccar da (ö.230/844) Dırar ile aynı görüştedir. Muhammed bin Vasi' (ö.123/741) ise kulların fiillerini iradi ve ıztırari mecburi olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre Allah Teâlâ kıyamet gününde onlara emrettiği şeylerin, iradelerine bağlı fiillerin hesabını soracak, takdir ettiği şeylerin, ıztırari fiillerin ve olayların hesabını sormayacaktır.⁶⁹

Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden olan Kadı Abdulcebbar da (ö.415/1025) kulların fiillerini ıztırari ve ihtiyari, yani insanın iradesine bağlı olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırmıştır. Ona göre fiilleri yaratan/gerçekleştiren bizzat insanın kendisidir. İnsanın fiillerini Allah'ın yarattığını söylemek büyük bir hatadır. Çünkü bu durumda emir ve yasakların, sevap ve cezanın hiçbir anlamı olmaz. Allah'ın insanlara küfrü yaratıp imanlarına engel olduktan sonra onlara peygamber gönderip imana davet etmesinin bir anlamı olmaz. Ona göre yalancıya niçin yalan söylediğini sormak anlamlı ve doğru iken; kısa boylu olana niçin kısa boylu olduğunu sormak anlamlı ve doğru değildir. Uzun veya kısa boylu olmak insan iradesinin dışında olup kişi bundan sorumlu değildir. Hırsızlık ise insan iradesiyle gerçekleşir ve kişi bundan sorumlu olur. Yine bir insan güzel veya çirkin olması sebebiyle ayıplanmazken iyi veya kötü fiili sebebiyle ayıplanır veya övülür. Bu da fiillerin ıztırari ve ihtiyari olmak üzere iki çeşit olduğunu göstermektedir.

Kadı Abdulcebbar fiilini kulun kendisinin yarattığını ispat noktasında akli delilleri ortaya koymuştur. Ona göre fiiller, kulların kasdı, bilgisi ve kudreti ölçüsünde meydana gelir. Birisi bir şiir yazmak istediğinde harfleri rastgele yan yana koymasıyla bu gerçekleşmez. Çünkü okuma ve yazmayı bilmiyorsa şiirin ortaya çıkması mümkün değildir. Eğer yazmak başkasının fiili olsaydı, kişinin cehaletinin, bilgisinin, kudretinin azlığı veya çokluğu bir şeyi değiştirmezdi. Bilmediği bir şeyi de gerçekleştirebilirdi. Bu durum fiillerin kullar tarafından yapıldığını göstermektedir.

Kadı Abdulcebbar, iradi fiillerin insana ait olduğunu ispatlamaya çalışmış ve kulların fiillerinde zulüm ve haksızlık olduğundan dolayı da iradi fiilleri Allah'a isnat

⁶⁹Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 162-163.

etmekten kaçındığını belirtmiştir. İnsan fiillerini Allah yaratmış olsaydı, onun zalim veya zorba olması gerekirdi. Oysa Allah bunlardan münezzehtir. Allah'ın insan fiillerinin yaratıcısı olamayacağını ayetlerle delillendirmiştir; “*Kendilerine hidayet geldikten sonra insanları iman etmekten alıkoyan, ‘Allah bir insanı mı elçi gönderdi?’ demeleridir.*” (el-İsrâ 17/94) Ona göre eğer iman Allah’tan kaynaklanan ve Onun seçimine bağlı olarak O yaratınca gerçekleşen, yaratmayınca gerçekleşmeyen bir şey yapıyor olsaydı bu ayet hiçbir anlam ifade etmezdi. Çünkü bu durumda kişiyi imandan alıkoyan şeyin Allah’ın onda imanı yaratmayıp imanını zıddı olan küfrü yaratması olacaktır. Bu durum, kölesinin ellerini ve ayaklarını bağlayıp onu karanlık bir odaya kilitledikten sonra, ‘Ey suçlu! Evden niçin çıkmıyorsun, oradan çıkmanı engelleyen nedir?’” diyen birine benzetilmiştir. Bu istek nasıl anlamsız ve tutarsız ise, meselemizde de durum aynıdır.

Kadı; “*Bu her şeyi sağlam tutan Allah’ın işidir*” (en-Neml 27/88) ayetinden hareketle, itkan fiilinin hem bir işin sağlamlığını hem de güzelliğini içerdiğini dolayısıyla kullardan ortaya çıkan güzel olmayan işlerin Allah’ın fiili olamayacağını belirtmiştir. Aynı şekilde kulların fiillerinden olan Yahudileşme, Hristiyanlaşma ve Mecusileşmenin Allah’ın yaratmasıyla olmadığını da ifade etmiştir.⁷⁰ “*Yaptıklarına karşılık olarak*” (es-Secde 32/17) , “*İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir.*” (er-Rahmân 55/60) ayet-i kerîmeleri, insanın kendi fiilinin yapıcısı ve işleyeni olduğuna delildir. Eğer insan bu şeyleri yapamıyor ve işleyemiyorsa, bu ayetlerdeki açıklama yalan olurdu. Allah’ın bir kulunda yarattıklarının karşılığında o kulunu cezalandırması çirkin olurdu. “*Sizi Allah yarattı. Böyle iken kiminiz ona iman ediyorsunuz, kiminiz de O’nu inkâr ediyorsunuz.*” (et-Tegâbün 64/2) ayetinde Allah inkâr eden kulları azarlamaktadır. Buradaki iman ve küfrün kula ait olmasıyla doğru olur. Aksi halde bir kimse başkasını boyunun uzunluğu veya kısalığı sebebiyle azarlayarak ‘seni yarattık, sana nimet verdik, böyleyken boyun niçin kısa veya uzun?’ demesine benzerdi.

Yüce Allah’ın, “*Ben cinleri ve insanları sadece Bana ibadet etmeleri için yarattım.*” (ez-Zâriyât 51/56) ayet-i kerimesi, kullarından sadece O’na ibadet etmelerini ve kullukta bulunmalarını istediğini gösterir. Hâlbuki bütün insanlar

⁷⁰Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 163-167.

Allah'ın bu isteğini yerine getirmiyor. İşte bu durum fiillerin insana ait olduğunu ve ayrıca kulların özgür iradelerini kullanarak tercihte bulunduklarını göstermektedir.

1.4.3. Cebriyye

Birine zorla bir şeyi yaptırma anlamına gelen Cebir kelimesinin kelimelerdeki manası; kulun fiilinin Allah'a nispet edilmesi, yapılan fiilde insanın hiçbir iradesinin olmaması, insanın cansız bir varlık gibi iradesiz ve seçme hakkından mahrum olması anlamlarında kullanılmıştır. Bu düşüncüyü savunan ekole de Cebriyye denilmiştir.⁷¹

Cebir düşüncesi, bir mezhep olarak ortaya çıkmadan önce de mevcut olup ilkel din mensupları, Sümerler, bazı filozoflar, Yahudiler ve Hristiyanlar hür olmadıklarını düşünmüşlerdir.⁷² Peygamberimiz zamanındaki müşrikler de puta tapıp Allah'a ortak koşmalarının mes'uliyetini kadere, dolayısıyla Allah'a havale etmiş, her şeyin Allah'ın dilemesiyle gerçekleştiğini savunmuşlardır. Yüce Allah indirdiği ayette onların bu düşüncelerinin yanlış olduğunu ve yalan söylediklerini şöyle açıklamıştır; *“Müşrikler; eğer Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız Ona ortak koşmazdık, hiçbir şeyi de haram saymazdık, derler. Onlardan önce gelenler de, azabımızı tadıncaya kadar böyle demişlerdi. Onlara, bir bilginiz var mı? de. Varsa ortaya koyun. Siz ancak bir kuruntuya kapılmış gidiyorsunuz ve yalandan başka bir şey de söylemiyorsunuz.”* (el-En'âm 6/148) *“Bir de şöyle dediler: Rahman dileseydi, biz o meleklerle tapmazdık. Onların bu hususta hiçbir bilgisi yoktur. Onlar ancak yalan söylüyorlar.”* (ez-Zuhruf 43/20)

İslam'ın ilk yıllarında unutulmuş cebir anlayışına dayalı kader düşüncesi, Emeviler devrinde Muaviye ile yeniden ortaya çıkmış ve yayılarak bir ekole dönüşmüştür. Cebriyye mensupları, insan için sorumluluk kaynağı olan cüz'i iradeyi inkâr etmişlerdir. İbn Kuteybe (ö.276/889), Cebriyye mezhebinin, insana irade

⁷¹Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1975), 72.

⁷²Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 18-57.

hürriyeti tanımakta çok ileri giden Kaderiyye'ye bir tepki olarak oluştuğunu yazmıştır.⁷³

Kurucusu Ca'd bin Dirhem (ö.118/736) olan Cebriyye'ye göre; insan hiçbir şeyi yapmaya güç yetiremez. Yaptığı şeylerde hiçbir iradesi ve kudreti söz konusu değildir. O, fiilinde mecburdur. İnsan olaylar karşısında; rüzgâr önünde savrulup duran yaprak, akıntıya kapılan bir çöp veya demircinin elinde kalkıp inen çekiç gibidir. Yaptığı işlerin insana nispet edilmesi mecazidir. Cansız varlıklarda nasıl ki ağaç meyve verdi, su aktı, güneş doğdu deniliyor ise ve bu cümleler, ağacın meyve vermesi ağacın iradesi olduğunu göstermiyorsa, suyun akması suyun irade sahibi olduğunu ifade etmiyorsa insanın fiilleri de böyledir. Enes namaz kıldı, Falan içki içti, cümlelerinde geçen namaz kılmak, içki içmek fiillerinin Enes'e ve falan kişiye nispet edilmesi mecazidir. Namaz kılan da içki içen de bu fiilleri iradeleri dışında işlemişlerdir.

Cebriyye'ye göre insan yaptığı şeyi mecburen yaptığı gibi, yapmadığı şeyi de mecburi olarak yapamamıştır. İnsanın her iki durumda da başka türlü hareket etmesi mümkün değildir. Kul ibadeti de, günahı da elinde olmadan işler. Çalışmak da tembellik de takdir edilmiştir. Kul bu takdirin dışına çıkamaz. Kaderi tembel olarak takdir edilen birisi istese de çalışamaz. Yine kaderi çalışkan olarak takdir edilen birisi istese de tembel olamaz.

Ca'd, görüşlerini Halife Hişam bin Abdülmelik zamanında (ö.125/742) yaymaya başlamıştır. Emevilerin iktidarlarını sağlamlaştırma adına kaderi istismar etmeleri için Cebriyye bir fırsat olmuştur. Ancak Ca'd, halifenin seçimle iş başına gelmesini, Kur'ân'a ve sünnete uygun olarak hareket etmesini savunduğundan dolayı Emevi hükümdarlarının kendilerini bir 'kader' olarak görmeleriyle, yani onların cebir ideolojileriyle çelişmiştir. Böyle olunca da Emevi iktidarının tepkisini çeken Ca'd Şam'dan kovulmuş ve Kufe'ye gitmiştir. Orada Cehm bin Safvan'la (ö.128/745) karşılaşmış, görüşlerini ona da aşılarmış fakat burada da faaliyetleri uzun sürmemiştir. Halife Hişam, Kufe Valisi Halid bin Abdullah el-Kasri'ye (ö.126/743) Ca'd'ı öldürmesi için emir vermiştir. Allah'ın, Hz. İbrahim (a.s.)'i dost edinmediğini,

⁷³Gölcük, *Kelam: Tarih-Ekoller-Problemler*, 38.

Hız. Musa (a.s.) ile konuşmadığını söylemekle suçlanan Ca'd öldürülmüştür. (ö.118/736)

Ca'd, Allah'ın kelamının yaratılmış olduğunu söylemiş dolayısıyla bu sözü, olayların Allah tarafından önceden belirlenmediği şeklinde anlaşılmıştır. Meşruyetini kadercilik üzerine bina eden Emevi idarecilerinin menfaatlerine ters düştüğünden dolayı bu söylemlerden rahatsız olmuşlardır. Cebriyye'nin fikri ise Emevilerin çok işine yaramış yaptıkları zulmün Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğunu savunarak hareketlerini haklı göstermeye çalışmışlardır. Kendilerine isyan eden Cebriyye mensuplarını öldürürken de bu hareketlerini cebir anlayışıyla savunmuşlardır. Örneğin Emevi halifelerinden Abdülmelik bir Mervan, Amr bin Said'i öldürdükten sonra halka; ezeli kaza ve yürürlükte olan ilahi hüküm böyle olduğu için onu öldürttüğünü ilan ettiği rivayet edilmiştir.⁷⁴

Cebriyye'ye göre şeytan ezelde kâfir idi, Hz. Ebu Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) ise İslamiyet'ten önce de mü'min idiler. Bütün peygamberler vahiyden önce de peygamber idiler. Ehl-i Sünnet âlimleri, onların bu görüşlerini tenkit etmişlerdir. Bu konularda Ehl-i Sünnetin görüşü şöyledir: Peygamberler vahiy geldikten sonra peygamber olmuş, şeytan da sonradan kâfir olmuştur. Eğer bir zorlama olsaydı, şeytanın daha önce Allah'a itaat; Hz. Ebu Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.)'den de Müslüman olmadan önce kötülük çıkmazdı. Bu iki Sahabe müşrik iken sonradan Müslüman olmuşlardır. Böyle olunca Cebriyye'nin 'kâfirler küfür ve isyan üzerinde, müminler de iman ve itaat üzerinde bulunmaya mecburdur' sözleri batıl olmuştur.⁷⁵

Cebriyye sistemli bir mezhep olmayıp sadece kader konusunda belli bir inanç ortaya koymuştur. Günümüzde sistemli bir şekilde temsil edilmeseler de kader hakkındaki görüşleri büyük bir kesim tarafından aynen devam ettirilmektedir. Bilerek veya bilmeyerek kaderde cebir anlayışını kim savunursa, diğer konularda Ehl-i Sünnet gibi düşünse de, ona Cebri denilebileceği söylenmiştir. Ca'd'dan sonra, Cehm bin Safvan (ö.128/745) onun görüşlerine kendisi de bir şeyler de katarak yaymaya başlamış, bir müddet Belh'te ve Tirmiz'de faaliyet göstermiştir. Cehm bin Safvan'ın görüşlerine katılanlara Cehmi, bu anlayışa da Cehmiyye denilmiştir. Cehmiyye'ye göre fiiller tümüyle Allah'a ait olup, bizim fiillerle ne kazanma, ne de

⁷⁴Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 109-112.

⁷⁵Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 113.

meydana getirme noktasında bir ilgimiz yoktur. Bu fiiller kendisinde ne zaman yaratılırsa, o zaman var olur, yaratılmazlarsa da olmazlar.

Ehl-i Sünnet kelimcileri kulların fiillerinde kendilerinin hiçbir katkıları olmadığını, insan fiillerinin sadece ilahi güç ve irade ile olduğunu savunanlara Cebriyyeci derken; Mu'tezile kelimcileri da; her şeyin önceden belirlenmiş bir plana göre hareket ettiğini söyleyen herkesi Cebriyye olarak nitelemiştir. Buna göre Mu'tezile'nin gözünde Ehl-i Sünnet mensupları da Cebriyyedir. Ehl-i Sünnetin Mâtürîdî ekolüne Cebriyye demek doğru görülme de, bazı alimler Eş'arîliğe orta seviyede bir Cebriyye demenin mümkün olduğunu iddia etmişlerdir. Zaten Cebriyye ekolüne 'Halis Cebriyye' denilirken; Eş'arîliğe 'Vasat Cebriyye' denilmiştir.⁷⁶

Emeviler'de ve Cebriyye'de cebir anlayışı olmakla beraber ikisi arasında fark vardır. Emeviler'deki cebir anlayışı, halkı rahat bir şekilde idare etmek için ortaya atılmış siyasi bir düşünce iken Ca'd bin Dirhem ve Cehm bin Safvan'ın cebir düşüncesinin, dini kaynaklı olduğuna dikkat çekilip, kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu söyleyen Kaderiyye mezhebine bir tepki olarak ortaya çıktığı rivayet edilir. Bu mezhepte cebir anlayışı; kişinin, Allah'ın büyüklüğü, kudreti, iradesi ve ilmi karşısında kendini yok olarak kabul etmesinden kaynaklanmıştır. Cehm, insanların fiillerini tamamen Allah'a verirken asıl maksadı onu sorumluluktan kurtarmak değil, Allah-insan ilişkisinde insanın özgürlüğüne vurgu yapan Kaderiyye'nin tersine ulûhiyete ağırlık vermesidir. Cebriyye pasif / kaderci bir tutum da sergilememiştir. Çünkü Cehm bin Safvan, haksız olduğunu düşündüğü Emevi devletine başkaldırmıştır.

Cebriyye mezhebinde Allah Teâlâ'yı varlık âlemindeki her şeyin tek hâkimi olarak görme fikri işlenirken, farkında olarak veya olmayarak kulun üzerinden iradeyi tamamen kaldırma gibi bir durum meydana geldiği söylenmiştir. Kulun sorumlu olduğuna dair bir açıklama yapılamamıştır. Bu noktada ifrat ve tefrit söz konusudur. Kaderiye mezhebinin yaptığı gibi kula yaratıcılık vermeme düşüncesiyle, insan tamamen atıl bir duruma düşürülmüştür. Böylelikle insanı rüzgârın önündeki tüy gibi gösterme anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayış insan ve toplum üzerinde bazı sakıncalara sebep olmuştur. Kendi fiillerini kaderin zorlamasıyla gerçekleştirdiğini

⁷⁶Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 114.

düşünen insan, hatalarını düzeltme noktasında bir sorumluluk hissetmezken ayrıca istese bile hatalarını düzeltemeyeceğini de düşünerek tamamen güvensiz bir duygu durumuna sebep olmuştur.

1.4.4. Şia

Şia, Peygamber efendimizin (s.a.v.) vefatından sonra Allah'ın tayini ile hilafet hakkının Hz. Ali (r.a.) ve onun soyuna geçmesi gerektiğini savunan bir ekoldür.⁷⁷ Kader anlayışı bakımından Hariciler gibi birden fazla görüş benimsemiştir. Bir grup; insan fiillerinin, bir yönüyle kendi seçimleri (kesb) diğer yönüyle de yapması zorunlu (cebri) fiiller olduğunu savunmuştur. Hişam bin el-Hakem (ö.190/805) da bu görüşte olanlardandır. Diğer bir grup; cebir ve tefviz anlayışlarını benimseyen Cebriyye ve Mu'tezile'yi kabul etmeyenlerdir. Bu Ehl-i Sünnete uygun bir görüştür. İmam Cafer-i Sadık (ö.148/765) ve İbn Babeveyh el- Kummi'nin de bu görüşte oldukları belirtilmiştir. El-Kummi, kulların fiillerinin yaratılmış, fakat bunun tekvin yaratması olmayıp takdir yaratması olduğunu ifade etmiştir. Yani Allah'ın kulların fiillerini ezelde bildiğini ancak bu bilginin fiilin işleyişine tesir etmediğine dikkat çekmiştir. Üçüncü bir grup da; kaza ve kader hakkında ezeli takdiri inkâr edenlerdir. Bunlar Allah'ın, kulların fiillerinde yaratıcı olmadığını savunurlar. Zeydilerin bir kısmı da Mu'tezile'nin savunduğu bu görüştedirler. İnkazu'-l Beşer Mine'l-Cebri ve'l-Kader, (İnsanlığı Cebir ve Kaderden Kurtarmak) isimli kitabında Şerif el-Murtaza (ö.355/966) kader meselesini insanın özgürlüğü bağlamında ele almıştır.

Şerif el-Murtaza, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu (el-En'âm 6/101, er-Ra'd 13/16, ez-Zümer 39/62) ifade eden ayetlerdeki 'her şeyin'; gece-gündüz, yer-gök, cinler ve insanlar olduğunu ifade etmiş, Allah'ın bununla küfrü, zulmü ve yalanı yarattığını kast etmediğini, bu fiilleri kulların yapmakta olduklarını belirtmiştir. Ona göre Allah itaati emredip günahı ve fıska emretmemiştir. Bu sözüne delil olarak; *"Allah'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin."*(el-Mülk 67/3) ayetini göstermiştir. Çünkü haramı Allah yaratmış olsaydı bu ayete göre haramın güzel

⁷⁷Gölcük, *Kelam: Tarih-Ekoller-Problemler*, 35-37.

olması gerekeceğini belirtmiştir. Şiânın burada reddettiği aslında Emevilerin cebir anlayışı olduğu düşünülmüştür.⁷⁸

1.4.5. Eş'arîlik

Eş'arîlere göre kader; Allah'ın, her şeyi vakti gelince ezeli ilmine uygun ve irade ettiği şekilde meydana getirmesi, yaratması; Kaza kelimesi ise; emretme, bildirme, yazma anlamında kullanılmıştır.⁷⁹ Ebu'l Hasan el-Eş'arî, Allah'ın kâfiri kendi haline bırakmasını (hızlan), insanda isyan etme gücünü yaratması olarak vasıflandırıp isyanın yaratılışı, küfrü de kazanın bir hedefi olarak kabul etmiştir. Ona göre Allah hayrın ve şerrin yaratıcısıdır.⁸⁰ İman Allah'ın bir nimetidir, lütfudur. Bu nimeti veren Allah'tan bunu verip vermemesi istenemez. Allah bunu fazlından vermektedir. Allah kâfirlere imanla emretmekte, onları kendi hallerine bırakmakla birlikte onları imandan mahrum etmemektedir. Onların küfürde kalışları zorunlu olmayıp diledikleri zaman iman edebilirler.

Eş'arîlere göre kulların güçleri, fiilleri ve seçimleri dahi Allah tarafından yaratılmıştır. İnsanın iradesinin herhangi bir seçenekten başka birine yöneltilmesinin Allah'a ait olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre insanın sahip olduğu gücün, fiilin oluşmasında tesiri yoktur. Onlar, Allah bir kuluna bir irade vermişse o iradeye göre bir fiil de yaratmış olduğunu belirtmişlerdir. Kısacası insanın fiillerinde ihtiyar sahibi olduğunu ama bu ihtiyarında da mecbur olduğunu iddia etmişlerdir.⁸¹ İradenin olduğu yerde mecburiyet, mecburiyetin olduğu yerde iradeden söz edilemeyeceğinden hareketle bu düşüncenin açık bir tenakuz sergilediğini düşünenler de vardır. Fakat Eş'arîler, “*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*” (et-Tekvîr 81/29, el-İnsân 76/30) ayetini insanın seçiminin Allah tarafından yaratıldığına delil olarak göstermişlerdir. Allah'ın irade etmediği bir fiilin meydana gelmesi, Allah'ın

⁷⁸Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 214-216.

⁷⁹Giridi, *Nakdû'l-kelam fî akaidi'l-İslâm*, 117.

⁸⁰Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ezdî Hacrî Mısırî Tahâvî, *el-akidetü't-tahaviyye*. (İstanbul: İstanbul, 2019), 11.

⁸¹Ardoğan, *Sistematik Kelam*, 130.

hâkimiyetinde bir boşluk ve bir bozukluk olacağına, bunun da Allah için acizlik anlamı taşıyacağına dikkat çekmişlerdir.⁸²

1.4.6. Mâtüridîlik

İmam Mâtüridî'ye (ö.333/944) göre kader; her şeyi güzellik- çirkinlik, hayır-şer açısından nasıl olacaksa öyle yapmaktır. Şeylerin zaman ve mekânını, hak veya batıl oluş vasfını, doğuracağı mükâfat veya cezayı belirlemektir.⁸³ Mâtüridîlere göre kaza; varlıkların Allah tarafından hikmet ve kemalle meydana getirilişi demektir. Onlar kaza kelimesine; yaratmak ve icad etmek; kader kelimesine de tahdit, yani tanımlama anlamı vermişlerdir. Özellikle kadere belirleme anlamı vermekten uzak durmuşlar çünkü kadere belirleme anlamı verildiğinde insan ile ilgili cebir gerçekleşeceğini düşünmüşlerdir.⁸⁴ Mâtüridî ve Eş'arîler arasında kaza ve kader kelimeleri zıt manada kullanılmıştır. Mâtüridîler, bu problemdeki anahtar kavramları gerçeklik ve tesiri açısından kader-kaza şeklinde; Eş'arîler ise kaza-kader şeklinde kullanırlar. Diğer bir ifadeyle Mâtüridîlerin kader dediğine Eş'arîler kaza; kaza dediğine de kader demişler.⁸⁵

Mâtüridî'ye göre küfür, ilahi kaza ile temasta oluşur. İlahi kazaya rıza göstermeli, takdir edilmiş, meydana gelmiş olan şeye değil.⁸⁶ Yani insanın başına gelen iyi ya da kötü bir olayın Allah tarafından olduğunun farkında olarak kaza ve kadere iman edilmeli⁸⁷ fakat bir imtihana tabi tutulduğunun bilincinde olarak başına gelen o durum karşısında İslam'ın emrettiği şekilde tavır takınmalıdır.⁸⁸ Örneğin; bir trafik kazasında sakat kalan birisi kaderin Allah'tan olduğuna inanıp sükûn bulmalı bununla beraber bu kazaya sebep olanları hukuki olarak takip etmelidir. Yine yolda

⁸²Ardoğan, *Sistematik Kelam*, 130-131.

⁸³Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 34.

⁸⁴Ebü's-Sena Mahmûd b. Zeyd Lamişî, *et-Temhid li-kavâ'idî't-tevhid* (Beyrut : Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1995), 166-168.

⁸⁵Ardoğan, *Sistematik Kelam*, 121-123.

⁸⁶Ali el-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Aliyyül-Kârî Şerhi*, ed. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 31-50.

⁸⁷Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhid*, ed. Bekir Topaloğlu-Muhammaed Aruçi (Beyrut İstanbul : Dâru Sâdır İslam Araştırmaları Merkezi, 2007), 396-397.

⁸⁸Gölcük, *Kelam: Tarih-Ekoller-Problemler*, 283.

yalnız başına yürüyen bir adamın bir kese dolusu altın görmesi durumunda Allah tarafından imtihan edildiğini bilmeli ve onları sevinçle cebine koymak yerine emniyete buluntu ihbarında bulunmalıdır. Kazayı yaptıran da altını oraya düşürten de Allah'tır. Bu şekilde iman ettikten sonra gelişigüzel davranmak değil İslam'a göre en doğru tepkiyi vermek gerekir.

İmam Mâtürîdî, kaza ve kader meselesini Allah'ın ilim sıfatı ile izaha çalışmıştır. Kullanın iyi ve kötü fiilleri, dünyada ve ahirette görecekları cezalar dahi her şey ezelde Allah Teâlâ'nın ilminde vardır. Allah her şeyi ezelde biliyor. Ezelden ebede kadar olacak, eşyayı, özellikleri, hareketleri, olayları, ezeldeki bilgisine uygun olarak yaratmaktadır. İnsanların dahi iyi ve kötü fiillerini, Müslüman olmalarını, küfürlerini, istekli ve isteksiz bütün işlerini yaratan Allah Teâlâ'dır.⁸⁹ Kaza ve kader meselesini Allah'ın ilim sıfatına bağlamakla bir yandan insanın hürriyetini kurtarıyor, diğeryandan da bu meseleye psikolojik bir istikamet vererek problemi çıkmaza girmekten kurtarıyor.

Yüce Allah, dünü, bugünü, yarını aynı ölçü ve oranlarda bilir. O takdirde Allah'ın kaza ve kader meselesinde ve bu meseleye bağlı diğeryan fiillerini ilgilendiren yan meselelerde Allah'ın mutlak ilminin insanı ve ona verilmiş hür iradeyi kuşatması tabii olur. Allah'ın ilmi, insanı ve yapacağı işleri çepeçevre sarmış ve her yönden kuşatmıştır. İnsan Allah'ın ilminin dışında bir şey yapamaz. İlim ise bilinene tabidir. Vuku bulacak hadiselerin önceden takdir edilmesi demek olan kaderi ve o fiillerin vakti geldiğinde vuku bulması, iş haline gelmesi demek olan kazayı, Mâtürîdî'nin bu şekilde ilim sıfatıyla izaha çalışması konuya esneklik getirmiştir. Bu yaklaşım tarzında sertlik ve katılığın yerini itidal almakta ve insanın hürriyetini kurtarma çabası özellikle kendini göstermektedir.

Mâtürîdîlere göre; Allah Teâlâ takdir etti, denildiğinde hiç kimse kendisi için neyin yazılıp yazılmadığı bilgisine sahip değildir. Allah Teâlâ'nın takdiri, ilim ile açıklandığında bunun kulun tercihi üzerinde bir baskı oluşturmadığı da belirtilmiştir. Hiç kimse kulun fiilinde zorlandığını iddia edemez. Ayrıca kötü bir fiil işlediği esnada insanlar bunun kaza ve kaderin zorlamasıyla yaptıkları hissini duymamakta

⁸⁹Mutlu, *İnsan Kadere Mahkum Mu?*, 358-365.

ve yaptığı fiilin zıddını yapabilecek güçte ve özgürlükte olduklarının şuurundadırlar.⁹⁰

Ehl-i Sünnet, kulların bu dünyada özgür bir iradeye sahip olduklarına çokça vurgu yapar.⁹¹ Kur'ân-ı Kerîm'de, “*Dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin.*” (el-Kehf 18/29) “*Dilediğinizi yapın.*” (Fussilet 41/40) ayetlerini de delil olarak gösterir. Kulun fiillerini kendi özgür iradesiyle gerçekleştirdiğini ve fiilleri işlerken cebr altında hissetmediğini bunun hem nas, hem de akıl yoluyla bunun sabit olduğunu vurgulamaktadır.⁹²

⁹⁰Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhid*, 464.

⁹¹Giridi, *Nakdî'l-kelam fî akaidi'l-İslâm*, 199-200.

⁹²Nureddin es-Sabuni, *Matüridiye Akaidi = el-Bidaye fî usuli'd-din* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2012), 142.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE HZ. YUSUF VE HZ. İBRAHİM KISSALARINDA KADER ALGISI

2.1. HZ. YUSUF'UN YAŞADIĞI OLAYLAR VE BU OLAYLARDA KADERİ İLGİLENDİREN YAKLAŞIMLAR

Yusuf suresi Mekke'de nazil olmuş ve 111 ayettir. Bu sure, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dünyadaki en büyük destekçisi olan amcası Ebu Talib ile eşi Hz. Hatice'nin vefat ettiği yılın akabinde indirilmiştir. Mekke'de, ilk Müslümanların büyük sıkıntılar çektiği 1'inci ve 2'nci akabe biatlerinin olduğu o döneme denk gelen yıllarda inen surelerden biridir.⁹³ O dönemde bir grup kâfirin peygamber efendimize, İsrail oğullarının niçin Mısır'a gittiklerini sordukları rivayet edilir. Peygamber efendimizin bu soruya cevap veremeyeceğini ve bu şekilde onu zora sokacaklarını düşünürken Allah Teâlâ peygamberine vahiy göndererek bu kıssayı bildirmiştir.⁹⁴ Bu sure hem peygamberimizin nübüvvetine delil, hem de peygamberle savaşan Kureyşli müşriklerin kesinlikle kaybedeceğini bildiren bir uyarı niteliğindedir. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'tan gelen gaybi bir bilgi olarak Yusuf kıssasını ve kardeşlerin kurdukları tuzakların ibretlik sonuçlarını peygamberimize ve bütün insanlığa bildirmiştir. (Yûsuf 12/102)⁹⁵

Allah Teâlâ, Hz. Yusuf (a.s.) ve kardeşlerinin hikâyesinin Kureyşliler için bir ibret olduğunu belirtmiştir. (Yûsuf 12/7) Nasıl ki Yusuf'un kardeşleri onu kuyuya atıp bu işin nihayetinde hüsrana uğramışlar ise Mekkeli müşriklerin de öylece hüsrana uğrayacaklarına, Yusuf'un kardeşlerinin pişman olup onun önünde boyun büktükleri gibi Mekkeli müşrikler de helak etmeye çalıştıkları kardeşlerinden yani Hz. Muhammed (s.a.v.)'den bir gün af dileyebileceklerine dair bir işarete dikkat

⁹³Seyyid b. Kutub b. İbrahim Seyyid Kutub, *Fî zıllali'l-Kur'ân* (İstanbul : Dünya Yayınları, 1991), 8/313.

⁹⁴Kutub, *Fî zıllali'l-Kur'ân*, 8/314.

⁹⁵Ebu'l A'la el-Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an* (İstanbul : Bengisu Yayıncılık, 1997), 2/407

çekilir.⁹⁶ Surenin nüzulünden iki yıl sonra Kureyş, Hz.Yusuf (a.s.)’un kardeşleri gibi Resulullah (s.a.v.)’ı öldürmeye azmetmiştir. Bunun üzerine o da Hz. Yusuf (a.s.)’un Mısır’a gidip güç kazandığı gibi Mekke’den Medine’ye göç etmek zorunda kalmış ve benzer bir güç kazanmıştır.

Sonuç olarak Kureyş, kardeşlerinin Yusuf’un huzurunda boyun büktükleri gibi boyun bükmüşlerdir. Kardeşler, Hz. Yusuf (a.s.)’tan kendilerini affedip cömertçe davranmalarını rica ettiklerinde (Yûsuf 12/88) Yusuf, onlardan intikam alabilecek güçte olduğu halde onları kınayıp yargılamamış, Allah’ın merhametini hatırlatarak bağışlanmaları için Allah’tan af dilemiştir. (Yûsuf 12/92) Aynı şekilde Peygamberimiz (s.a.v.) de Mekke’nin fethinden sonra biçare bir şekilde huzurunda duran Kureyşlilerden intikam alabilecek güçte olduğu halde bunu yapmamıştır. Onlara, kendilerine ne yapacağını sorduğunda onlar, kendilerine merhametli bir kardeş gibi davranmalarını istediklerini söylemiş, Peygamberimiz (s.a.v.) de, Hz. Yusuf (a.s.)’un kardeşlerine verdiği karşılığın aynısını vereceğini ve onları kınamayıp yargılamayacağını söylemiş ve onları bağışlamıştır.

Peygamberimiz (s.a.v.) yaratılanlara karşı duyduğu şefkat ve merhametinden dolayı onların iman etmelerini çok istemiş, Kur’ân’ın ifadesine göre, ümmeti iman etmesi için neredeyse kendini helak edecek duruma gelmiştir. (eş-Şuarâ 26/3) Allah Teâlâ peygamberimizin bu uğurdaki çabasına cevaben, ümmetinin iman etmesini çok istese de insanların çoğunun iman etmeyeceğini haber vermiştir. (Yûsuf 12/103) Surede aynı zamanda kalpten gelen bir istek olmaksızın sadece dışarıdan bir taleple insanların doğruya eremeyeceklerine dikkat çekilmiştir. Başka bir ayette Allah Teâlâ, kötü işleri yapmaktan hoşlanıp onları güzel bulan kimse ile böyle olmayan birinin aynı durumda olamayacağını belirtmiştir. Bundan dolayı tebliğ vazifesini yerine getiren Hz. Peygambere (s.a.v.) iç dünyalarından haberdar olmadığı o kimseler için üzümlere kendini helak etmemesini emretmiştir. (Fâtır 35/8) İyiyi tercih eden ile kötüyü tercih edenin bir olmayacağını ve her ikisinin de tercihleri doğrultusunda hayat akışlarında bir ilerleme seyredeceğini özellikle vurgulamış ve en nihayetinde Allah dilemedikçe hiç kimseye hidayet edilemeyeceği ve hidayetin yegâne sahibinin Allah olduğu buyurulmuştur. (el-Kasas 28/56)

⁹⁶el-Mevdudi, *Tefhimu’l-Kur’an*, 2/408.

Bu ayetlere göre bir peygamber vahiy almadıkça insanların iç yüzlerini bilmediği için kimin iman edip kimin iman etmeyeceğini bilemez. Hakikati bilen yalnızca Allah Teâlâ olduğuna göre bir kulun hidayete ehil olup olmadığını da sadece O bilir. Bir kul iyilikten ve doğruluktan yana tavır takınırsa Allah ona hidayeti kolaylaştırır, kötülükten yana tavır takınırsa Allah onu hidayete erdirmez. Bunun nasıl olduğunu anlamak için Hz. Yusuf (a.s.) kıssasından kesitler inceleyeceğiz. Buraya kadar Yusuf suresinin sebebi nüzulüne değindik. Kıssaya geçmeden önce Hz. Yusuf (a.s.) ve Yusuf suresinin içeriğine kısaca değinecek olursak;

Hz. Yusuf (a.s.), Hz. İbrahim (a.s.)'e ihtiyarlığında müjdelenen oğlu Hz. İshak'tan olma torunu Hz. Yakup'un oğludur. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf (a.s.)'un kıssası ve başına gelen olaylar geniş bir şekilde anlatılmıştır. Hz. Yusuf (a.s.) ile ilgili olaylar kendi adını taşıyan Yusuf suresi ile ek olarak En'am ve Mü'min surelerinde nakledilir. Hz. Yusuf (a.s.)'un kıssasında birçok ibretler, hikmetler ve incelikler vardır. Bu hadiseler içinde başına gelen olaylar karşısında sabretme, gücü yettiği halde düşmandan intikam almama; tevhid, rüya tabiri, idarecilik, iktisadi tedbirler ile dünya ve ahirete dair pek çok başlık çıkarılabilir. Surede ayrıca haset ve kıskançlığın noksanlığa, Allah Teâlâ'nın yardımından mahrum kalmaya; sabrın da sıkıntı ve kederlerden kurtulmaya sebep olduğuna dikkat çekilerek Hz. Ya'kub (a.s.)'un ve Hz. Yusuf (a.s.)'un sabrettiklerinden dolayı maksuduna kavuştuklarına vurgu yapılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, insan fiilleriyle ilgili tahliller içeren Hz. Yusuf (a.s.) ve kardeşlerinin hikâyesi, kıssaların en *güzeli* (Yûsuf 12/3) olarak tanıtılmıştır. Kader noktasında, hikâyede geçen olayların nasıl ve ne şekilde meydana geldikleri ve hikâyedeki kişilerin fiillerinin iradeli veya iradesiz, cebren ya da kendi ihtiyarı ile mi gerçekleştiğini görmek, ilahi iradenin bize sunduğu bakış açısını anlamak açısından konumuza farklı bir boyut kazandıracak öneme sahiptir.

Yüce Allah, Ayet-i kerimelerde, Kur'ân'ın kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum için de bir yol gösterici ve rahmet kaynağı olduğu vurgulanmış, akıl sahiplerini ibret almaya davet etmiştir. (Yûsuf 12/111) Yusuf ve kardeşlerinin hikâyesinde de hakikati arayıp soranlar için ibretler olduğunu belirtmiştir. (Yûsuf 12/7) Biz de bu ayetin mealine binaen, kader

konusunda hakikati arayanlar olarak ele aldığımız başlığımızla alakalı, hikâyede geçen kişilerin davranışlarını inceleyeceğiz. Kader konusunda, kulların fiilleri hakkında ilahi mesajın ne olduğunu anlamaya ve anlamlandırmaya gayret göstereceğiz.

2.1.1. Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması

Hz. Yusuf (a.s.)'un kıssası, çocukluğunda gördüğü bir rüya ile başlamıştır. Yusuf (a.s.) babasına, rüyasında on bir yıldızı, güneşi ve ayı kendisine secde ederken gördüğünü söylemiştir. (Yûsuf 12/4) Bu rüyanın yorumunun gerçekleşmesiyle de Hz. Yusuf (a.s.) kıssası son bulmuştur. Peygamber efendimize (s.a.v.) ilk vahiyden önce rüyayı sadıklar ile bir takım işaretler verilmiştir. Tezimizin sonraki başlığına konu olan Hz. İbrahim (a.s.), oğlu İsmail (a.s.)'i rüyasında kestiğini görüyor ve rüyasını gerçekleştirmek için oğlunu bıçağın altına yatırıyor. Bu örnekler peygamberlerde rüyanın nübüvvetle ilgisi olduğunu ve onun ehemmiyetini gösteriyor.

Rüyanın iç dünyamıza bir ayna, aynı zamanda dış dünyamızla, hatta fizikötesiyle irtibatımızı sağlayan bir ruh hali olduğu belirtilir. Bazı âlimler rüyanın gelecekle değil geçmişle alakalı olduğunu söyleseler de, Kur'ân ve hadislerde rüyanın hem geçmişle hem de gelecekle ilgili olduğuna işaret edilir. Bazı İslam âlimleri rüya olayını; Allah'tan olan ikaz ve işaretler, nefisten kaynaklanan düş vb. şeyler ile şeytanın korkutma ve saptırmaları olmak üzere üç sınıfa ayırmışlardır.⁹⁷ Görülen rüyaların bir kısmı üzerinde dış olayların tesiri olduğu da söylenir. Rüya ile ilgili yapılan araştırmalarda, uyku esnasında rüyanın görülmesi; beynin uykuda büsbütün uyumadığını ve ayrıca ruhun da faal duruma geçip melekût âlemiyle irtibat sağladığının bir göstergesi olarak kabul edilir. Ruh bedenden ecel gelmeden büsbütün ayrılmadığından dolayı melekût âleminde dolaşan ruhun kendisi değil ibrelerinden bir kaçı olduğu söylenir. Yükselen ibresinin o âlemdeki görüntülerin çoğu zaman net bir şekilde görüp alması mümkün olmadığından olayları karmaşık misaller şeklinde, bazen de işaretler ve rumuzlar kılıfında görüp aldığı belirtilir. Bu bakımdan çoğu rüyaların yoruma ihtiyacı vardır denilir.

⁹⁷Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 267.

Bir diğerk husus da şu ki; rüyaların bir kısmı az önce değindiğimiz gibi şuuraltı faaliyetlerinin eseri olduğudur. şuur (bilinç) biz uyanık iken hareketlerimizi düzenlerken şuuraltı ise çeşitli düşünceleri, duyguları saklayıp depo eder. Uyanık iken şuur, şuuraltının kapılarını tutar, uyku sırasında şuurun bu kontrolü kalkar, bu defa şuuraltının kapıları açılır. Böylece kapalı kalmış duygu, istek ve düşünceler birer hayal olarak dışarı çıkarlar. Psikanalistlerin tanımladığı şekliyle bu gibi rüyaların yoruma ihtiyaçları olmadığı belirtilir.⁹⁸ İnsanoğlunun herhangi bir hadiseyi gözüyle görebilmesine engel olan şey zaman veya mekândır. Bunlar, mazi, müstakbel ve hal olarak isimlendirilmiştir. Mazi ve müstakbeldeki şeyi görmeye zaman, halde olduğumuzda biraz uzağımızdaki şeyleri görmemize de mekân mefhumu engel oluyor. İnsanoğlunda mevcut olan fakat mahiyetine bir türlü akıl erdiremediğimiz hasseler bazı zamanlarda çok daha kuvvetli olur. Bu anlarda zaman ve mekân mefhumunun hudutlarını aşarak mazi, müstakbel ve hal'deki bazı şeyleri mübhem olarak görürler. Bu halin bazı kimselerde uyanıkken his ve ilham şeklinde, bazı kimselerde ise uykuda rüya şeklinde tecelli ettiği söylenir.⁹⁹

Hiz. Yusuf (a.s.)'un rüyasında gördüğü yıldız, ay ve güneş mana olarak kardeşleri, babası Hiz. Ya'kub (a.s.) ve annesi olarak tevil edilmiştir. Rüyada görülen secdenin kendisi ise hakikat olarak yorumlanmıştır. Hiz. İbrahim (a.s.)'in rüyasında oğlunu kestiğini görmesi de bunun gibi yorumlanmıştır. Rüyasındaki kesme olayının gerçek olduğu fakat rüyasında görmüş olduğu oğlundan kasıt da bir koç olduğu söylenmiştir.¹⁰⁰ Hiz. Ya'kub (a.s.) bu rüyayı dinleyince Hiz. Yusuf (a.s.)'un ileride büyük bir şerefe nail olacağını anlamış ve onu muhafaza etmek için rüyasını kardeşlerine anlatmamasını yoksa ona tuzak kuracaklarını söyleyerek ona tavsiyede bulunma ihtiyacı hissetmiştir. (Yûsuf 12/5) Tefsircilere göre Hiz. Ya'kub (a.s.) bunu vahiy yoluyla öğrenmiştir çünkü kesin bir ifadeyle sana tuzak kurarlardı demiş ve hiç istisna yapmamıştır. Kardeşler onun dediğı şeyi yaptılar da. Ayrıca bu ayet kardeşlerin rüya yorumunu bildiklerine işaret eder, çünkü rüyanın yorumunu

⁹⁸Celal Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri: İlmin Işığında* (İzmir : Anadolu Yayınları, 1986), 6/2926.

⁹⁹Kutub, *Fî zıllali'l-Kur'ân*, 8/364.

¹⁰⁰Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâturidî, *Te'vilatü'l-Kur'ân* (İstanbul: Ensar yayınları, 2018), 7/296.

bilmiyor olsalardı Hz. Ya'kub (a.s.), Yusuf'un rüyasını onlara anlatmasına engel olmazdı, denilmiştir.¹⁰¹

Hz. Ya'kub (a.s.) kardeşlerin Hz. Yusuf (a.s.)'u kıskanıp onu tuzağa düşüreceklerini düşündüğü için bu rüyayı kardeşlerine anlatmasına engel olmuştur. Burada "tuzaklardan" bahsettikten sonra şeytanın apaçık bir düşman olduğu vurgulanmıştır. Nitekim kıssanın sonunda Hz. Yusuf (a.s.), ana babasına ve kardeşlerine kavuştuğunda; şeytanın kendisiyle kardeşlerinin arasını bozduktan sonra Allah'ın kendisini zindandan çıkararak ve kardeşlerini de çölden getirerek kendisine büyük lütufta bulunduğunu (Yûsuf 12/100) söylerken kardeşlerinin yaptığı kötü fiilleri şeytana nispet etmiştir. Hz. Musa (a.s.) da bir kavgayı ayırmak isterken kaza ile bir adamı öldürdüğünde bunun şeytanın işi olduğunu söylemiştir. (el-Kasas 28/15) Başka bir ayet-i kerimede Allah Teâlâ; şeytandan gelen kötü düşünceler bir kişiyi dürtecek olursa hemen Allah'a sığınmasını emretmiştir. (Fussilet 41/36) Takva sahibi olan kulların, içlerine şeytandan gelen saptırıcı bir fikir doğduğunda Allah'ı düşünüp hemen gerçeği görebilecekleri vurgulanmıştır. (el-A'râf 7/200) Bu durumda kulların fiillerinde şeytanın vesveselerinin etkisiyle bir değişim söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Öyleyse burada, Cebriyenin, kulların fiillerinde ilahi cebir altında oldukları yönündeki görüşleriyle zıt bir durum söz konusudur. Çünkü yukarıdaki ayetlerde şeytan, kötü fiilleri işlemeye sevk eden bir unsur olarak gösterilmiştir.

İnsanın manevi hastalıklarına dikkat çeken Peygamber Efendimiz (s.a.v.), ihtiyaçları yerine getirmede gizliliğe önem vererek Allah'tan yardım dilemeyi tavsiye etmiş ve nimete erişen her kişinin kıskançlığa hedef olacağına dikkat çekmiştir. Hz. Ya'kub (a.s.) hem insan psikolojisini hem de oğulların karakterini bildiği için Hz. Yusuf (a.s.)'u uyarmış ve rüyasında ilham edileni gizlemesini emretmiştir. Şeytanın işin içine girip insanın bu duygusunu tahrik etmesiyle tehlike büsbütün artabilir. Hz. Ya'kub (a.s.) bu noktaya parmak basmak için Hz. Yusuf (a.s.)'a rüyasını kardeşlerine anlatmamasını, aksi halde şeytanın hilesiyle ona tuzak kuracaklarını belirtmiştir. (Yûsuf 12/5)

¹⁰¹Mâturidî, *Tevilat*, 7/298.

İnsanoğlunun kini ve kıskançlığı galeyana gelince şeytan onlara öncülük ederek gözlerini karartıp önemsiz şeyleri büyük, büyük şeyleri önemsiz gösterebilir. Bu ayetle adeta, kendileri peygamber çocuğu olduğu halde günahsız kardeşlerini katletme planları yaptıran şeytanın insanı nasıl aldattığı gösteriliyor. Gözlerini kin bürüyen insanlar adalet ölçüsünü kaçırdıklarında şeytan kalplerine girer ve onları şuurlu ve basiretli hareket etmekten uzaklaşıp hislerine mahkûm hale getirir. Hadiseleri değerlendirme ölçütleri bozulup, şeytanı kendilerine kılavuz edinirler. Nitekim Hz. Yusuf (a.s.)'un kardeşleri, Hz. Yusuf (a.s.)'u öldürüp sonra tövbe edeceklerini söylerken haleti ruhiyeleri ortadadır. Hâlbuki bu gibi tövbelerin gerçek tövbeyle alakası yoktur. Gerçek tövbe; bilmeden, farkında olmadan işlenen bir suçtan pişmanlık duyarak yapılan tövbedir. Burada bahsedilen tövbe ise önceden hazırlanmış bir tövbedir. İşlenen suçu örtbas etmek için suçu işlemeyen önce şeytanın süslediği bir takım telkinlerden ibarettir. Bu gibi şeytanlıkların gerçek tövbe ile alakası yoktur.¹⁰²

Yüce Allah, Hz. Yusuf (a.s.)'un ataları Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İshak (a.s.) peygambere nimetini tamamladığını bildirerek Hz. Yusuf (a.s.) a ve Ya'kub ailesine nimetini tamamlayacağını bildirmiştir. (Yûsuf 12/6) Hz. İbrahim (a.s.) oğlunu kesmekle emrolunup onu kesmek için yere yatırdığında Allah Teâlâ oğlunun yerine bir kurbanlık göndermişti. Bunun gibi, Hz. Yusuf (a.s.)'un rüyasının yorumuna göre Allah, kardeşlerini ve ebeveynini Hz. Yusuf (a.s.)'a secde ettireceği ve Hz. Ya'kub (a.s.)'un soyunu da kendisinden sonra peygamber olarak seçeceğine işaret edildiği bildirilmektedir.¹⁰³ Bu ayet yorumuna göre Hz. Yusuf (a.s.) nübüvvet için seçilmiştir. Bunda onun bir iradesi ve fiilinin etkisi söz konusu değildir. Bilakis Allah onu seçmiş, takdir etmiş ve nübüvvetin gereklilikleriyle onu donatmıştır. Rüyalari da Allah'ın verdiği ilim, yüksek muhakeme gücü ve idraki sayesinde ve yine Allah'ın bir yardım ve inayetiyle yorumlamıştır.

Rivayetlere göre, Hz. Yusuf (a.s.)'un annesi, kardeşi Bünyamin'i doğururken vefat etmiştir. Öksüz kalan Hz. Yusuf (a.s.) ve Bünyamin yaşları küçük ve bedenlen zayıf oldukları için Hz. Ya'kub (a.s.), diğerlerine göre daha fazla şefkat ve merhamet

¹⁰²Kutub, *Fî zılali'l-Kur'ân*, 8/320-322.

¹⁰³Mâturidî, *Tevilat*, 7/299.

duyarak sevgisini göstermiştir.¹⁰⁴ Fakat bu durum kardeşlerinin dikkatinden kaçmamış, babalarının Hz. Yusuf (a.s.) ile kardeşi Bünyamin'i kendilerinden daha çok sevdiklerini düşünmüşler. Kendileri kalabalık ve güçlü bir cemaat oldukları halde babalarının bu iki küçük çocuğa olan sevgisini bir yanılgı olarak görmüşler. (Yûsuf 12/8) Hz. Ya'kub (a.s.), Hz. Yusuf (a.s.) ve kardeşinde bir üstünlük gördüğü için onlara özel davranmış olabilir; zira kardeşlerin içinden Hz. Yusuf (a.s.)'ın, doğruluk ve kabiliyette tüm kardeşlerinden önde olduğu rivayet edilir. Ya da Allah ona, Hz. Yusuf (a.s.)'un peygamber olacağı müjdesini verdiği için onu diğer kardeşlerinden üstün tutuyor da olabilir. Gerçek nedeni bilinmez fakat tefsircilere göre kardeşler, Yusuf ile Bünyamin'in, babalarının gözünde kendilerinden daha değerli olduklarını bazı emarelerden ötürü söylemişlerdir. Çünkü kalplerdeki sevgi duygusunu bilmelerine imkân yoktur, ancak bu hal ve hareketle anlaşılabilir.¹⁰⁵

Kurulu bir devlet düzeni olmadan kabileler halinde yaşayarak bağımsızlığını sürdürmeye çalışan insanların yaşamında yetişkin erkeklerin gücü ve çokluğu iktidar için önemli olduğu düşünülür. İktidar; baba, oğul, torun, kardeş ve yeğenlerin çokluğuna dayanıp ailenin mülkünü, şerefini ve hayatını bunların koruduğu belirtilir. Dolayısıyla kabilenin başını çeken kimsenin, küçük çocuklarından ziyade, yetişkin oğullarına meyledip önem vermesi beklenen bir durumdur. Hz. Ya'kub (a.s.) da kendi kabilesinin başıydı ve kardeşler kendilerinden birini tercih edeceklerini düşünürken kendisine bir faydası dokunmayan küçük bir çocuğa yönelmesini ve onu çok sevmesini yadırgamışlar. Babalarının büyük bir yanılgıda olduğunu düşünmüşlerdir.¹⁰⁶

Bu durumun neticesinde kardeşler, Hz. Yusuf (a.s.)'u kıskanmaya başlamış, hatta kıskançlıklarında ileri giderek kendi aralarında istişare etmiş, onun ortalıkta görünmemesini sağlamak ya da öldürmek için bir çare aramışlar. Babalarının teveccühünün kendilerine dönmesini ve onlarla ilgilenmesini arzu ettikleri için Hz. Yusuf (a.s.) ortadan kaybolursa babaları nezdindeki durumlarının daha iyi olacağını bu işi yaptıktan sonra da tövbe edip salih kimselerden olacaklarını söylemişler. (Yûsuf 12/9) Burada heva ve heveslerine kapılan fakat aynı zamanda dinden ve

¹⁰⁴Giritli Sırrı Paşa, *Güzel İnsan Yusuf = Ahşenü'l-Kasas: Yusuf Suresi Tefsiri* (İstanbul: Elest Yayınları, 2005), 67.

¹⁰⁵Mâturidî, *Tevilat*, 7/302.

¹⁰⁶el-Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/424.

itikattan bütünüyle kopmak istemeyenlerin psikolojileri yansıtılmış, bu tip insanların nasıl davrandıkları tasvir edilmiştir. Böyleleri bir günaha kışkırtıldıkları vakit önce fiili işlemeye karar verir ve o an için itikadının gereklerini bir kenara bırakır. Eğer vicdanı onu rahatsız edecek olursa, bu günahı işledikten sonra tövbe edeceğini ve iyi bir insan olacağını söyleyerek vicdanının sesini susturur. İşte Yusuf'un kardeşlerinin yaptığı gibi, önce şu Yusuf engelini kaldıralım sonra tekrar iyi insanlardan oluruz demişler.

Kardeşler aralarında Hz. Yusuf (a.s.)'a tuzak kurmada karar kılmışlar. (Yûsuf 12/9-10) Babalarının yanına giderek Hz. Yusuf (a.s.)'u yiyip içip eğlensin diye kıra götürmek üzere izin istemiş, Hz. Yusuf (a.s.)'un iyiliğini istediklerini söyleyerek babalarına güven verip onu mutlaka koruyacaklarına dair söz de vermişler. (Yûsuf 12/11-12) Tefsircilere göre bu söz Hz. Yusuf (a.s.)'u evden uzaklaştırmak için babalarından defalarca izin istediklerini gösterir. Çünkü daha önce dile getirilmemiştir ilk anda böyle söylenmez. Kardeşler, sanki Hz. Ya'kub (a.s.)'un o ana kadar Yusuf'u göndermemek için söylediği tüm endişeleri için tek tek teminat vermiş ve böylelikle Hz. Yusuf (a.s.)'u kendileriyle göndermemesinin hiçbir nedeninin olmadığını ifade etmişlerdir. Hz. Ya'kub (a.s.), Hz. Yusuf (a.s.)'un başına bir şey gelmesinden ve Yüce Allah'ın kendisine lütfettiği nimetin kaybolmasından endişe ediyordu. Bu yüzden Hz. Yusuf (a.s.)'u göremeyip kaybedeceğinden endişe ettiğini ve kardeşleri ondan habersiz iken kurdun onu yemesinden korktuğunu ifade etmiştir. (Yûsuf 12/13) Ayrıca Hz. Ya'kub (a.s.), çöllerde ve sahralarda küçük çocukların başlarına kötü şeylerin gelme ihtimalinden dolayı büyük kardeşlerin her türlü tehlikeyi yenebileceklerini, fakat Hz. Yusuf (a.s.)'un buna güç yetiremeyeceğini düşünerek endişeleniyor olabilirdi. Çünkü kardeşleri yarış için meşgul oldukları bir sırada yırtıcılardan birinin onu avlaması da mümkündü.

Kardeşler, Hz. Yusuf (a.s.)'u tuzağa düşürme arzusuyla babalarını ikna etmek için bütün güvenceleri vermişler. Kendileri kuvvetli bir topluluk oldukları halde kardeşlerini kurt yerse bunu gerçekten kendilerine yakıştırmadıklarını söylemişlerdir. (Yûsuf 12/14) Oğluna düşkün baba, bu teminat ve ısrarlar karşısında teslim olmuştur. Böylelikle Allah'ın takdiri yerini bulacak ve hadiseler O'nun buyurduğu şekilde tecelli edecektir. Hz. Ya'kub, (a.s.) bir peygamber olarak kalbi her an Allah'a bağlı olmakla beraber, Hz. Yusuf (a.s.)'u kardeşlerine emanet ederken -ne hikmetse- sözlü

olarak Allah’a emanet etmeyi unuttuğundan dolayı yıllarca onu görememe mutsuzluğuna uğratıldığı da rivayet edilmiştir.¹⁰⁷ Oysaki bütün kuvvet ve kudret, tasarruf ve gözetme, koruyup selamete ulaştırma Allah’a aittir. Bu bakımdan İslam, her konuda insana Allah’ı hatırlatır. Sabah evden çıkıp akşam dönünceye kadar günlük hayatın her alanında Allah’ı anmayı tavsiye eder.

Kardeşler, Hz. Yusuf (a.s.)’u götürüp de kuyunun dibine atmaya karar verdikleri zaman, Allah Teâlâ Yusuf’a, *bugün olup biten şeyleri bir gün kardeşleri farkına varmadan onlara haber vereceğini* vahyetmiştir. (Yûsuf 12/15) Tefsircilerin bazılarına göre ayette geçen, ona vahyettik ifadesi Hz. Yusuf (a.s.)’a peygamberliğin daha o zaman verildiğine işaret etmekte, bazıları da kuyudan kurtulacağını müjdeleyen veya ileride Mısır azizi ve yöneticisi olacağını müjdeleyen bir vahiy olduğunu ifade etmişlerdir. Kıssanın sonuç kısmında kardeşler, Bünyamin’i geri götürmek için Hz. Yusuf (a.s.)’a ricaya geldiklerinde Hz. Yusuf (a.s.) onlara cahillikleri yüzünden “Yusuf ve kardeşine ne yaptıklarını” sormuştur. Hz. Yusuf (a.s.) onları tanıyor ama onlar Hz. Yusuf (a.s.)’u tanımıyorlardı. Bu soru üzerine ona gerçekten Yusuf olup olmadığını sormuşlar ve hakikati o gün öğrenmişlerdi. (Yûsuf 12/89-90) “*Kendileri senin kim olduğunun farkına varmadan mutlaka onlara haber vereceksin*” ayetinde kastedilenin bu olay olduğunu rivayet edenler de vardır.

Bazıları da “ona vahyettik” sözünü Allah Teâlâ, Hz. Ya’kub (a.s.)’a söylemiştir demişler. Yani Hz. Ya’kub (a.s.) onların yaptıklarını, kendileri farkına varmadan haber verecektir. Hz. Ya’kub (a.s.)’un, oğullarına, “*gidin Yusuf ve kardeşlerini araştırın*” sözünü de buna delil göstermişlerdir. (Yûsuf 12/87) Hz. Ya’kub (a.s.) bu ayete göre sanki “Hz. Yusuf (a.s.)’un hayatta olduğunu biliyor da gidip araştırın” der gibidir, demişler. Diğer bir ayette, Hz. Yusuf (a.s.), kardeşlere gömleğini verip babalarının görmeyen gözlerine sürün dediğinde kervan yola çıkmış ve Hz. Ya’kub (a.s.)’un bundan haberi olmadığı halde Hz. Yusuf (a.s.)’un kokusunu aldığını söylemiştir. (Yûsuf 12/93-94) Hz. Yusuf (a.s.)’un gömleği gelince onu yüzüne sürüp gözleri açılınca da “*Allah tarafından kimsenin bilmediği bilgileri bildiğini*” söylemiştir (Yûsuf 12/96) bu bilgi de, Allah’ın ona vahyetmesidir demişler.

¹⁰⁷Yıldırım, *Asrın Kur’an Tefsiri*, 6/2936.

Hız. Yusuf (a.s.)'u kuyuya atan kardeşler, onun gömleğini kestikleri bir hayvanın kanına bulaştırdılar. Ardından yüzlerine sahte hüçün maskeleri takıp yalandan ağlayarak ellerinde kana batırılmış Hız. Yusuf (a.s.)'un gömleğiyle babalarının yanına geldiler. Kur'ân-ı Kerîm'de bu durum şöyle anlatılır; *“Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler. Ey babamız! dediler, biz yarışmak üzere uzaklaştık; Yusuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. (Ne yazık ki) onu kurt yemiş! Fakat biz doğru söyleyenler olsak da sen bize inanmazsın. Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler. (Yakub) dedi ki: Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığınız karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah'tır.”* (Yûsuf 12/16-17)

Hız. Yusuf (a.s.)'un kardeşleri, onu öldürmeyi kastetmiş, kuyunun dibine atmış, babasının gözünden onu yok etmiş ve babasını onsuz bırakmışlar. Surenin devamında gelen bu ayet, ‘Ey babamız! Bizim günahlarımızın affını dile!’ (Yûsuf 12/97) kardeşlerin yaptıklarından dolayı Allah'ın azabından korktukları için istiğfar talebinde bulunduklarına işaret ediyor. Pişmanlık ifadesi, fiili yapanın özgür iradesinin var olduğunu gösterir. Öyleyse kardeşler kendi özgür iradeleri ile bu kötülüğü yapmış ve günahkâr olmuşlar. Cebriyye'nin dediğinin tersine onlar bu fiili yapmaya mecbur değildiler. Y yapmak istemeyip de iradeleri ellerinden alınmak suretiyle bu fiili yapmak üzere mecbur bırakılmadılar. Bilakis bilerek, isteyerek ve tasarlayarak Hız. Yusuf (a.s.)'u kuyuya attılar. Eğer isteselerdi bunu yapmayabilirdiler.

Hız. Ya'kub (a.s.)'un onları, doğruyu söylediklerini bildiği halde yalancı sayması ihtimali yoktur. Burada kastedilen, Hız. Ya'kub, (a.s.) *“Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor, farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum”* (Yusuf 12/13) dediği halde onlar Hız. Yusuf (a.s.)'u ısrarla götürmüşlerdi. Kardeşler, Hız. Yusuf (a.s.)'u emanet alıp ona sahip çıkamamışlar ve babalarının bu konuda onları suçlamasına ve sorgulamasına maruz kalmışlardır. Dolayısıyla bu sorgulama onları yalanlama anlamına gelmez. Çünkü peygamberlerin sözünde doğru olanları yalanlaması caiz değildir. Bilakis kardeşler bu sözleriyle kendilerinin yalan söylediğini ortaya koymuş oldular. Elleriinde yalancı kan sürülmüş Hız.Yusuf (a.s.)'un gömleğiyle gelince Hız. Ya'kub (a.s.); *“Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş.”* (Yûsuf 12/18) dedi. Yani nefsiniz size kötü bir işi süslü

gösterdi, bahsettiğiniz işi yapmaya ve beni yavrumdan ayırmaya teşvik etti demiştir. İnsanların her işini, istekli ve isteksiz bütün hareketlerini yaratan Allah'tır. Kulların ihtiyarî yani istekli hareketlerini, işlerini yaratması için kullarında irade yaratmış ve bu iradelerini, dilemelerini, işlerini yaratmasına sebep kılmıştır. Kardeşler de özgür iradeleriyle giriştikleri fiillerini gerçekleştirmiş oldular.

Allah Teâlâ'nın kul irade etmeden yaratması caiz ise de ihtiyari olan işleri yaratmaya kulun iradesini sebep kılmıştır. Kulun cüz'i iradesinin sebep olması da Allah Teâlâ'nın iradesiyledir. Çünkü Allah Teâlâ; *“Siz, ancak Allah Teâlâ'nın dilediğini arzu edersiniz”* buyurmuştur.” (el-İnsân 76/30) Kul bir iş yapmak irade edince Allah Teâlâ da onu irade ederse yaratır. Kul irade etmezse ihtiyari olan o işi yaratmaz. Öyleyse; kul, cüz'i iradesini ibadete sarf ederse Allah Teâlâ ibadeti; günahlara sarf ederse günahları yaratır. Bunun sonucunda kul ahirette cennete veya cehenneme girer. İmam Ebu Mansur Mâtürîdî (r.h.) yukarıdaki ayetin, kulun ihtiyari işlerinin yalnız kulun iradesiyle meydana gelmeyeceğine, kulun iradesinden sonra Allah Teâlâ da o işi irade ederse, o fiilin ancak o zaman yaratılacağına işaret ettiğini söylemiştir. Buna göre kardeşler, Hz. Yusuf (a.s.)'u kuyuya atmayı özgür iradeleriyle planlarken Allah Teâlâ da o fiillerini gerçekleştirme izni vermiştir. Ancak bu kötü fiilin kötü akıbeti de kardeşlere aittir.

Hz. Ya'kub (a.s.) tarafından olaya baktığımızda, hiç şüphesiz parlak bir gelecek müjdelenen oğlunun diğer oğulları tarafından ortadan kaldırılmasını istemiş değildi. Fakat iradesinin dışında hatta iradesine rağmen (Hz. Yusuf'a rüyasını kardeşlerine anlatmamasını tembihleyerek kıskançlıkların önüne geçip tedbir almak istemişti) istemediği şey başına gelmiş, oğlundan ayrı kalarak nerede, nasıl olduğunu bilmeden uzun bir süre ayrı kalmıştır. Öyleyse olanlar karşısında çareler tükenmişse ve yapılacak bir şey yoksa başa gelenler Allah'tan gelen bir imtihan hükmünde olur. Kaza ve kadere iman; hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine iman etmek, kabul etmekle gerçekleşir.¹⁰⁸ Hz. Ya'kub (a.s.) da bu imtihan karşısında tahammülsüzlük göstermeden, karşılık beklemeden kendini tutmayı yani sabretmeyi tercih etmiştir. Bu sabra güç yetirmek için de Allah'tan yardım istemiştir; *“Ben tasa ve üzüntümü Allah'a arz ederim.”* (Yûsuf 12/86) diyerek Allah'a teslimiyetini göstermiştir. Hz.

¹⁰⁸er-Râzî, *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye fî ilmi'l-ilâhiyyât ve't-tabîyyât*, 543.

Yusuf (a.s.)’un durumu da aynı Hz. Ya’kub (a.s.)’un durumu gibidir. Kardeşleri tarafından bir kuyuya atılmayı istemiş olamazdı. İstemediği bir şey başına gelmiş, kardeşlerinin ihanetine uğramış ve babasından ayrı kalmanın acısını yaşamıştır. O da babası gibi bu olaylara imtihan gözüyle bakıp sabretmeyi tercih etmiş ve ilahi rızayı kazanmıştır.

Dünya hayatı, iyi-kötü ve sevindirici-üzücü olaylarla doludur. Sevindirici olaylar karşısında şımarmadan Allah’ı hatırlayıp şükretmek, üzücü olaylar karşısında da yine Allah’ı hatırlayıp ona sığınmak gerekir. Yalnız ondan yardım bekleyerek teselli bulur ve hayat yolunda ilerleme imkânı elde edilebilir. Hz. Yusuf (a.s.), kuyuya atılıp köle diye satıldığında sabredip her bakımdan Allah’a güvendi. Hz. Ya’kub (a.s.); oğlunu kaybetme acısına uğradığında artık bana düşen güzel bir sabır diyerek adeta Allah’ın yardımından başka bir çaresi olmadığını söyledi. Sıkıntılara, saldırılara, işkence ve haksızlıklara maruz kalan Peygamberimizin (s.a.v.) de her durumda Allah’tan yardım dilemesi ve ona güvenip dayanması kıyamete kadar insanlar için en güzel örneklerdendir. *“Allah’ın yardımı sabırla beraberdir”* diyen Peygamberimiz (s.a.v.) ve sabreden Müslümanlar, Allah’ın geniş yardımına mazhar olmuşlardır. Hz. Yusuf (a.s.) güzelce sabretmesini bildiği ve her fırtınalı dönemde Allah’a sığınıp onun yardımına gönül bağladığı için yüksek makamlara layık görülmüştür. Hz. Ya’kub (a.s.) da güzelce sabrettiği için oğluna kavuşmuş ve görmeyen gözleri yeniden görmeye başlamıştır. Peygamberimiz (s.a.v.) ve arkadaşları da bin bir güçlüğe katlanıp Allah yolunda hizmet etmeyi sabırla devam ettirdikleri için kısa bir surede Arap yarımadasını fethetmişlerdir.

2.1.2. Hz. Yusuf’un Köle Olarak Satılması

Kardeşleri tarafından haset ve kıskançlık yüzünden kuyuya atılan Hz. Yusuf (a.s.); iradesi dışında, hiçbir şeyden habersiz, kuyunun dibinde iken su arayan kervancıların kovalarını kuyuya daldırmalarıyla kovaya tutunarak kuyudan çıkmıştır. Yusuf’un ortaya çıkmasına müsaade etmeyen kardeşleri onu sanki “köleleriymiş de elden çıkarmak istermişcesine” az para karşılığında vermişlerdir. Kervandakiler de Hz. Yusuf (a.s.)’u alarak Mısır’a götürüp köle olarak satmışlar. (Yûsuf 12/16-20) Hz.

Yusuf (a.s.)’u satın alan adam, karısına, değerini ve kıymetini bilmesini söylemiş çünkü onlara göre böyle bir ticaret malı bu fiyata satılamazdı; ‘*Mısır’da onu satın alan adam, karısına dedi ki: Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur. Veya onu evlât ediniriz. İşte böylece (Mısır’da adaletle hükmetmesi) ve kendisine (rüiyadaki) olayların yorumunu öğretmemiz için Yusuf’u o yere yerleştirdik. Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.*’ (Yûsuf 12/21) Müfessirler, ‘Yusuf’u o yere yerleştirdik’ ayetini, kardeşlerin Hz. Yusuf (a.s.)’u hor görmelerine, ona köle gibi muamele etmelerine, onun kıymetini ve değerini bilmemelerine karşılık Hz. Yusuf (a.s.)’a Mısır azizi ve karısı ile Mısır halkı nezdinde itibar kazandırdık şeklinde yorumlamışlardır. Bu ayette; *Allah’ın emrinin mutlaka gerçekleşeceğine ve O’nun hükmünün her zaman yerine geleceğine* vurgu yapılmıştır. Yani Hz. Yusuf (a.s.)’u Mısır’a yerleştirmeyi Allah takdir etmiş ve Hz. Yusuf (a.s.) O’nun kaza ve kaderi ile Mısır’a gelmiştir. Başka bir surede geçen; ‘*Allah hükmeder, O’nun hükmünü denetleyecek yoktur.*’ (er-Ra’d 13/41) ayeti de bu hükmü desteklemektedir. Allah bir hüküm verdiği zaman o mutlaka olur, O’nun hükmü geri çevrilemez.

Peygamberlik makamı Hz. Yusuf (a.s.)’un iradesi dışında ona bahsedilmiş olup Allah tarafından seçilmiş olsa da, onun geldiği yüce makamda güzel davranışlarının payı da vardır. Çünkü ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur; ‘*(Yusuf) erginlik çağına erişince, ona (isabetle) hükmetme (yeteneği) ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.*’ (Yûsuf 12/22) Müfessirlere göre, güzel davranmaktan kasıt, güzel ameller, güzel işler, yani insanlara karşı ya da kendisine karşı güzel muamelede bulunmaktır. Yani Hz. Yusuf (a.s.)’a verilen nimetlerin onun iyi davranışlarının ve sağlam inancının mükâfatı olduğu vurgulanmıştır. Hz. Yusuf (a.s.)’a peygamberliğin ne zaman verildiği konusunda farklı rivayetler vardır. Vahyin kuyuda iken verildiğini belirtenler olduğu gibi zindanda verildiğini ileri sürenler de vardır. Ayette geçen kemale erme devresinin, on sekiz yaşından kırk yaşına kadarki zaman olarak ifade edildiği gibi bu dönemin otuz ile kırk yaş arası olduğunu belirtenler de vardır.¹⁰⁹

¹⁰⁹Mâturidî, *Tevilat*, 7/316.

Öyleyse burada, Allah'ın insanları imtihan etmek için kulun iradesi olmadan başına getirdiği özel durumlar hariç tutularak (ani ölümcül ve sürekli hastalıklar, ölümler, depremler, yangınlar vb. doğal felaket gibi durumlar) başına gelen iyi ya da kötü hallerinin, insanların yapıp etmeleri; iyi ya da kötü fiilleriyle ilgisi olduğu ifade edilebilir.

2.1.3. Hz. Yusuf'un Kadınla İmtihanı

Hz. Yusuf (a.s.), kardeşlerinin kıskançlığı sebebiyle uğradığı ihanetin ardından mazlum bir şekilde kuyuya atılarak imtihan edilmiş, sonra da yoldan geçen bir kervan tarafından kuyudan çıkarılarak köle olarak satılmak üzere Mısır'a getirilmiştir. Mısır azizlerinden birisi de onu satın almış ve artık sarayda yaşamaya başlamıştır. Hz. Yusuf (a.s.) kuyudaki imtihanından sonra sarayda büyüüp genç yaşa gelince de azizin karısının kötü niyetiyle karşılaşmak suretiyle imtihan edilmiştir; *“Evinde bulunduğu kadın, onun nefsinden murat almak istedi, kapıları iyice kapattı ve Haydi gel, dedi. O da (Hâşâ), Allah'a sığınırım! Zira o (kocan) benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmaz, dedi.”*(Yûsuf 12/23) İlahi kader Hz. Yusuf (a.s.) ile onun karşılaşmasını dilemiş ve çok büyük bir imtihan ile karşı karşıya getirmiştir. Ayete baktığımızda Hz. Yusuf (a.s.)'un böyle bir durum karşısındaki ilk tepkisinin Allah'a sığınmak olduğunu görüyoruz. Sonra da o gün sahip olduğu değerini ve konumunu kadının kocasına borçlu olduğunu ifade edip minnetini göstermiştir. Hz. Yusuf (a.s.) bu noktaya gelmesinde kendisine yardım eden ve iyilik yapan Allah'a karşı saygı ve minnetini gösterememeyi bir zulüm olarak görmüştür. Ve zalimlerin iflah olmayacağını ifade etmiştir. (Yûsuf 12/23)

Öyleyse bir kul, iyiyi ve doğruyu ölçebilecek kabiliyette iken yaptığı bütün zulümlerden ve kötü fiillerden mutlak manada sorumludur; cezaya müstahaktır. İradesiyle zulümden, zulüm ortamından geri durduğunda ise sevabı vardır. Yani aklın ve iradenin aktif olduğu noktada Cebriyenin dediği gibi mutlak cebir yoktur diyebiliriz. Yani isterse aklına uyarak geri çekilip sevap kazanır ya da aklına rağmen zulmü işler ve zalimlerden biri olarak cezayı hak eder. Hz. Yusuf (a.s.) karşılaştığı bu

duruma ilk tepki olarak Allah’a sığınıp çirkin bir fiile rıza göstermediğinden dolayı Allah ihlaslı duruşuna karşılık olarak ona yardımını ulaştırmış ve kötülüğü ondan gidermiştir; “*Andolsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştıralım diye delilimizi gösterdik. Şüphesiz o ihlaslı kullarımızdandı.*” (Yûsuf 12/24)

“*Rabbinin burhanını görmeseydi Yusuf da ona meyledecekti*” ifadesi, Hz. Yusuf (a.s.) bir peygamber olsa bile eğer Allah kendisine doğru yolu göstermezse korunamayabilirdi anlamına geliyor. Burada kasd edilen şu ki, peygamber de diğer insanlar gibi duygulara ve isteklere sahip olmasına ve günah işleme kabiliyetine sahip bulunmasına rağmen, Hz. Yusuf (a.s.) öylesine erdemli ve Allah’tan korkmaktaydı ki, kasten böyle kötü bir niyet besleyemezdi. Çünkü *Rabbinden gelen burhan* nefsanî sesin galip gelmesini engelledi. Bu ayette yer alan, *kendisinden kötülük ve fuhşu uzaklaştırmamız için* ifadesini Mevdûdî iki anlamda yorumlanmıştır; birincisi, lütfumuzun nedeni, burhanımızı idrak etsin ve kendisini gûnahtan sakınsın diye, ikinci anlamı ise daha derindir. Çünkü bu olay Hz. Yusuf (a.s.)’un ruhi eğitimine temel hazırlaması bakımından önemli bir yere sahiptir. Mevdûdî’ye göre kötülük ve fuhşa karşı dikkatli olma konusunda onu böyle bir imtihandan geçirmeyi Allah istedi. Çünkü bu kışkırtma karşısında, takvasının kazandırdığı tüm güçleri kullanarak böyle şeylerin ileride kendisine hiçbir kazanç getirmeyeceğini anlayacak ve bu bilinç onda güçlü bir karakter oluşturacaktır. O dönemin Mısır toplumunun manevî ve ahlakî şartları göz önünde bulundurulursa böyle sıkı bir imtihanın önemi ve gerekliliği ortaya çıkmaktadır.¹¹⁰

Allah Hz. Yusuf (a.s.)’a, efendisinin evinde böyle özel bir eğitimden geçirmenin düzenini kurmayı takdir etti. Çünkü Hz. Yusuf (a.s.) baştan çıkmış bir toplumda bir yönetici ve bir peygamber olarak ilahî misyonu yerine getirecekti. Allah onu böyle sıkı bir imtihandan geçirerek gelecekte bu tür tahriklere karşı direncini artırıp söz konusu kadınların bu konuda bir başarı kazanma umutlarını da kırmıştır. Bir köleyi yoldan çıkaramayanlar bir yöneticiyi nasıl yoldan çıkarabilirlerdi ki! Bu, Hz. Yusuf (a.s.)’un eğitimi için oldukça önemli ve kritik bir

¹¹⁰Mâturidî, *Tevilat*, 7/424.

dönemdi. Bu sıkı imtihan kendisinin bile farkında olmadığı bil kuvve olan erdemlerini bilfiil haline getirmiştir.¹¹¹

Burada kader açısından çok önemli bir mesaj vardır; iradeli olarak kendini kötülükten sakındıran ihlaslı mü'min kullara zor zamanlarında Allah'ın yardımı vaat ediliyor. Kulun yaşadığı kötü ve müşkül durumlarda Allah'ın yardımının ona ulaşamaması, bazen kulluğundaki kusurları sebebiyle olabilir. Önceki ayette bahsedildiği üzere zalimlerin iflah olmayacağına dikkat çekilmiştir. Kul zor bir durum ile karşılaşp zulme bulaştıysa kendine çeki düzen verip buna sebep olan kendi fiillerini yoklamalı, hakikati idrak etmeli ve zulme son vermelidir. Böylelikle iflah olmayan zalimler sınıfından çıkmış olur. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de geçen ashab-ı sebt kıssasında, cumartesi günü balık avlama yasağını çiğneyenlerin Allah tarafından azaba uğratılıp maymuna döndürülerek helak edildikleri ve onları doğruluğa çağırın kötülükten alıkoymaya çalışanları da kurtardıkları bildirilmiştir. (el-Â'râf 7/163-166)

Rabbinin burhanının ne olduğu hususunda müfessirler tarafından farklı yorumlar zikredilmiştir. Kabul gören görüşe göre, Rabbinin burhanı; Allah'tan gelen ilham demektir. Bu ilham, kendisini kötülükten uzaklaştırması gerektiğini anlama şuuruna erdirmiştir. Hz. Yusuf (a.s.) Rabbinin bu burhanını görünce kapıya doğru koşmaya başladı. Sonrasını Kur'ân'dan dinleyelim; *“İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yakalayıp yırttı. Kapının yanında onun kocasına rastladılar. Kadın dedi ki: Senin ailene kötülük etmek isteyen cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir!”* (Yûsuf 12/25) Rivayete göre kadın, Hz. Yusuf (a.s.) onun emrine boyun eğip oradan kaçamasın diye tüm kapıları kilitlemiştir. Hz. Yusuf (a.s.) ise günah dolu ortamdan uzaklaşıp iffetini korumak için çaresizce kapıya doğru kaçmaya başlayınca Yüce Allah bu ayet-i kerimede belirtildiği gibi mucizevi bir kurtuluş nasip etmiştir; *“Allah'a gönülden bağlanıp, ona karşı gelmekten sakınan kimseye, yüce Allah sıkıntıdan çekip kurtaracağı bir yol gösterir. Ve onu hiç beklemediği yerden rızık ihsan eder. Çünkü kim Allah'a güvenip ona gönülden bağlanırsa Yüce Allah ona yeterlidir.”* (et-Talâk 65/2-3) Böylelikle Allah'ın yardımıyla çirkinliğe bulaşmaktan korunmuş oldu. Fakat

¹¹¹el-Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/422.

istediğini elde edemeyen kadın Hz. Yusuf (a.s.)’a ithamda bulundu. Hz. Yusuf (a.s.), kendisine yapılan çirkin ithamı ve ayıbı reddedip kendisini aklama çabasına girdi. Böylesi bir durumda insana gereken, tıpkı onun gibi kendisine isnat edilen lekeyi ve ayıbı reddetmektir. *“Yusuf: Asıl kendisi benim nefsimden murat almak istedi dedi. Kadının akrabasından biri şöyle şahitlik etti: Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, bu (Yusuf) ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. Bu ise doğru söyleyenlerdendir.”* (Yûsuf 12/26-27) Allah’ın yardımını bir kez daha görüyoruz. Allah, akl-i selim bir kulu aracılığıyla kadının hilesini boşa çıkarıp Hz. Yusuf (a.s.)’un suçsuzluğunu ortaya koymuştur. Devamındaki ayetlerde geçtiği üzere Hz. Yusuf (a.s.)’un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğu görülmekle beraber Hz. Yusuf (a.s.)’a sükût etmesi emredilmiş, suçlu olduğu tespit edilmiş olan kadına da günahından tövbe etmesi tavsiye edilmiştir. (Yûsuf 12/28-29)

Eğer iş, “olaylar karşısında insan rüzgârın önündeki yaprak gibidir” diyen Cebriyenin dediği gibi olsaydı Hz. Yusuf (a.s.)’un hiçbir şekilde karşı koymaması gerekirdi. Öyle ki, kadın çirkin fiilini işlemekte kesin bir niyet ve kararlılıkla kapıları kilitlemişti. Ama Hz. Yusuf (a.s.) cebriyeci bir tavır takınmayıp kul kendi fiilinden sorumludur diyerek çirkinliğe rıza göstermedi ve günah ortamından kaçmaya çalıştı. Allah’ın yardımıyla çirkinliğe bulaşmaktan kurtuldu. Aynı şekilde iftira karşısında da çaresiz ve teslimiyetçi bir tavır takınmadı. Kendini aklama çabasına girdi ve Allah’ın yardımıyla da aklandı. İstenmeyen durumlarla karşılaştığımızda gösterdiğimiz tavrımız, imtihanımıza yön verecektir. Dolayısıyla insan elinden gelen işlerde gayretini göstermeli ve kendini pasif duruma düşürmemelidir.

İş bu kadarla kalmayıp bu hikâye dilden dile yayılınca saraylı kadınlar, azizin karısını kınamış ve sapkınlıkla itham etmişlerdir. Kadın da Yusuf’a olan meylinde haklılığını ispat etmek için onları saraya davet edip bir ziyafet vermiştir. Kadınlar ellerindeki keskin bıçaklarla meyvelerini soyarken, kadının emriyle Hz. Yusuf (a.s.) onların yanına çıkmış ve kadınlar Hz. Yusuf (a.s.)’un güzelliği karşısında büyülenerek ellerini kesmişler. Kadın, misafirlerinin Hz. Yusuf (a.s.)’un güzelliği karşısında ellerini kesecek kadar kendilerinden geçmelerinden güç alarak Hz. Yusuf (a.s.)’u emri altına almakta daha ısrarcı olup aksi takdirde onu mutlaka zindana

atacağını beyan etmiştir. (Yûsuf 12/30-31)¹¹² Hz. Yusuf (a.s.) artık kadının şerrinden kurtulamayacağını anlamış ve önünde sadece iki yol görmüştür. Ya kadının isteğini yerine getirecek ya da zindana atılacaktı; “*Kadın dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Fakat o iffetinden dolayı bundan kaçındı. Andolsun, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!*” (Yûsuf 12/32)

Burada iki seçenek arasında bir tercih söz konusu edilmiştir. Dinin emrine ve Allah’ın rızasına uygun düşüp nefsin hoşuna gitmeyen zindan ile Allah’ın emrine zıt, dinin yasak kıldığı ama nefse hoş gelen istek ve arzular karşısında Hz. Yusuf (a.s.); “*Rabbim! Bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir! Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve cahillerden olurum.*” (Yûsuf 12/33) diyerek dinini, rızai ilahiyyeyi tercih edip suçsuz olduğu halde nefse ağır gelen zindanı kabul etmiştir.¹¹³ Ayrıca burada dikkat çeken bir durum var. Şöyle ki; Eğer Mu‘tezile’nin, ‘kul fiilini kendisi yaratır’ sözü hakikat olsaydı Hz. Yusuf (a.s.) Allah’tan yardım dilemezdi. Ayrıca, bu müşkül durumdan kurtulmak için kendisi bir yol bulur, bütün tuzakları kendisi boşa çıkarır ve zindana girmez bu sıkıntıları çekmezdi. Yine Cebriyye’nin, kulun fiilinde cebr altında olduğu ifadesi de burada işlevsiz kalıyor. Çünkü eğer kulun iradesinin bir önemi olmasaydı Hz. Yusuf (a.s.) tuzakları boşa çıkarmak için Allah’a dua edip O’ndan yardım istemezdi çünkü nasıl olsa Allah’ın dediği olacak o ne yapsa boşunaydı. Hz. Yusuf (a.s.)’un dinini tercih etmesi Allah katında bir değer ifade ediyor. Onun tercihi doğrultusunda Allah ona yardım ediyor ve tuzakları ondan gideriyor; “*Rabbi onun duasını kabul etti ve onların hilesini uzaklaştırdı. Çünkü O çok iyi işiten, pekiyi bilendir.*” (Yûsuf 12/34) Daha sonra suçsuzluğu kesin delillerle sabit olmasına rağmen halkın dedikodusunu kesmek için bir zamana kadar zindana atılması uygun görülmüştür. (Yûsuf 12/35) Böylelikle Hz. Yusuf özgürlüğü elinden alınmak suretiyle imtihan edilmiştir.

¹¹²Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi Ve Tefsiri* (İstanbul : Bilmen Yayınevi, 1964), 3/1557-1560.

¹¹³Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, 3/1561.

2.1.4. Hz. Yusuf'un Suçsuz Yere Zindana Atılması

Hz. Yusuf (a.s.) zindanda, insanlara ilahi vahyi tebliğ etmekle meşgul olmuş ve Allah'ın ona öğrettiği ilimle rüyaları yorumlamıştır. Onunla beraber zindana giren iki adamdan birisi rüyasında şarap sıkıldığını, diğeri de başının üstünde kuşların yemekte olduğu bir ekmek taşıdığını gördüğünü söylemiş ve Hz. Yusuf (a.s.)'tan bunları yorumlamasını istemişler. (Yûsuf 12/36) Hz. Yusuf (a.s.) da onlardan birinin (daha önce olduğu gibi) efendisine şarap içireceğini; diğerin de asılacağını ve kuşların onun başından (beynini) yiyeceğini haber vermiştir. (Yûsuf 12/41) Daha önce değindiğimiz gibi rüya, peygamberler için nübüvvetten bir parça olup sıradan insanlar için de bir takım ilahi mesajlar barındırabilir. Hz. Yusuf (a.s.)'un rüyası, Hz. İbrahim (a.s.)'in oğlunu kurban ettiğini gördüğü rüyası, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nübüvvetten önce gördüğü rüyalar buna örnektir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, Hz. Yusuf'un yorumladığı firavunun ve zindan arkadaşlarının rüyası ile Kur'ân-ı Kerîm'de geçmeyip rivayet edilen Hz. Musa (a.s.) ile Hz. İbrahim (a.s.) doğmazdan evvel dönemin firavunu ile Nemrudun gördükleri bir rüya ile o yıl doğan tüm erkek çocuklarını öldürmeleri de örnek gösterilirse rüyanın ehemmiyeti ortaya çıkmış olur. Hz. Yusuf (a.s.), ileride, kralın gördüğü bir rüyayı yorumlamasıyla zindandan çıkacağına göre zindan arkadaşlarının gördüğü bu rüyalar ilahi mesajlar içermektedirler. Bu rüyalar, Hz. Yusuf (a.s.)'un yorumladığı şekliyle doğru orantılı olarak gerçekleştiği için bu yorumun da vahiy kaynaklı olduğunu gösterir. Hz. Yusuf (a.s.), rüyaları doğru bir şekilde yorumlayarak kral ve halk nezdinde itibar kazanmıştır.

Hz. Yusuf (a.s.); *“Onlardan, kurtulacağını bildiği kimseye dedi ki: Beni efendinin yanında an, (umulur ki beni çıkarır). Fakat şeytan ona, efendisine anmayı unutturdu. Dolayısıyla (Yusuf), birkaç sene daha zindanda kaldı.”* (Yûsuf 12/42) Bazı tefsircilere göre bir zulmü ortadan kaldırmak için mahlûkattan yardım istenilmesi şeriatta caizdir. Fakat ve nübüvvet ve siddikiyyet mertebesinde olan zatların bu tür durumlarda tamamen müsebbibu'l-esbab olan Halik-ı Kâinata teveccüh ve niyazda bulunması evladır. Bu noktada Hz. Yusuf (a.s.), Allah'tan başkasından yardım istediği için Allah da adama ondan bahsetmeyi unutturdu. Bir

peygamber olarak öncelikle Allah'tan istenmesi gereken yardımın kul vasıtası ile gerçekleşeceğini düşünmenin ezası olarak zindanda daha fazla kaldı diye yorum yapılmıştır.¹¹⁴ Ancak diğer bazı müfessirlere göre bu yorum yanlıştır. Çünkü bu yoruma kaynak olarak gösterilen 'Eğer Hz. Yusuf (a.s.) peygamber, söylediğini söylememiş olsaydı daha yıllarca zindanda kalmayacaktı' şeklindeki hadisi şerifin ravilerinin güvenilir kişiler olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu hadis sağduyuya aykırı görülmüştür. Çünkü haksızlığa uğramış her kimsenin kurtulmak için böyle bir takım yollara başvurusu, onun Allah'ı unutması ve O'na dayanmaktan vazgeçmesi anlamına gelmez.¹¹⁵

Hz. Yusuf (a.s.) kendisine atılan iftirayı reddetmek, bu olayı insanların dillerinden düşürmek ve kafalarındaki tereddütleri gidermek istiyordu. İleride gelecek olan ayetlerde de görülecek ki kralın adamları onu zindandan çıkarmaya gelince bu bir nevi kurtuluş teklifini kabul etmeyip aklanması için o olayın aydınlatılmasını istemişti. Hz. Yusuf (a.s.)'un zindan arkadaşı da zindandan kurtulup tekrar saraydaki görevine dönüp kralın hizmetinde çalışacaktı. Kimi müfessirlere göre kadın, Hz. Yusuf (a.s.)'u zindana atmakla tehdit etmişti. Hz. Yusuf (a.s.) da kadının onu kralın bilgisi ve emri olmadan bir tuzakla zindana göndermiş olduğunu düşündüğü için krala haber verilmesini istemiş olabilirdi. Zindan arkadaşı da, kralın yanında kendisinden bahsederse onu zindandan çıkarır diye düşünmüştür.¹¹⁶

Yüce Allah dünyalık işleri sebeplere bağlamıştır ve kullarının kalplerinde Allah'ın kaderi/takdiri inancı olmakla beraber sebeplere sarılarak kullukta bulunmalarını ister. Örneğin rızık ve ziraatı insanların çalışarak elde edebileceği birtakım sebeplere bağlamıştır. Yine aynı şekilde, savaş için pek çok silah edinilir ve onlarla savaşırlar, fakat insanlar Allah'ın kendilerine verdiği güçle savaşıp O'ndan gelen yardım ile galip gelebilirler. Ayet-i kerimede Yüce Allah; *“Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın”* (el-Enfâl 8/60) buyurmuştur. Bütün bu hazırlığı yapan insan, Allah'tan başkasına sığınmış değil ya da başarı ve zaferi onlardan veya o sebeplerden bekliyor değildir. Bilakis bunların hepsinin Allah'tan ve O'nun katından geldiğini bilmektedir.

¹¹⁴Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, 3/1566.

¹¹⁵el-Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/435.

¹¹⁶Kutub, *Fî zılali'l-Kur'an*, 8/407.

Buradaki durum da bunun benzeridir. Şöyle ki; kralın yanında çalışan kişi suçlanıp zindana düştü ve Allah ona bir rüya gösterdi. Hz. Yusuf (a.s.) o rüyayı Allah'ın öğrettiği şekilde yorumladı ve yapılan bu yorum gerçekleşip adam zindandan kurtulup yine saraya gidecekti. Sebepler zincirine bakıldığında sanki adam zindana düşmekle Hz. Yusuf (a.s.)'un yüceliğini görmeye gelmiş ve sonra da onu aklamak için kralın yanına gidecektir.-Aslında ileride gelecek olan ayetlere baktığımızda Hz. Yusuf (a.s.)'un zindandan çıkmasına vesile olacak olan şey bir rüya olacaktır. Hz. Yusuf (a.s.), zindan arkadaşının gördüğü rüyasını, saraydaki görevine tekrar dönmekle yorumlamış ve gerçekten de saraydaki görevine geri dönmüştür. Daha sonra kralın gördüğü garip bir rüyayı hiç kimsenin yorumlayamaması üzerine o kişinin aklına Hz. Yusuf (a.s.) gelmiş ve krala olanlardan bahsetmiştir. Hz. Yusuf (a.s.)'un rüyayı yorumlaması ve tedbir önermesiyle kral Hz. Yusuf (a.s.)'u tanıma imkânı bulmuş ve bu vesileyle zindandan çıkmıştır. Hz. Yusuf (a.s.)'un yapmaya çalıştığı şey işte bu sebepler zincirini takip etmektir. Her ne kadar Hz. Yusuf (a.s.), istek ve iradesi ve tercihi olmadan zindana girmiş olsa da, o durumdan çıkış yolu aramada çaba sarf etmiş ve sebepler zincirine sarılmıştır. Kendisini Cebriyenin inancındaki gibi çaresiz görmemiştir.

Allah Teâlâ burada unutturma işini şeytana nispet ediyor. Aynı şekilde Hz. Musa (a.s.) da “*Onu sana söylemeyi unutturan, şeytandan başkası değildir.*” demiştir. (el-Kehf 18/63) Her kötülüğün başı şeytan olduğundan Yüce Allah da onu şeytana nispet etmiş olabilir. Çünkü şeytan insana çeşitli şeyler hatırlatır, kalbine çok şeyler sokar ve ona vesveseler verir. İnsan da o istikamette bir karar verip sonra o şeyi yapar. Aynı şekilde Hz. Ya'kub (a.s.) da, oğulları Hz. Yusuf (a.s.)'u kuyuya atıp kanlı gömlekle gelince “*hayır nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş, dedi.*” (Yûsuf 12/18) Demek ki nefis ve şeytan insan fiillerini meydana getirmede etkiye sahiptir. Şeytana ve nefse itaat etmek veya onun fısıltılarını dinlememek tamamen insanın iradesiyle alakalıdır. İnsanın, şeytanın ve nefsin dürtülerine karşı açık olarak yaratılması, onun imtihanının bir parçasıdır.¹¹⁷ Allah Teâlâ gözü kapalı olarak şeytan ve şeytan fikirli kişilerin peşinden gidenleri uyarmaktadır. Peşinden gidilen kişilerin nereye gittiklerini ve neye yönelttiklerini düşünerek hareket etmelidir.¹¹⁸ Çünkü

¹¹⁷el-Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/516.

¹¹⁸el-Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/515.

şeytan ve şeytanın adamları; kıyamet günü kendisine tabi olanların şikâyetlerine karşılık kendilerinin sadece telkin verdiklerini ve bir işe zorlamadıklarını savunacaktır. (İbrâhîm 14/29-30) Bu da Cebriyenin düşüncesinin aksine kulların bu imtihandan sorumlu olmanın gereği olarak hür iradeye sahip olduğunu göstermektedir.

Yukarıda kısmen değindiğimiz Hz. Yusuf (a.s.)’un zindandan çıkmasına vesile olan rüyanın yorumlanması meselesine gelince; Mısır Kralı bir gün rüyasında yedi arık ineğin yedi semiz ineği yediğini, ayrıca yedi yeşil başak ve yedi kuru başak görmüş ve rüya yorumcularını çağırarak rüyasını yorumlamalarını istemiştir. Fakat ülkenin en mahir rüya yorumcuları bunların karmakarışık düşler olduğunu ve böyle düşlerin yorumunu bilmediklerini söylemişlerdir. (Yûsuf 12/43-44) Kral kendisini etkileyen bu rüyanın mutlaka bir cevabı olduğunu düşünmüştür. O zamanın bilge yorumcularını ve büyücülerini susturan, onların zihinlerini bağlayan dillerini düğümleyen neydi? Burada ilahi kaderin bir planı işliyor gibidir. Adeta Allah onları susturmuş zindanda çile çekip sabreden Hz. Yusuf (a.s.)’u mükâfatlandırmayı dilemiştir. Bu rüya Allah tarafından gösterilen bir işaret, bir kurtuluş olarak görülmüştür. Çünkü rüyada görülen olaylar ve onları gerçekleştiren ilahi kudrettir. Hz. Yusuf (a.s.)’u zindandan çıkarıp Mısır’a vezir yapan da ilahi iradedir. Bu süreci şöyle okumak da mümkündür: Allah önce Hz. Yusuf (a.s.)’a rüya yorumunu öğretti. Sonra zindana iki genç gönderip rüya ilmini uygulama imkânı verdi. Sonra bu gence bu bilgiyi unutturdu. Ardından da krala bir rüya gösterip Hz. Yusuf (a.s.)’u zindandan çıkartmak için o gence Hz. Yusuf (a.s.)’un rüya tabiri yeteneğini hatırlattı. Burada tamamen ilahi kaderin sevk ve idaresi vardır. Her şey Allah’ın iradesiyle meydana gelmiştir. Ona unutturan da hatırlatan da ilahi kaderden başka bir şey değildir.

Hz. Yusuf (a.s.)’un rüyasını kurtuluşla yorumladığı kişi uzun bir zaman sonra Hz. Yusuf (a.s.)’u hatırlamış ve kraldan kendisini zindana göndermesini istemiştir. Zindana varıp kralın rüyasını Hz. Yusuf (a.s.)’a anlatınca, Hz. Yusuf (a.s.) ona, ileride yedi yıl bolluk olacağını ve ürün ekmelerini, ardından yedi yıl bir kıtlıkla karşılaşacaklarını; bunun sonunda yine bolluk ve berekete kavuşacaklarını haber vermiştir. Devamında geçen ayet-i kerimede; “(Adam bu yorumu getirince) kral dedi ki: Onu bana getirin! Elçi, Yusuf’a geldiği zaman, (Yusuf) dedi ki: Efendine dön de

ona: *Ellerini kesen o kadınların zoru neydi? Diye sor. Şüphesiz benim Rabbim onların hilesini çok iyi bilir.*” (Yûsuf 12/50) Hz. Yusuf (a.s.) rivayete göre 12 yıl zindanda kaldı. Zindan arkadaşına neden, “*Efendinin yanında benden bahset*” dediği burada daha net anlaşıyor. O kendisine yapılan ithamdan aklanmak istemiştir. Bazı müfessirlerin dediği gibi, Hz. Yusuf (a.s.), sırf zindandan kurtulmak isteseydi, saraydan davetçi gelmişken geri çevirmeyip hemen dışarı çıkabilirdi ama o davasının açıklığa kavuşmasını, hakikatin ortaya çıkmasını istiyordu. Müfessirlere göre, ya Hz. Yusuf (a.s.) o kadınların “kurdukları tuzakları hâlâ devam ettiriyorlar mı, yoksa ondan vazgeçmişler miydi?”, işte bundan emin olmak için hemen zindandan çıkmayıp durumun aydınlanmasını beklemiştir. Bununla ilgili bir başka yorumda krala, kendisinin masum olduğunu ve iftiraya uğradığını bildirmek ve onun gözünde iftira ve ithamdan aklanmak için hemen çıkmayıp beklemeyi tercih etmiştir.¹¹⁹

Bazı müfessirlere göre Hz. Yusuf (a.s.) *beni efendinin yanında an* diyerek hükümdarın yanında anılmasını isterken takdiri ilahinin nasıl cereyan edeceğini görmek ve mutmain olmak istemiştir. Allah’ın bizzat cereyan eden takdirini seyretmek kalbinin güvenle dolmasına vesile olur. Tezimizin sonraki bölümünde hayatı ele alınacak olan Hz. İbrahim (a.s.)’in Allah’tan talebi de buna benzetilmiştir. “*Hani İbrahim, Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster deyince imanını bildiği halde Allah da ona inanmıyor musun?*” diye sormuştur. Hz. İbrahim (a.s.) de “*Haşa, inanıyorum ama kalbim mutmain olsun*” diye cevap vermiştir. Hz. Yusuf (a.s.)’un da yaptığı şey işte buydu. Kalp huzurunu sağlamak için elinden geleni yapmak istemiştir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîmde Allah Teâlâ, *her insanın kaderini kendi çabasına bağladığını* (en-Necm 53/39) ve *her insanın sadece kendi çabasının karşılığını göreceğini* (el-İsrâ 17/13) buyurmuştur.

Hz. Yusuf (a.s.)’un adını zikretmediği azizin karısı da diğer kadınlarla beraber olayın aydınlanması için kralın huzuruna getirilmiş ve orada gerçeği itiraf etmiştir. Bunun üzerine “*Hz. Yusuf; bu, azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah’ın hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını (herkesin) bilmesi içindir, dedi.*” (Yûsuf 12/52) Müfessirlere göre burada önemli iki mesaj var. İlki; burada Hz. Yusuf (a.s.), kadının; “*Senin ailene kötülük etmek isteyeninin cezası nedir?*” sözünü

¹¹⁹el-Mevdudi, *Tefhimu’l-Kur’an*, 2/437-441.

yalanlamış ve kendisinin “*Asıl kendisi benden arzusunu elde etmek istedi*” sözü de doğrulamış oldu. Bu, gerçeği kralın bilmesi içindi. İkincisi de, Hz. Yusuf (a.s.) aklanmadan çıksaydı insanların; “zülüm ve çirkinlik yapan bir kimse bakın nasıl da yüce bir makama geldi” dememesi için onca yıl geçtikten sonra bile bu aklanmayı istemişti. Böylelikle şunu ispatladı; Allah hainlerin hilesini başarıya ulaştırmaz. Ancak hıyanet ve hile fiilini azgınlığa ve sapıklığa çevirir.¹²⁰ Ayrıca Yusuf, hayatının bu yeni merhalesinde devlet idaresinde bizzat hizmetler yapacak ve nübüvvet gereği insanları İslam’a davet edecektir. Bu yüzden yeni hayatına başlarken geçmişin bütün şüphe ve dedikodularından kurtulmak ve temiz ve mutmain bir şekilde yol almak istemiştir.

Hz. Yusuf (a.s.) kendini savunurken; “*(Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş (sa o) müstesna! Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir*” (Yûsuf 12/53) buyurmuştur. Burada nefisle ilgili ifadeler dikkat çekicidir. 1. Hz. Yusuf (a.s.)’un nefsimi temize çıkarmıyorum demesi. 2. Nefis şiddetle kötülüğü emreder ifadesi. 3. Rabbin korudukları hariç diğerlerinin nefis tuzağından kurtulamayacağı ifadesi. Bu üç ifadeden çıkabilecek sonuca göre; 1. Nefsanî tuzaklara yakalanan kişi, Allah’ın rızasını kazanmış, ihlaslı bir kul değil ise bu tuzaktan kurtulması kolay olamaz. 2. Böyle bir tuzağa düşen de Allah’ın yardımı olmadan bu imtihandan kurtulması zor. Zira Hz. Yusuf (a.s.) da Allah’ın yardımıyla bu imtihandan kurtulmuştu. Buradan da anlaşılabileceği üzere nefisle imtihanın neticesinin nasıl olduğu, tabiri caiz ise Allah’ın, kuluna, kendisinin kalitesini görmesini sağlayan önemli bir delil hükmündedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Azan ve dünya hayatını ahirete tercih eden kişi; cehennem işte onun için barınaktır. Rabbinin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefesine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cennetin ta kendisidir.*” (en-Nâziât 79/37-41) Burada nefsin, kötü arzuları ve dünya hayatını tercih ettiğine dikkat çekilmektedir. “*Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir.*” (Yûsuf 12/33) mealindeki bu ayette Hz. Yusuf (a.s.)’un, nefsinin istek ve arzularını değil, kendi iradesiyle dininin gereklerini tercih

¹²⁰Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, 3/1574.

ettiği ifade edilmektedir. Allah'ın bir kulunu nefsiyle imtihan etmesi mümkündür. Fakat kulun bu imtihan karşısında nefsin arzusuna uyup dinin yasağını çiğnemesi veya dinin emrine uyup nefsin arzularından kaçması tamamen onun özgür iradesine bağlıdır. Çünkü ayet-i kerimede; *“Biz, her bir insanın kaderini kendi çabasına bağlı kıldık.”* (el-İsrâ 17/13) buyurmaktadır. Bu konuda hiç kimse bir tercihe zorlanmaz; fakat, Allah'ın rızasını gözeten takva sahibi salih kullara Allah yardım edip doğruyu gösterir ve onları kötülükten sakındırır. Allah'ın emirlerini çiğneyen ve günahta ısrar edenler ise böylesi bir imtihanda Allah'ın yardımından uzak günah bataklığında yuvarlanırlar. Çünkü *“İnsan başkasının değil, sadece kendi çabasının karşılığını görecektir.”* (en-Necm 53/39) buyrulmaktadır. Kulun çabası hangi yönde ise sonuç onu o yöne kuvvetle götürecektir.

Kral adamlarına Hz. Yusuf (a.s.)'u yanına getirmelerini emretmiş ve onu kendine danışman yapmak için ona güvenilir bir insan olduğunu ve katında yüksek bir makama sahip olduğunu söylemiştir. Hz. Yusuf (a.s.) da Kralın teklifi üzerine Allah'ın kendisine verdiği ilim ile güvenilir ve işi bilen ehliyetli biri olarak kendisini hazinelerin başına getirmesini istemiştir. Böylelikle Allah'ın yardımıyla; halis kulluğu ve çektiği çilelere sabrından dolayı bu imtihanı kazanmıştır.

2.1.5. Hz. Yusuf'un Zindandan Çıkıp Hazinelerin Başına Geçmesi

Allah iradesiyle; güçlüğü kolaylığa, sıkıntıyı feraha, korkuyu emniyete, kölelik hayatını hür hayata; haset edilerek hakir görülmek istenen bir insanı yüksek bir mevkiye çıkarmıştır. İşte ayet-i kerimede Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur; *“Böylece Yusuf'a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz. Ve güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz.”* (Yûsuf 12/56) Ayette, bu lütuflar ve mükâfatlar Allah Teâlâ ile ilişkisi güzel olanlara müjdeleniyor. Aynı şekilde, Allah Teâlâ *“Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısılabilecek yoktur.”* (Fâtır 35/2) buyuruyor. Yani kul bu dünyada başıboş kendi kaderine terkedilmemiş, Allah'ın eli daima iyi kulların üzerindedir. Bunlar sadece dünyada verilen ecirlerdir, ahirette de mükâfat vardır. *“İman edip de (kötülüklerden) sakınanlar için ahiret mükâfatı daha hayırlıdır.”* (Yûsuf 12/57)

buyrulmuştur. Yani Allah imanını, tevekkülünü ve O'na samimiyetle yönelişini muhafaza eden, insanlara karşı tutum ve davranışlarında güzel hareket eden kullarının ecrini zayi etmeyeceğini vurgular. Bu, dünyalık ecrin yanında ahiret mükâfatı vaat edilmiş ki o dünyadaki mükâfatlardan daha hayırlıdır. Ayrıca burada Allah Zülcelal *ahiret mükâfatı daha hayırlıdır* buyururken dünyada iken hak ettiği ecri imtihan gereği verilmeyenlere kendilerine ahirette verilecek mutlak bir ecri muştuluyor gibidir.¹²¹

Allah katında yüce şanı olan cennetlik oldukları düşünülen peygamberler acaba bu sıkıntıları neden çektiler diye düşündüğümüzde, yaşandığı esnada her biri sıkıntı gibi görünen durumların sonradan birçok hikmetleri ihtiva ettikleri görülmektedir. Örneğin Hz. Yusuf (a.s.)'un iftiraya uğraması ve zindana atılması şer gibi görünse de aslında her iki durum da ileride üstleneceği büyük vazife için gerekli olan olgunlaştırma eğitimlerinin birer parçası olduğu düşünülmektedir. Mısır azizinin karısının Hz. Yusuf (a.s.)'a olan meyli, Hz. Yusuf (a.s.)'un güçlü bir iradeye sahip olmasını sağlarken zindana girmesi onu bozuk karakterli saraylı kadınların şerrinden koruduğu gibi, orada sabır ile pişerek olgunlaştırmıştır. Ayrıca azizin gördüğü rüyayı yorumlayarak bilgeliğinin insanlar tarafından fark edilmesi sağlanmıştır. Hz. Yusuf (a.s.)'un zindana girmesi ve zindandan çıkması Allah'ın kontrolünün dışında değildir. Bilakis Allah onu korumak ve olgunlaştırmak için önce zindana gönderdi. Ardından bir vazife icra etmesi için onu zindandan çıkardı.

Hz. Yusuf (a.s.)'a dünya gözüyle baktığımızda sıkıntı gibi görünen olaylara karşı hep sabırla duruşunu, Allah'tan ümidini kesmediğini ve iyi bir kul olmaya gayret gösterdiğini görmekteyiz. Bunun sonucunda Allah'ın rızasını kazanmış ve sıkıntılardan sonra feraha kavuşmuştur. Buna şükür ile karşılık vermiştir. Bu açıdan bakıldığında insan yaşarken ne ile imtihan ediliyorsa bunun bir hikmetinin olduğu aşikâr olmuştur. Allah'a kalben tevekkül etmeli fakat hiçbir şey yapmadan oturmak, sıkıntıların kendiliğinden geçmesini beklemek de istenen bir davranış değildir. Mutlaka bir çaba içerisine girip sıkıntıyı gidermenin yolları aranmalıdır. Cebriyeciler gibi hayatın akışına teslim olmak Kur'ânî bir bakış açısı değildir.

¹²¹Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, 3/1576-1579.

Olacakları öngörüp tedbirli davranmalıdır. Meydana gelmiş olan kötü olaylar için mücadele edip çaba göstermeli ondan sonra Allah’a tevekkül etmelidir.

Hz. Yusuf (a.s.)’un kralın rüyasını yorumladığı gibi Mısır’da yedi yıl bolluk olup tarlalar ekilip biçilmiş ve tahıllar stoklanmış, bunun ardından kıtlık yıllarında bu tahıllar Mısır halkına ve diğer bölgelerden gelen halkın istifadesine sunulmuştur. Bu kıtlık sadece Mısır ile sınırlı kalmamıştır. Kur’ân ayetlerinde geçtiği üzere Hz. Yusuf (a.s.)’un kardeşleri kıtlıktan etkilenmiş olduklarından Mısır’a gelip erzak talebinde bulunmuşlardır. Kardeşler, Bünyamin hariç hepsi Hz. Yusuf (a.s.)’un huzuruna çıkmış, Hz. Yusuf (a.s.) onları tanımış fakat onlar Hz. Yusuf (a.s.)’u tanıyamamışlardır. Hz. Yusuf (a.s.) kardeşlerini ağırlayıp ihtiyaç duydukları erzakları yüklerine doldurduktan sonra onlardan bir dahaki sefere diğer kardeşlerini de mutlaka getirmelerini istemiş, aksi halde bir daha yanına gelmemelerini ve onlara bir daha erzak vermeyeceğini söylemiştir. Kardeşler de Bünyamin’i mutlaka getirmenin bir yolunu bulacaklarına söz vermişlerdir. (Yûsuf 12/58-61) Müfessirlere göre, Hz. Yusuf (a.s.)’un onlara bunu doğrudan söylemesinin ihtimali yoktur. Babasının ve kardeşlerinin bu erzaka ihtiyacı olduğunu biliyordu. Bu yüzden ortada hiçbir sebep yok iken bunu söylemesi düşünülemez. Bunu Allah’ın emriyle söylemiş olabilir demişlerdir.

Hz. Yusuf (a.s.), Mısır’a gelen kardeşlerin yüklerini hazırlatırken onların getirdiği sermayelerini yüklerinin içine koymalarını emretmiştir. Ailelerine dönüp bunun farkına varınca belki geri gelirler diye söylemiştir. (Yûsuf 12/62) Bu paranın iade edilmesiyle ilgili farklı rivayetler vardır. Bazılarına göre kardeşlerinin tekrar gelip zahire almalarını sağlamak için alicenaplık göstermiştir.¹²² Kardeşler babaları Hz. Ya’kub (a.s.)’un yanına dönünce olup biteni anlatmış, en küçük kardeşleri Bünyamin’i mutlaka koruyacaklarına söz vererek onlarla beraber göndermesini istemişlerdir. (Yûsuf 12/63) Müfessirlere göre onu mutlaka koruyacaklarını söylemeleri boşuna değildir. Ortada bir korku olduğu muhakkaktır. Babaları onun başına kardeşleri tarafından bir kötülük geleceğinden, ona zarar vereceklerinden ya da yolda başına bir şey gelirse kardeşlerinin ona yardım etmeyeceklerinden korkmuş olmalıdır. Devamındaki ayette bunun nedeni anlaşılıyor; *‘Ya’kub; Daha önce*

¹²²Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, 3/1581.

kardeşi (Yusuf) hakkında size ne kadar güvendiysen, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! (Ben onu sadece Allah'a emanet ediyorum); Allah en hayırlı koruyucudur. O, acıyanların en merhametlisidir dedi.” (Yûsuf 12/64) Kardeşler, eşyalarını açtıklarında sermayelerinin kendilerine geri verildiğini görmüşler. Daha çok erzak almak için Bünyamin’i de yanlarına alarak Mısır’a tekrar gitmek için daha çok ısrar etmişler. Bunun üzerine babaları “Hz. Ya’kub dedi ki: Kuşatılmanız ve çaresiz kalma durumunuz hariç, onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına bana sağlam bir söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem! Ona (istediği şekilde) teminatlarını verdiklerinde dedi ki: Söylediklerimize Allah şahittir dedi. Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah’tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O’na dayandım. Tevekkül edenler yalnız O’na dayansınlar.” (Yûsuf 12/65-67)

Hz. Ya’kub (a.s.) dilinden ifade edilen “*Hüküm Allah’ındır*” sözünü, Hz. Yusuf (a.s.) da zindan arkadaşlarına söylemiştir. Bu kıssaların tamamındaki hayat hikâyelerinin tamamına hâkim olan ana tema da hükmün Allah’a ait olduğudur. Bu cümle aynı zamanda Allah Teâlâ’nın, kendisinden kaçış ve kurtuluşun mümkün olmadığı, takdiri ilahisini kastetmektedir. Bu takdirin husule getireceği hükm-ü ilahide hiç kimse değişiklik yapma kudretine sahip değildir. Çünkü Allah’ın yazdığı kader, “ilahi ve sonsuz ilmin, kulların neyi ne zaman yapacaklarına dair iş ve eylemlere taalluk (irtibat ve ilişki hali) etmesidir.” İlahi ilim her şeyi sebep ve sonuçları ile birlikte ihata etmektedir. Bu da kader olarak ifade edilir. Ancak, kaderin ilahi ilimle bilinen olması, cüzi iradeleri iptal etmediği, bilakis cüzi iradeler neye yönelirse, Kudret onu yarattığı için cebir yoktur.”¹²³ Bu hayrı ve şerriyle her şeyin Allah’ın takdiri ile olduğuna iman etmektir. Bu inançla birlikte Hz. Ya’kub (a.s.), (bir baba olarak) bir takım endişeleri olduğu için oğullarına tedbirli bir şekilde Mısır’a girmelerini tavsiye etmiştir. Tedbir almak kader inancına zararlı görülmemiş fakat Allah’ın takdiri karşısında teslim olarak tevekkül etmenin yanında tedbir almak gerekli görülmektedir. Bir rivayete göre de Hz. Ya’kub (a.s.), ayette de belirttiği gibi Allah’a tevekkül ettiği için Allah onu evlatlarına kavuşturmuştur.

¹²³ Nursî Said, *Risale-i Nur Külliyyatından Sözler* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2007), 574-589.

Hız. Ya'kub (a.s.)'un oğullarına Mısır'a değişik kapılardan girmelerini emretmesinin sebebi bazı müessirlerce şöyle izah edilir: Hız. Ya'kub (a.s.)'un oğulları boylu poslu, gösterişli idiler. Birinci gelişlerinde Melik'ten kimsenin görmediği izzet ve ikramı görmüşlerdi. Bu yüzden herkesin hayret dolu bakışları onlara dikilmişti. Hız. Ya'kub (a.s.) bundan dolayı beraber girmeleri halinde nazara gelebilir ve hepsinin birden başlarına bir hal gelebilir diye korkuyordu. Hasan Basri Hız. Ya'kub (a.s.)'un nazarı kastetmediğini söylemiştir. Yol kesicilerin takibine uğramaktan korktuğu vs. gibi yorumlar yapanlar da vardır.¹²⁴ İlahi kader programının idrakinde olan bir peygamber neden oğullarına bu tedbirleri emrediyor. Burada şöyle denilebilir. Bir takım kural, ölçü ve şartlara bağlı bir dünyada yaşıyoruz. Bu dünyada rahat yaşamak için Allah bize akıl terazisini vermiştir. Bundan dolayı bu dünyada yaşadığımız müddetçe akıl terazisine başvurmak suretiyle hayatımızı düzene sokarız. Eğer buna dikkat etmeden yaşarsak hayatımız düzensiz ve sorunlu geçer. Bu örnekte bir peygamber olarak Hız. Ya'kub (a.s.) da dünya şartlarına göre öngördüğü bir takım sorunları bertaraf etmek için koruyucu bir strateji uygulamıştır. Selim akıl sahibi her insanın yapması gereken davranışı sergilemiştir. “*Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam*” diyerek nihai hükmün Allah'tan başkasına ait olmadığını, Allah'ın takdir ettiği şeyleri bertaraf edemeyeceğini de belirtmiştir. O bununla kader açısından şunu ders vermektedir: Kul, kendi iradesi ve iktidarına göre yapılması mümkün olan işleri, Allah'ın yardım ve izni ile olacağını düşünerek hareket etmeli; bununla beraber ortaya çıkan neticeler kulun iradesinin ve çabasının tersine bir durum ise, artık Allah'ın takdir ve kazasına güvenip tevekkül etmelidir.

Bu ayet, yukarıdaki ayeti teyit edecektir; “*Babalarının kendilerine emrettiği yerden çeşitli kapılardan girdiklerinde onun emrini yerine getirdiler. Fakat bu tedbir Allah'tan gelecek hiçbir şeyi onlardan savamazdı; ancak Ya'kub içindeki bir dileği ortaya koymuş oldu. Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik. Fakat insanların çoğu bilmezler.*” (Yûsuf 12/68) Yani Allah'tan gelecek olan hiçbir şeyi kimse savamaz, Allah'ın kaza ve kaderinin önüne kimse geçemez buyrulmuştur. Bu ayette aynı zamanda insanın bildiğiyle amel etmesi, bilgisinden yararlanması ve tedbir alması da vurgulanmıştır. Fakat neticede ne bilginin ne de tedbirin Allah'ın

¹²⁴Mâturidî, *Tevilat*, 7/362.

kaza ve kaderiyle meydana gelecek olaylar karşısında bir etkisi, faydası ya da başarısı olamayacağı açıklanmıştır.

Kıssanın devamında kardeşler, yanlarında Bünyamin ile beraber Hz. Yusuf (a.s.)’un huzuruna varmışlar. Erzak yükleri hazırlandıktan sonra Hz. Yusuf (a.s.), Bünyamin’e kendisini gizlice tanıtarak bir plan ile onu yanında tutacaktır; *“(Yusuf) onların yükünü hazırlattığı zaman (saraya ait) su kabını kardeşinin yükü içine koydu! (Kafile hareket ettikten) sonra bir tellal: Ey kafile! Siz hırsızsiniz! Diye seslendi. (Yusuf’un kardeşleri) onlara dönerek: Ne arıyorsunuz? dediler. -Kralın su kabını arıyoruz, onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var dediler. (İçlerinden biri:) Ben buna kefilim, dedi. Kardeşler; Allah'a andolsun ki, bizim bu yerde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz. Biz hırsız da değiliz, dediler. (Görevliler) dediler ki: Peki, siz yalancıysanız (sizde) bunun cezası nedir? Kardeşler; Onun cezası, kayıp eşya, kimin yükünde bulunursa işte o (şahsın alıkonulması) onun cezasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız" dediler.”* (Yûsuf 12/69-75) Buraya kadar olan kısım Allah’ın Hz. Yusuf (a.s.)’a öğrettiği bir plan olarak tatbik edilmiştir. Devamındaki ayette bu şöyle açıklanmıştır: *“Bunun üzerine Yusuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini (aramaya) başladı. Sonra da su kabını, kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yusuf’a böyle bir tedbir öğrettik, yoksa kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Ancak Allah'ın dilemesi başkadır. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”* (Yûsuf 12/76)

Her tuzakçı ve hain kişinin kendine özgü bir kuyusu vardır. Yakaladığı mazlum ve zayıf kişileri bu kuyuya atmak için olanca gayretiyle çalışır. Fakat başarının ve yükselişin temelinde plan ve tuzaklar değil ahlak ve adalet vardır. Bu kıssa, bütün kötü tuzakların sahibine döndürüleceğini bildirmektedir. Başka bir surede de Allah Teâlâ; *“Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için böyle davranıyorlardı. Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır.”* (Fâtır 35/43) buyurmaktadır. Bu tuzakçılarla ilgili Allah’ın değişmez kanunudur. Allah’ın sabit yasasıdır ve dünya durdukça böyle devam edecektir. Bu kanun neticesinde Allah, kardeşlerin kuyuya attığı Hz. Yusuf (a.s.)’u yüceltmiş, kuyuya atanları da hüsrana uğratıp çabalarını boşa çıkarmıştır. Ayette bildirildiği gibi Allah Teâlâ Hz. Yusuf (a.s.)’un kardeşlerinin tuzağına karşın basit bir tuzak hazırlamış ve Hz. Yusuf (a.s.)’u

yüceltmıştır. Şöyle ki; Hz. Ya'kub (a.s.)'un şeriatına göre yakalanan hırsız, çaldığı malın karşılığında mal sahibine bir sene köle olarak hizmet ettirilirken, Mısır kanunlarında ise hırsıza sopa vurulur, çaldığı malın iki misli ödettirilir ve terbiye edilerek serbest bırakılır. Hz. Yusuf (a.s.) da onlara babalarının şeriatına göre ceza vermek istemiştir. Çünkü başka türlü Bünyamin'i yanında tutamazdı. Kardeşler de bu şeriatı açıklayarak bu cezayı uygulama imkânı sağlamışlardır.¹²⁵

Bu tuzakçı gürüha bakıldığında hepsinde mantık aynıdır. Tuzaklarını kıskançlık sebebiyle hazırladıklarından dolayı gayeleri de aynıdır. Mesela Fil suresinde anlatılan fil olayında Allah Teâlâ tuzakçıların kurdukları tuzaklarını boşa çıkarmış ve onları kendi kurduğu tuzağıyla helak etmiştir. Hz. Yusuf (a.s.)'un kardeşleri örneğinde de neden babamız Yusuf'u daha çok seviyor diyerek kıskançlıklarını iyice doruğa çıkarmışlardır. Bu ayette bu durumdan şöyle bahsediliyor; *“İnsanın ezeli düşmanı şeytan da kıskançlık sebebiyle Âdemoğullarını saptırmak için sahte dostluklar kurmuş ve o dostlukların yardımıyla da batıl ve saptırıcı telkinler yapmaya, insanların kendi yoluna gitmelerini temin edecek ve insanların da dünya hayatında dikkatlerini çeken fikirler üflemeye azmetmiştir. Ta ki insanların ayağını kaydırısın ve yeryüzünde tek bir kişi bile Allaha kulluk etmesin.”* (el-Bakara 2/109) Bir Müslümanın Allaha karşı itaatkâr olması Allaha isyan olacak bir işten kendini sakındırması ve sabırda sebat etmesi tuzakları boşa çıkaracaktır; *“Eğer sabırlı olur, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, onların hileleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır.”* (Âl-i İmrân 3/120) *“Bir de şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar. Onlara boyun eğerseniz şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz.”* (el-En'âm 6/121) Bununla beraber; Kötü ahlak sahibi veya tuzakçı biri olmak değişmez alinyazısı değildir. Kim tövbe yolunu seçmeyi başarırsa ve günahından dönerse, *bugün size kınama yoktur*, (Yûsuf 12/92) cevabının muhatabı olmaya hak kazanabilir. Nitekim ayet-i kerime de belirtildiği gibi insanoğlunu doğru yoldan saptıracağını söyleyen şeytanın iyilik karşısında hiç şansı yoktur; *“Allah, işte bu bana ulaştıran dosdoğru yoldur. Azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur, dedi.”* (el-Hicr 15/41-42)

¹²⁵Mâturidî, Tevilat, 7/370.

Hız. Yusuf (a.s.), kardeşi Bünyamin'i gördükten sonra dileyeydi kardeşini açıkça yanında tutabilir fakat burada bir gizleme ve alıkoyma var. Ayete göre bu tedbiri öğreten Allah'tır.       Allah Te    bir şeyi takdir etmiş e onu gerçekleştirmek için kuluna ilimle, yol göstererek ne yapması gerektiğini öğreterek yardım eder ve bu suretle takdirini gerçekleştirir. Bu ayetler de örnek gösterilebilir; *‘‘Tedbirinizi alın bölük bölük savaşa  k n yahut gerektiğinde topyek n savaşın.’’* (en-Nisâ 4/71) *‘‘Ey Muhammed, sen de i lerinde bulunup onlara namaz kıldırđıđın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan (bu) diğer gurup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar.’’* (en-Nisâ 4/102)

Bünyamin'in yükünde su kabı  k nca kardeşler, onu savunmak yerine işin içine Hız. Yusuf (a.s.)'u da dâhil ederek; *‘‘Eğer o  aldıysa, daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı. Yusuf bunu içinde sakladı, onlara belli etmedi. İçinden, Siz daha kötü durumdasınız! Allah, sizin su ladığınız hususu çok iyi biliyor dedi.’’* (Yûsuf 12/77) Rivayete göre kardeşlerin  almaktan kastettikleri şey, Hız. Yusuf (a.s.)'un anne tarafından dedesinin taptığı altın putunu  almasıydı. Bunu Allah'tan başkasına tapmaması için yapmış olduğu rivayet edilmiştir.¹²⁶ Kardeşler, babaları Hız. Ya'kub (a.s.)'a verdikleri sözden ötürü Bünyamin'in yerine kendilerinden birini alıkoymasını söylemişler fakat Hız. Yusuf (a.s.); *‘‘Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız, aksi halde biz gerçekten zulmetmiş oluruz, dedi.’’* (Yûsuf 12/78-79) Ayetteki ifade gerçekten dikkate şayan, Bünyamin için hırsız ifadesi yerine eşyamızı yanında bulduğumuz ifadesi kullanılmıştır.

Kardeşler, Hız. Yusuf (a.s.)'un Bünyamin'i geri vermeyeceğine dair ümitlerini kesince, bir kenara çekilip kendi aralarında konuşmuşlar. İçlerinden birisi, babalarına, Bünyamin'i geri getireceğine dair verdikleri sözden bahsetmiştir. Kardeşlerine, babalarına dönüp kendilerine Bünyamin'i koruma sözü verirken bilgileri dışında gelişen olaylardan haberdar olmadıklarını, hakikati bilmediklerini ve sadece gördükleri kadarıyla Bünyamin'in hırsızlık yaptığını ve buna kervandaki

¹²⁶M turid , Tevilat, 7/371.

başka insanların da şahitlik ettiğini anlatmalarını söylemiş. Kardeşler de, babalarına dönünce olup biteni anlatarak biz gerçekten doğruyu söylüyoruz demişler. “(Babaları) dedi ki: Hayır, nefisleriniz sizi (böyle) bir işe sürükledi. (Bana düşen) artık, güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Çünkü O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.” (Yûsuf 12/80-83) Hz. Ya’kub (a.s.), Hz. Yusuf (a.s.)’u kaybettikten sonra nasıl sabrederek Allah’a tevekkül ettiyse yine aynı sözleri tekrarlamıştır. Yalnız burada ümit içinde olduğunu da ifade etmiştir. Kaybolan evlatlarının geri geleceğinden ümitli bir şekilde “umulur ki Allah hepsini bana geri getirir” demiştir. Zira O, Alîm’dir, Hâkim’dir derken de Mutlak Güç’e sığınmış ve O’na teslim olmuştur. Çünkü her şeyin Allah’ın kontrolünde olduğuna inancı tamdır. Her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Alîm ve Hâkim olan Allah’ın kendisini imtihan ettiğinin bilincindedir.

Hz. Yusuf (a.s.)’un kardeşleri daha önce babalarına karşı yalan söylediklerinden dolayı, bu seferki doğrularına babaları inanmak istememiş. Müfessirlere göre Hz. Ya’kub (a.s.), çocuklarının nefislerine aldanıp yanlış bir işe sürüklenmiş olduklarını düşünmüş, çünkü onların şeriatında hırsızın esir olarak yakalanacağını aziz bilemezdi. Bazı müfessirlere göre de Hz. Ya’kub (a.s.)’un sitemi, çocukları hırsızlıkla itham edildiklerinde kendilerini aklayıp iş Bünyamin’e gelince hiçbir tereddüt göstermeden şüphesiz onun hırsızlık yaptığını söyleyerek kesin bir dille onu suçlamalarıdır. Babalarının Hz. Yusuf (a.s.)’u ve Bünyamin’i onlardan daha çok sevdiği düşüncesiyle onlara düşmanlık ve nefret besledikleri şu sözlerinden de anlaşılıyor; ‘Yusuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerlidir. Hâlbuki bizim sayımız daha çok’ yani Hz. Ya’kub (a.s.) burada; Hz. Yusuf (a.s.)’a ve Bünyamin’e nefretiniz ve düşmanlığınız yüzünden nefisleriniz sizi aldattı ve Bünyamin’in halini ve durumunu inceleme gereği görmediniz. Yükünün içinde bir şey bulununca onu oraya kendisinin koymayabileceğini, aksine onun bilgisi dışında başka biri tarafından da konulmuş olabileceğini düşünüp araştırmadınız, diyerek sitem etmiştir.¹²⁷

Bazı müfessirlere göre Hz. Ya’kub (a.s.), Cebrail (a.s.)’e, Hz. Yusuf (a.s.)’un halini sormuş, Yusuf hayatta mı yoksa ölü mü? Cebrail (a.s.) de; hayatta olduğunu

¹²⁷Mâturidî, Tevilat, 7/377.

haber verince Hz. Ya'kub (a.s.), 'umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir' demiştir. Yahut Hz. Ya'kub (a.s.), Hz. Yusuf (a.s.)'un rüyasında yıldızları, güneşi ve ayı kendisine secde ederken görmesinden dolayı onun hayatta olup ölmediğini anlamıştır. Yani rüyası gerçekleşmeden ölmeyeceğini, hayatta kalacağını biliyordu demişler.¹²⁸ İlahî kader, Hz. Ya'kub (a.s.)'tan Hz. Yusuf (a.s.)'u ayırdığında Bünyamin ile bir nebze teselli olmuş olmalı ki şimdi Bünyamin'den de ayrılınca acı ve kederi daha derin hissetmiş bu yüzden gözlerine ak düşmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de bu durum şu şekilde ifade edilmiştir; *“Çocuklarından yüz çevirdi, Ah Yusuf'um ah! diye sızlandı. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu.”* (Yûsuf 12/84) Müfessirlere göre 'hüzn', yaratılış halinin değişiminde etkili olan fakat fiillerde görülmeyen bir şey olup Hz. Ya'kub (a.s.)'un ruhi bakımdan zayıflamasında etkili olmuş, organlarına zarar vermiş ve gözlerini kaybetmiştir. Rabbine niyaz edip halini ona açmış ve sabırla ilahi kaderin hükmünü icra etmesini beklemiştir.¹²⁹

Hz. Ya'kub (a.s.)'un oğulları, onca zaman geçtikten sonra yaptıkları yanlıştan dönmek yerine kalplerindeki kıskançlık ve kinle babalarına acımasızca sert sözler söyleyerek onu rencide etmişler; *“(Oğulları:) Allah'a andolsun ki sen hâlâ Yusuf'u anıp duruyorsun. Sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın, dediler.”* (Yûsuf 12/85) Kalplerindeki kin, gözlerini perdelemişken babalarının bir peygamber olduğunu, vahiy aldığını idrak edememişler. Peygamberler, insani yönleriyle sıradan insanların hissettiği türden acıları hissederler fakat ilahi vahye muhatap olmaları yönüyle sıradan insanlardan ayrılırlar. Allah'a olan imanları tam olup hiçbir zaman Allah'a olan inançlarını ve güvenlerini kaybetmezler. Bu örnekte Hz. Ya'kub (a.s.) kendi kontrolü dışında gerçekleşen Yusuf'un kaybolması olayında Allah'a karşı tam bir teslimiyet içindedir; *“(Ya'kub:) Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arz ediyorum. Ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle (vahiyle) biliyorum, dedi.”* (Yûsuf 12/86) Olaylara hikmet gözüyle baktığı için Hz. Yusuf (a.s.)'u götürüp gözünün önünden yok eden oğullarına baskı ve şiddet uygulayarak Hz. Yusuf (a.s.)'u nereye götördüklerini veya ona ne yaptıklarını sormamıştır. Önceki ayetlerde belirtildiği gibi oğullarına nefislerinin kötü arzularına uyup yanlış

¹²⁸Mâturidî, *Tevilat*, 7/378.

¹²⁹Mâturidî, *Tevilat*, 7/379.

bir şey yaptıklarını söylemiştir. Kendi iç dünyasında oğlunu kaybetmiş bir baba olarak hüznünü yaşayıp ilahi kaderin ona yaşattığı imtihanı sabırla kabul etmiştir.

İbn-i Kuteybe'ye göre, ayetteki “bes”, üzüntünün en şiddetlisi anlamına gelmektedir. Hasan-ı Basri de bes'i, şikâyet ve ihtiyacını sadece Allah'a arz etmek şeklinde yorumlamıştır. Hz. Ya'kub (a.s.) işte böylesi bir acıyı kalbine gömerek güzel bir şekilde sabretmiştir. Rivayete göre o vahiy ile Yusuf'un ölmeyip yaşadığını biliyor fakat nerede olduğunu bilmiyordu. İleride gelecek olan ayet de bunu teyit etmektedir; “*Müjdeci gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Ya'kub tekrar görür hale geldi. Dedi ki: Ben size, Allah tarafından bilmediklerinizi bilirim demedim mi?*”¹³⁰ Burada şu soru akıllara gelmektedir. Hz. Ya'kub (a.s.) isteseydi Hz. Yusuf (a.s.) kaybolduğu andan itibaren her yeri arayarak onu bulamaz mıydı? Yusuf'u arayıp bulmak mı istemedi? Eğer olayın üzerine gidip Hz. Yusuf (a.s.)'u bulsaydı, kardeşlerin kötülükleri deşifre olacak ve belki de gömleğin üzerindeki yalancı kan gerçeğe dönecekti. Bu örnekte kendilerinden kötülük umulan kimselerin şerrinden emin olmak için üzerine gidilmeyip kendi hallerine bırakıldığı görülmektedir. Zira sapaşğlam bir gömleğin sahibini kurdun yediğini söylemek büyük bir kinin göstergesi ve o kişilerin akıllarının başında olmayıp basiretlerinin bağlandığını göstermektedir. Hz. Ya'kub (a.s.) Allah'ın verdiği peygamberlik nuruyla, hakikatin farkında olarak bu olanlara sabretmeyi tercih etmiştir.

Hz. Ya'kub (a.s.), onca zamandan sonra bile ümidini kesmemiş ve oğullarına, Hz. Yusuf (a.s.) ile kardeşlerini aramalarını tavsiye etmiş, ümitli olmaları yönünde nasihatte bulunmuştur; “*Ey oğullarım! Gidin de Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.*” (Yûsuf 12/87) Mûfessirlere göre Hz. Ya'kub (a.s.) rüyasında ölüm meleğini görmüş ve ona ruhlarını aldıkları kişiler arasında Hz. Yusuf (a.s.)'un ruhu var mı diye sormuş, melek de ona hayır cevabını vermiştir. Buna benzer başka yollarla Hz. Ya'kub (a.s.)'un, Hz. Yusuf (a.s.)'un hayatta olduğunu bildiği rivayet edilmiştir. Şimdi de vahiy yoluyla Hz. Yusuf (a.s.)'un nerede olduğunu öğrenmiş olduğu düşünülmektedir. Bunun üzerine çocuklarına Mısır'a gitmelerini ve kardeşlerini aramalarını emretmiştir. Bunun açık bir emir olmayıp ima

¹³⁰Mâturidî, *Tevilat*, 7/380.

yollu bir emir olduğu da söylenmiştir. Belki Bünyamin ve ağabeyinin, Hz. Yusuf (a.s.)’un yanında olduğunu söylese tembellik gösterip ağır davranacaklarını bildiğı için söylemediğı de düşünölmektedir.¹³¹ Eğer Hz. Yusuf (a.s.) isteseydi yerini ve halini babasına bildirebilirdi. Çünkü babasının nerede olduğunu biliyordu. Ancak ona durumunu ve yerini bildirmesine izin verilmeyip şimdi yerini ona bildirmesi emredilmiş olmalı ki bunu şimdi yapabilmiştir.

İçinde bulunulan şartlar ve olaylar kişiyi ne kadar çaresiz bırakırsa bıraksın Allah’tan bir kurtuluş ümidi içinde olunması öğütlenmektedir. Evet, yaşananlar yani önce Yusuf’un kaybolması sonra da Bünyamin’in dönmemesi Hz. Ya’kub (a.s.)’un istek ve iradesiyle gerçekleşmedi. Hatta Hz. Ya’kub (a.s.) içine doğan bir hisle çocuklarını kötölükten korumak için bildiğı her yolu denedi fakat buna rağmen bu olaylar gerçekleşti. Ve hiçbir tedbir olacakları durduramadı. Kul fiilinin yaratıcıdır diyenlerin tezi de burada çürümüş çünkü kul fiilini istediğı gibi icra edemedi. Bütün bunlara rağmen Hz. Ya’kub (a.s.), cebriyeciler gibi, çaresiz bir teslimiyeti seçmedi bilakis çocuklarını gayrete sevk edip onlara ümidi aşıladı.

Kardeşler, babalarının emriyle üçüncü kez Mısır’a gelmiş ve Hz. Yusuf (a.s.)’un huzuruna çıkarılmışlar; “*Yusuf’un yanına girdiklerinde: Ey aziz! Bizi ve ailemizi katlık bastı ve biz değersiz bir sermaye ile geldik. Hakkımızı tam ölçerek ver. Ayrıca bize bağışta da bulun. Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır, dediler.*” (Yûsuf 12/88) İçine düştükleri bu darlık halleri, üzüntü ve mahcubiyet ifade eden ricaları karşısında Hz. Yusuf (a.s.), Mısır vezirliği vasfını bir kenara bırakarak hakikati ortaya çıkarmanın zamanı geldiğini düşünmüş ve Allah’tan başka şahitlerin olmadığı sadece kardeşlerin bildiğı hadiseyi şöyle hatırlatmıştır; “*Yusuf: Siz, cahilliğiniz yüzünden Yusuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz? dedi. (Şaşkınlık içinde Yusuf’un yüzüne bakan kardeşler) Yoksa sen, gerçekten Yusuf musun? dediler. O da: (Evet) ben Yusuf’um, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulundu. Kim (Allah’tan) korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez, dedi.*” (Yûsuf 12/89-90) Hz. Yusuf (a.s.), kardeşlerine cahilliklerinden ötürü ne yaptıklarını hatırlattıktan sonra başka bir şey söylemeden sözlerine sadece Allah’ın kendisine ve kardeşine olan lütfunu eklemiş ve bu lütfu de

¹³¹Mâturidî, *Tevilat*, 7/381.

takvaya, sabra ve Allah'ın adaletine bağlamıştır. Hz. Yusuf (a.s.) hem kardeşleri tarafından kendisine haksızlık yapıldığında hem de azizin karısı tarafından yapılan çirkin teklifle karşılaştığında Allah'tan korkarak sabretmişti. Haksız yere önce kuyuya sonra zindana atılmıştı. Bu imtihanlardan her biri sabretmesi zor durumlardır. Hz. Yusuf (a.s.)'un bu örnek hayatıyla bize verilmek istenen ilahi mesaj şudur; Kim Allah'a karşı asi olmaktan ve yasaklarını çiğnemekten sakınırsa ve O'nun emirlerini yerine getirmeye ve verdiği belalara karşı sabrederse güzel davranmış olur. Ayette belirtildiği gibi Allah da bunun mükâfatını zayi edecek değildir.

Kardeşler Hz. Yusuf (a.s.)'a yaptıklarını hatırlayınca mahcup bir şekilde boyunlarını bükmüş ve hatalarını kabul etmişler; *“Kardeşleri: Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz, dediler.”* (Yûsuf 12/91) Yaptıkları kötülüğe karşılık iyilikle mukabele görmüş, cehaletlerine karşı olgunluk gösterilmiş, katı kalplilikle girdikleri hareketlere bugün cömertlikle cevap verilmiştir; *“(Yusuf): "Bugün sizi kınamak yok, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir, dedi.”* (Yûsuf 12/92) İbn-i Abbas'a (r.a.) göre bugün sizi kınamak yok yani sizi ayıplamayacağım demektir. Çünkü kardeşler, tövbe edip hatalarını itiraf etmiş, işledikleri günahı ikrar etmiş ve Allah'ın, Yusuf'u; mevkide, olgunlukta, takvada ve güzel ahlakta kendilerinden üstün kıldığını kabullenmişlerdir. Hz. Yusuf (a.s.) da onların bu davranışlarına lütufkâr ve bağışlayıcı bir mukabelede bulunmuştur. Her günah işleyen veya büyük günah işleyip sonra vazgeçip tövbe edenin durumu da böyledir, o artık ayıplanmaz ve kınanmaz demişlerdir. Hatadan elini çekip tövbe ettikten sonra ayıplamak ve kınamak gerekseydi veya böyle yapmak caiz olsaydı, Resulullah'ın (s.a.v.) ashabı da ayıplanır ve kınanırlardı. Çünkü onlar da başlangıçta kâfir olup sonradan İslam'a girmişlerdi. Bazı müfessirlere göre de Hz. Yusuf (a.s.), bugün sizi kınamak yok sözüyle onların kendisine yaptıklarından bahsetmeyeceğine dair bir güvence vermektedir. Bundan dolayı da şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra ifadesini kullanmıştır. Bu sözle kendisiyle kardeşleri arasındaki şeyleri şeytanın yaptırdığını söylemiştir. Yani suçu kardeşlerine değil, şeytana nispet etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de; *“Biz kendileri ve başkalarını düzeltmek için çaba gösterenlerin emeklerini zayi etmeyeceğiz.”* (el-A'râf 7/170) buyrulmaktadır. Kötülük yapanları toplumdan yana bir zarar ve sıkıntı getirmeyecek ve insan

haklarının zayi olmasına sebebiyet vermeyecekse, affetmek ve geçmişi deşip başa kakmamak, küçümsememek, kınamamak, azarlamamak Allah'ın sevdiği güzel hasletlerden biridir. Çünkü affetmek, cezalandırmaktan daha tesirli ve üstündür. Aynı zamanda daha ıslah edicidir. Böylelikle Hz. Yusuf (a.s.), daha önce sıkıntılı ve çileli imtihanları sabrederek nasıl kazandıysa bugün de lütuf ve nimet içindeyken kardeşlerini bağışlayarak bir imtihanı daha kazanmıştır. Olaylar, olup bittikten sonra onların kaderde var olduğu anlaşılır. Yaşanıp fiili halde tahakkuk etmeyene kadar kaderde olup olmadığını anlama imkânımız yoktur. Dolayısı ile kaderin kullanımı maziyatta/geçmiş olaylardadır. Gelecekle ilgili şeyler bize meçhuldür. Meçhul olan üzerine hüküm bina edilemez. İnsan cüzi iradesi ile gelecekle ilgili şeylerde tercih ve temayüllerine göre hareket eder. Tercih ve temayülü de olayın iyi-kötü, hayır-şer, maslahat-mefsedet gibi özellikleri belirler. Mümin olarak tercihlerimizi etkileyen faktörlere de göre karar verip birine yöneliriz.

Hz. Yusuf (a.s.), kardeşleriyle olan konuşmasında babaları Hz. Ya'kub (a.s.)'un üzüntüden ağlamaktan gözlerinin göremez olduğu haber verilince; *“Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, (gözleri) görecekturuma gelir. Ve bütün ailenizi de bana getirin, dedi. Kafîle (Mısır'dan) ayrılınca, babaları (yanındakilere): Eğer bana bunamış demezseniz inanın ben Yusuf'un kokusunu alıyorum, dedi. Onlar da: Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın, dediler.”* (Yûsuf 12/93-95) Bazı müfessirlere göre Hz. Yusuf (a.s.)'un yaşadığı Mısır ülkesi ile Hz. Ya'kub (a.s.)'un yaşadığı Kenan yurdu arasında yaklaşık on günlük yürüme mesafesi vardır. Hz. Ya'kub (a.s.)'un bu kadar uzun bir mesafeden Hz. Yusuf (a.s.)'un kokusunu alıp onun yanında bulunanların o kokuyu almaması Allah'ın bir mucizesinden başka bir şey değildir. Ayrıca bazı müfessirlere göre o gömlek cennet giysilerindendir. Allah onu Hz. İbrahim (a.s.)'e giydirmiş, Hz. İbrahim (a.s.) de Hz. İshak (a.s.)'a, Hz. İshak (a.s.) da Hz. Ya'kub (a.s.)'a, Hz. Ya'kub (a.s.) da onu Hz. Yusuf (a.s.)'a giydirmiştir. Üzerindeki ona has o kokuyu diğerlerinin duymaması bu yüzdendir demişlerdir. Ayrıca yukarıdaki ayette görülüyor ki Hz. Ya'kub (a.s.), Hz. Yusuf (a.s.)'un kokusunu unutmamıştır. Kardeşler de bunun farkında olarak babalarını üzmeğe devam etmişler. *“Müjdeci gelince, gömleği onun yüzüne koyar koymaz (Ya'kub) tekrar görür oldu. Ben size, Allah tarafından (vahiy ile) sizin bilmediklerinizi bilirim, demedim mi! dedi. Oğulları da: Ey babamız! (Allah'tan)*

bizim günahlarımızın affını dile! Çünkü biz gerçekten hata ettik, dediler. Hz. Ya'kub: Sizin için Rabbimden af dileyeceğim. Çünkü O çok bağışlayan, pek esirgeyendir, dedi. '' (Yûsuf 12/96-98)

Kardeşler, Hz. Yusuf (a.s.)'tan af dilemiş, hata ve günahlarını itiraf etmiş, Hz. Yusuf (a.s.) da onları hemen affetmişti. Fakat Hz. Ya'kub (a.s.) onların mağfiret talebini ertelemiştir. Bazıları, gençlerin kalbi, yaşlıların kalbinden daha yumuşak olduğu için böyle oldu demişler fakat bu sıradan insanların özelliklerindendir. Peygamberler yaşlandıkça kalplerinin yumuşaklığı ve inceliği daha da artar. Bazılarına da, Hz. Ya'kub (a.s.)'un öfkesi Hz. Yusuf (a.s.)'un öfkesinden daha büyüktü demiştir. Başka bir görüş de Yusuf ile karşılıklı helalleştikten sonra ve Hz. Yusuf (a.s.) onları bağışladığını söyledikten sonra Allah'tan onlar için bağışlama isteyecekti şeklindedir.¹³²

Hz. Yusuf (a.s.)'un gördüğü bir rüyayla başlayan sure, bu rüyanın yorumunun gerçekleşmesiyle son bulmuştur. Hayal kırıklığı, ümitsizlik, sıkıntı, , dert, üzüntü ve musibetlerden oluşan Ya'kub ailesinin imtihanı şöyle sonlanmıştır; *“Ya'kub ailesi hep beraber Mısır'a gidip Yusuf'un yanına girdikleri zaman, ana-babasını bağrına bastı, Allah'ın izniyle güven içinde Mısır'a girin, dedi. Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar. (Yusuf) dedi ki: Ey babacığım! İşte bu, daha önce (gördüğüm) rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana lütuflarda bulundu. Çünkü beni zindandan çıkardı ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden getirdi. Şüphesiz ki Rabbim dilediğine lütfedicidir. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir. '' (Yûsuf 12/99-100)* Başında Allah'ın gücü ve kudretine vurgu yapılırken sonunda yine Allah'ın kudretine ve hükmüne vurgu yapılmıştır.

Kıssada en dikkat çeken noktalar özetlenecek olursa; Kişiler isteklerini gerçekleştirmek için her çareye başvurup, bu uğurda karşılaşacakları her türlü güçlük ve tehlikeleri kabul etmişler. Fakat istekleri, arzuları ve yönelişlerine rağmen, olayın akışında ilahi irade galip gelip “Allah'ın dediği” olmuştur. Kötülük eden ve kötülüğe seyirci olanlar, rıza-i ilahiden nasiplenmeyenler ilahi ceza olarak bu dünyada meysus olacaklardır. Planlarında görünüş itibariyle başarılı olduklarını düşünseler de

¹³²Mâturidî, *Tevilat*, 7/392.

hakikatte başarıya ulaşamayacaklardır. İyilik eden ve sabreden Allah'ın lütfuna mazhar olacaktır. Masum bir çocukken kardeşleri tarafından kuyuya atılıp az bir paraya köle diye satılan Hz. Yusuf (a.s.)'u Allah yalnız bırakmayıp onu kuyudan saraya taşımış, saraydaki kadınların tuzaklarından korumak için onu belli bir vakte kadar zindanda tuttukten sonra Mısır'a Aziz kılmıştır. Kıssanın sonunda Hz. Yusuf (a.s.) şöyle dua etmiştir; *“Ey Rabbim! Bana hükümlerlik verdin ve bana (rüyada görülen) olayların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da ahirette de beni yönetip himaye eden(yardımcım) sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!”* (Yûsuf 12/101) Duasına, Allah'ın kendisine olan ihsanından ve iyiliklerinden bahsederek iyilikleri kendisine değil Allah'a nispet etmiş, her şeyin Allah'ın kudretiyle olduğunu ve her şeyin onun iradesiyle gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Sahip olduğu dünyalık mal, mülk ve saltanatı önemsemeyip rızai ilahiye talep edip Allah'tan Müslüman olarak canını almasını istemiştir.

2.2. HZ. İBRAHİM ve YAŞADIĞI OLAYLARIN KADER İLE İLİŞKİSİ

Hz. İbrahim (a.s.), Kur'ân-ı Kerîm'de adına müstakil bir sure olan ve toplamda 25 surede, 245 ayette bahsi geçen bir peygamberdir. Ulû'l-azm peygamberlerden birisi olup soyundan birçok peygamber gelmiştir. Bu yüzden peygamberlerin atası olarak kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bahsi geçen ayetlerdeki kıssasını incelediğimizde Allah'ın övgüsünü kazanmış, takdire şayan bir kişiliği ön plandadır. Bu örnek şahsiyetiyle, sabrıyla, Allah'a olan sağlam sarsılmaz imanı ve teslimiyetiyle Allah'ın dostu Halilullah unvanını kazanmıştır.¹³³

Hz. İbrahim (a.s.)'in hayatı, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf (a.s.)'un kıssası gibi kronolojik olarak sıralanmamıştır. Ayetlerde, yaşadığı imtihanlar, örnek ahlakı, tevhid ve tebliğ mücadelesi ile Allah'a olan teslimiyeti anlatılmaktadır. Hz. İbrahim (a.s.)'in çocukluğu ve doğduğu ortam ile ilgili birçok rivayet vardır fakat bunların gerçekliği ihtilaflıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de bize yansıtıldığı kadarıyla Hz. İbrahim

¹³³Tok, Fatih, *Hz. İbrahim ve Tevhid Mücadelesi*, ed. Atilla Yargıcı (İstanbul: Ensar yayınları, 2021), 103-107.

(a.s.)’in bulunduğu ortamda insanların putlara taptıkları, gök cisimlerini; güneşi, ayı, yıldızları kutsadıkları anlaşılmaktadır. Yaşadığı ortamda Tevhid inancı bozulmuş olup inançlarına şirk bulaştırmış ve bu ısrarlarından vazgeçmemişlerdir. Hz. İbrahim (a.s.) bu yanlış ısrarlarına karşılık dini tebliğden vazgeçmemiş onların yaptıkları yanlışlığı görmelerini sağlamak için büyük bir azim ile mücadele göstermiştir.¹³⁴

Bizim burada ele alacağımız esas konu Hz. İbrahim (a.s.)’in yaşadığı olaylar karşısındaki tepkisi ve tutunduğu tavrı olacağından dolayı daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s.)’in hayatının bizim için örnek olduğunu vurgulamıştır; “*İbrahim’de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır.*” (Mümtehine 60/4) Surenin devamındaki ayette de aynı vurgu tekrarlanmıştır; “*Andolsun, onlar sizin için, Allah’ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnektir.*” (el-Mümtehine 60/6) Biz de bu ayetleri inceleyerek Hz. İbrahim (a.s.)’in örnek hayatına kader penceresinden bakacak ve anlamaya gayret göstereceğiz.

Allah Teâlâ, kullarını nasıl davranacaklarını görmek için bazen sıkıntı ve darlık ile bazen de bolluk ve refah ile imtihan eder. Nitekim bu ayet-i kerimelerde; “*Yoksa siz; içinizden cihad edenleri (sınavıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınavıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?*” (Âl-i İmrân 3/142) “*O dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Hepiniz dönüp dolaşıp O’na varacaksınız.*” (el-Ankebût 29/21) Allah Teâlâ, kulu ve peygamberi olan Hz. İbrahim (a.s.)’i de imtihan ettiğini ve onun bu imtihanı kazandığını bize şöyle haber vermiştir; “*Bir zamanlar Rabbi İbrahim’i bir takım emirlerle sınamış, İbrahim onları tam olarak yerine getirince; Ben seni insanlara önder yapacağım, dedi.*” (el-Bakara 2/124)

Allah Teâlâ Hz. İbrahim (a.s.)’i belalarla sınamış, sıkıntılarla imtihan etmiştir. Örneğin; O diri diri ateşe atılmakla sınanmış, o buna sabretmiş ve Allah’tan başkasından yardım istememişti. (el-Enbiyâ 21/69) Yurdundan hicret etmekle emrolunmuş o buna itaatle karşılık vermişti. (el-Ankebût 29/26) Eşini ve küçük çocuğunu suyun ve ekinin bulunmadığı Mekke dağları arasında bırakmakla emrolunmuş, bunu tereddütsüz yerine getirmişti. (İbrâhîm 14/37) Oğlunu kurban etmekle imtihan edilmiş, emre tabi olup oğlunu yere yatırmıştı. (es-Sâffât 37/103-

¹³⁴Ali BAKkal (ed.), *Hz. İbrahim 1. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirimleri* (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1997), 80.

107) Allah ona, insanların hac ibadetini yerine getireceği bir mekân kıldığı Kâbe'yi inşa etmeyi emretmiş, o da oğlu İsmail ile beraber bu emri de yerine getirmişti. (el-Hac 22/26) Aynı zamanda Hz. İbrahim (a.s.), yaşadığı dönemin firavununa ve halkına tebliğde bulunmuş, onların tapındıkları ilahlar konusunda kendileriyle mücadele ederek onları mağlup etmiş ve Allah'ın delilini kabule mecbur bırakmıştır.¹³⁵ Bütün bu vb. birçok şeyle imtihan edilip imtihanı kazanan Hz. İbrahim (a.s.)'e ilahi dostluk tahsis edilmiş ve Allah'ın dostu olma şerefine nail olarak üstün bir konuma yükseltilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ ondan övgüyle bahsetmiştir; *“Yoksa Musa'nın ve 'ahde vefa örneği İbrahim'in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberin yok mu?”* (en-Necm 53/37) Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen, Hz. İbrahim (a.s.)'in başından geçen imtihanlar ve bu imtihanlara karşı duruşu şu başlıklar altında şöyle sıralanabilir;

2.2.1. Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması

Hz. İbrahim (a.s.), ateşe atılmakla sınanmış, buna sabırlı ve metanetli bir şekilde tam bir teslimiyet göstermiştir. Allah da, mucizevi bir şekilde ateşi serin ve selametli kılarak onu kurtarmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim (a.s.)'in ateşe atılma olayı Enbiya suresi (21/66-71), Saffat suresi (37/95-99) ve Ankebut suresi (29/24-26) olmak üzere üç farklı surede tekrar edilerek anlatılır. Hz. İbrahim (a.s.), babası dâhil olmak üzere kavmini putlara tapmaktan men etmek ve bir olan Allah'a inanıp ibadet etmelerini sağlamak için her türlü çabayı göstermiştir.¹³⁶ Aynı şekilde, Enbiya, Saffat ve Ankebut surelerinde Hz. İbrahim (a.s.) ile kavmi arasında geçen tevhid mücadelesine ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir, ancak konumuz olmadığı için, bu detaylar üzerinde durulmayacaktır.

Müfessirlere göre bir bayram günü kavmi, Hz. İbrahim (a.s.)'i bayram kutlamasına götürmek istemiştir. Fakat Hz. İbrahim (a.s.) kavminin hakikati anlamalarını sağlamak için bir plan yapmıştır. Kavmi onu bayram kutlamasına çağırdığı zaman;

¹³⁵Mâturidî, *Tevilat*, 4/57.

¹³⁶Mâturidî, *Tevilat*, 1/257.

“İbrahim yıldızlara baktı ve ben hastayım, dedi” (es-Sâffât37/88-89)

“(içinden) Allah'a yemin ederim ki, siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım! dedi.” (el-Enbiyâ 21/57)

“Bunun üzerine diğerleri onu arkalarında bırakıp gittiler.” (es-Sâffât 37/90)

“İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı. (Oraya konmuş yemekleri görünce) niçin yemiyorsunuz? dedi.” (es-Sâffât 37/91)

“Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?”(es-Sâffât 37/92)

“Sonra onlara güçlü darbeler indirmeye başladı.”(es-Sâffât 37/93)

“Onlar gidince İbrahim putları paramparça etti. Belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı.” (el-Enbiyâ 21/58)

“(Dönüp durumu gören) putperestler, bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir, dediler.” (el-Enbiyâ 21/59)

“Bazıları, İbrahim diye bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik, deyince.”(el-Enbiyâ 21/60)

“O halde, onu hemen insanların gözü önüne getirin. Belki birileri şahitlik eder dediler.”(el-Enbiyâ 21/61)

“(Putperestler) koşarak İbrahim'e geldiler.”(es-Sâffât37/94)

“İbrahim getirilince, bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın? dediler.”(el-Enbiyâ 21/62)

“İbrahim hayır, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorsa onlara sorun! dedi” (el-Enbiyâ 21/63)

Hiz. İbrahim (a.s.) onları çeşitli delillerle taptıkları putlardan vazgeçirmeye çalışarak bir olan Allah'a imana davet etmiş, fakat kavmi yola gelmeyip ilahlarının parçalanmasına çok kızdıkları için Hiz. İbrahim (a.s.)'i cezalandırmak istemişlerdir;

“Putperestler, eğer bir iş yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin! dediler.”(el-Enbiyâ 21/68)

“Ötekiler, onun için bir yapı kurun ve(orada hazırlayacağınız) kuvvetli ateşe atın onu! dediler.”(es-Sâffât 37/97)

“Böylece onu engellemek için bir tuzak kurdular; ama biz onları alta düşürdük.”(es-Sâffât 37/98)

“Biz de ‘Ey ateş! İbrahim için serin ve selametli ol!’ dedik.”(el-Enbiyâ 21/69)

“Kavminin (İbrahim'e) cevabı: ‘Onu öldürün yahut yakın!’ demelerinden ibaret oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı. Doğrusu bunda, iman eden bir kavim için ibretler vardır.”(el-Ankeb’ut 29/24)

Kavmi, İbrahim (a.s.)’i bağlayıp ateşe atacakları vakit; senden başka ilah yoktur, âlemlerin rabbi olarak seni tenzih ederim, övgüler sanadır, mülk senindir senin şerikin yoktur, diye dua ederken onu mancınıkla geniş bir yerden fırlattılar. Cebrail (as) karşısına gelip, İbrahim benden bir talebin var mı? diye sorduğunda, senden mi, hayır! cevabını verdi. Cebrail, Rabbinden iste! deyince de, O’nun halimi bilmesi istememe ihtiyaç bırakmaz diyerek Allah’a tam teslimiyet örneği sergilemiştir. Yüce Allah da sıcak ve yakıcı olan ateşi, ona serin ve zararsız bir hale getirmiştir. Bu Risâlet ve nübüvvetinin en büyük mucizelerinden biri olmuştur.¹³⁷

Allah Teâlâ her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi bir sebep ile yaratmaktadır. Örneğin ateş yakıcıdır hâlbuki yakan Allah Teâlâ’dır. Fakat âdeti, ateş bir şeye dokunmadıkça yakmağı yaratmamasıdır. Ateş tutuşma sıcaklığına kadar ısınmaktan başka bir şey yapmaz. Doğruyu göremeyenler bunları ateş yapıyor sanır fakat yakan, yanma tepkisini yapan ateş, oksijen, ısı veya elektron alış-verişi değildir. Yakan yalnızca Allah Teâlâ’dır. Bunların hepsini yanmak için sebep olarak yaratmıştır. İlmin ve fennin en yüksek derecesinde bulunan, hakikatı tam olarak görebilen peygamberler ve onların izinden giden İslam âlimleri bugün yakıcı, yapıcı sanılan şeylerin aslında aciz, zavallı birer vasıta ve mahlûk olduklarını hakiki yapıcının, yaratıcının araya koyduğu sebepler olduğunu bildiriyor. Yakıcı, Allah Teâlâ’dır. Ateşsiz de yakar fakat ateş ile yakmak âdetidir.¹³⁸ Yakmak istemezse, Hz. İbrahim (a.s.)’i yakmadığı gibi ateş içinde olsa bile yakmaz. Hz. İbrahim (a.s.) için âdetini bozdu. ‘ Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece ona, ‘ol’

¹³⁷Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakaiki’t-tenzil ve uyuni’l-ekavil fî vücuhi’t-te’vil* = *el-Keşşâf an hakaiki gavamizi’t-tenzil ve uyuni’l-ekavil fî vücuhi’t-te’vil*. (Kahire : Matbaa-i Âmire, 1890), 3/125-126.

¹³⁸Ayvallı, *Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi.*, 187-192.

dememizdir. O da hemen oluverir. (en-Nahl 16/40) Nitekim ateşin yakmasını önleyen maddeler de yaratmış yani ateşin yakmamasının sebebini de yaratmıştır.¹³⁹

2.2.2. Hz. İbrahim'in Hicret Etmekle Emrolunması

Hz. İbrahim (a.s.) ateşe atılma olayından sonra evini yurdunu geride bırakarak hicret etmekle emrolunmuştur. (es-Sâffât 37/99)¹⁴⁰ Putlara tapan kavimden uzaklaşmayı dilemiş ve Allah'a tam bir teslimiyet içinde kendisini doğru bir yere ulaştırması için *dua* etmiştir. (Meryem 19/48) Eşi Sare ve kendisine iman eden (kardeşinin oğlu) *Lut peygamber ile birlikte* (el-Ankebût 29/26) Şam'a veya Filistin'e hicret etmiştir.¹⁴¹ Bu teslimiyetinden dolayı Allah da onu *bereketli* bir yere ulaştırmıştır. (el-Enbiyâ 21/71)

2.2.3. Hz. İbrahim'in Çocuğu Olmamakla İmtihan Edilmesi

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim (a.s.)'in Allah'tan hayırlı bir evlat talep eden *duası* (es-Sâffât 37/100) yer almaktadır. Eşinin *kısır* olduğu (ez-Zâriyât 51/29) ifade edilen ayetlerde Allah Teâlâ *ihtiyarlık* çağlarında (Hûd 11/72) Hz. İbrahim (a.s.)'in duasını kabul etmiştir. Kendisine ileride *peygamber olacak* (Meryem 19/49) olan *akıllı ve edepli 2 erkek evlat olarak (İshak)* (es-Sâffât 37/101) ile *İsmail'i* (İbrâhîm 14/39) ve *torun (Ya'kub)* ile müjdelemiştir. (Hûd 11/71) Rivayete göre evlat sahibi olduğu vakit Hz. İbrahim (a.s.) yüz, eşi Sare de doksan yaşında idi.¹⁴² Yaşlarıyla ilgili kesin bir bilgi olmasa da ayetlere baktığımızda *yaşlandıkları ve çocuktan kesildikleri vakit* bu müjdeyi aldıkları görülmektedir. (el-Hicr 15/54)

Hz. İbrahim (a.s.)'in ihtiyarlığında aldığı çocuk sahibi olacağı müjdesi başka surelerde tekrar tekrar geçmektedir. Öyleyse burada önemli bir mesaj vardır. O da şu

¹³⁹Ebü'l-Muzaffer İsfarâyînî, *et-Tefsir fi'd-dîn ve temyizü'l-fırkati'n-naciye ani'l-fıraki'l-hâlikin*. (Beyrut : Âlemü'l-Kütüb, 1983), 165-167.

¹⁴⁰Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, 6/3168-3171.

¹⁴¹Mâturidî, *Tevilat*, 9/192.

¹⁴²Mâturidî, *Tevilat*, 7/543.

ayetle açıklanmıştır; “*Sana gerçeği müjdeledik, sakın ümitsizliğe düşenlerden olma! dediler. (İbrahim:) dedi ki: Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?*” (el-Hicr 15/55, 56) Allah Teâlâ kullarından ümidini kesmemelerini istiyor ve öğütüyor. Hz. Ya’kub (a.s.) da tıpkı bu şekilde oğullarından *ümidini kesmemelerini* istemişti. (Yûsuf 12/87) Allah Teâlâ bir şeyi murat ettiği zaman sebepleri oluşturur ve o işin olmasını kolaylaştırır. Ne yaşlılık ne de kısırlık Allah’ın muradının gerçekleşmesine mani değildir. Hz. Zekeriya (a.s.)’nın da eşinin kısır olmasına rağmen Allah’ın dilemesiyle Hz. Yahya (a.s.) adında bir oğulları dünyaya gelmiştir.¹⁴³

Allah, Hz. İbrahim (a.s.)’e bir süre evlat vermemekle onu imtihan etmiş fakat o yine de dua ederek Allah’tan evlat talep etmiştir. Eğer kul için yazılmış ve değişmez bir kader karşısında çaresiz olsaydı o zaman Hz. İbrahim (a.s.)’in bu duayı yapması anlamsız olurdu. Bunun tam tersine kul her istediğini yapmada da özgür değildir. Eğer öyle olsaydı Hz. İbrahim (a.s.) talep ettiği evlada erken yaşlarda sahip olur ve Allah’a dua edip evlat talebinde bulunmazdı. Nitekim ayet-i kerimede evlatların verilip verilmemesinin imtihan vesilesi olduğu şöyle buyrulmuştur; “*Göklerin ve yerin hükümlanlığı Allah’ındır. O, dilediğini yaratır. Dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları verir. Yahut o çocukları erkekler ve dişiler olmak üzere çift verir, dilediği kimseyi de kısır yapar.*” (eş-Şûrâ 42/49-50) “*Yoksa insan, (kayıtsız şartsız) her arzu ettiği şeye sahip olacağını mı zannediyor? Hayır, ahiret de dünya da yalnız Allah’ındır.*” (en-Necm 53/24-25) Allah Teâlâ zalim değildir ve zulmü de haram kılmıştır. Kullarına hayatlarını düzene sokacak akıl, irade vb. yetenekler vermiş bunun yanında vahiy göndererek önünü aydınlatmış, yaratılışın amaç ve hikmetinden haberdar etmiştir. Gerisini de kulların hür iradelerine bırakmıştır.¹⁴⁴

¹⁴³Yıldırım, *Asrın Kur’an Tefsiri*, 6/3172.

¹⁴⁴Yıldırım, *Asrın Kur’an Tefsiri*, 6/3182-3183.

2.2.4. Hz. İbrahim'in Oğlunu Kurban Etmekle Emrolunması

Hz. İbrahim (a.s.) aile fertlerini alarak; suyu ve ekini olmayan kurak bir vadiye bırakıp yanlarından ayrılmakla imtihan edilmiş; o bu ilahi emri yerine getirmekten geri durmamıştır. (Rivayete göre ailesi, eşi Hacer ve oğlu İsmail idi.) Ayet-i kerimede şöyle buyrulur; *“Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler.”* (İbrâhîm 14/37)

Hz. İbrahim (a.s.), çocuğu onunla beraber iş güç tutacak yaşa gelince rüyasında onu kurban ettiğini görmüş. Rüyasını oğluna anlatmış ve o da babasına emredileni yapmasını ve buna sabredeceğini bildirmiştir. (es-Sâffât 37/102) Hz. İbrahim (a.s.), Hakkın emrini gerçekleştirmek üzere kendisine teslim olan oğlunu (İsmail) kurban etmek için yere yatırınca Allah Teâlâ onların bu amelinden razı olmuş (es-Sâffât 37/103-105) ve imtihanı kazanmıştır. (es-Sâffât 37/106) Allah; imanına ve iyiliğine (es-Sâffât 37/110-111) karşın, oğlunun canına bedel olarak ona iri bir kurbanlık göndererek onları ödüllendirmiştir. (es-Sâffât 37/107) Ayrıca Hz. İbrahim'e bir peygamber olarak İshak da müjdelenmiştir. (es-Sâffât 37/112) Bu ayetlerde peygamber bir baba olarak Hz. İbrahim (a.s.)'in oğlunu kurban etmesi olayı anlatılıyor. Rivayete göre Hz. İbrahim (a.s.)'in, İshak ve İsmail adında iki oğlu vardı. Ayetlerde hangi oğlunun kurban edildiğinden söz edilmez fakat bazı tefsircilere göre bu oğul İsmail, bazılarına göre de İshak'tır.¹⁴⁵

İnsanı öldürmek haram olduğu halde Hz. İbrahim (a.s.)'in gördüğü rüyadan hareketle oğlunu kurban etmek istemesi, peygamberlerin gördükleri rüyaların hak ve sadık olduğunu gösteriyor. Demek ki Hz. İbrahim (a.s.) rüya yoluyla Allah'tan bir emir almıştı. Yoksa oğlu ona 'sen buyrulanı yap' demezdi. Bir baba, oğlunu kesme emrine, oğul da kesilmeye rıza ve itaat ile imtihan edilmişlerdi. İkisi de Allah'ın emrine teslim olup itaat ettiklerinden dolayı övülmüş ve Allah tarafından cennetten

¹⁴⁵Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi : el-kamil fi't-tarih tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça (İstanbul : Bahar Yayınları, 1985), 103.

bir kurbanlık gönderilerek ödüllendirilmişlerdir. Biri Zebihullah (Allah'ın kurbanlığı) diğeri de Ahde vefa örneği İbrahim (a.s.) mealindeki ayette buyurduğu gibi Vefiyyullah (Allah'ın emrine vefa gösteren) ismiyle övülmüş ve kıyamete kadar iftihar vesilesi olarak gösterilmiştir.

Allah Teâlâ kulunu dilediği şeyle dilediği gibi imtihan edebilir. Eğer bu imtihan kaçınılmaz olarak başa gelecek türden bir olay olursa buna cebrî kader demek mümkün olur. Bu durumda, başa gelen kulun iradesi dışındadır ve yazılmış olan mutlaka olacaktır. Yalnız şuna da dikkat etmek lazım ki Hz. İbrahim (a.s.) bir peygamber olarak Allah'tan aldığı rüya yollu vahiyle oğlunu kurban etmek istemiş. Oğlu da bunun farkında/bilincinde olduğu için babasına teslimiyet göstermiştir. Yani burada babasının emrini yerine getirirken aslında ilahi emre teslim olmuştur. Yoksa zulüm gören birinin bu zulüm karşısında kayıtsız şartsız teslim olması söz konusu olamaz. Önceki bölümde geçtiği üzere, zulmen zindana gönderilmesi ve iftiraya uğraması örneğinde Hz. Yusuf(a.s.)'un, bu sıkıntılardan kurtulmak için çaba sarf ettiğini ve zulmü kabul etmediğini görmüştük.

Ayetlere baktığımızda Allah Teâlâ peygamberlerine verdiği bu mükâfatları; iradeli olarak yaptığı güzel davranışlarına, yüce ahlaklarına ve salih kimselerden olmalarına (Sâd 38/48) bağlamıştır. Allah'a karşı itaatkâr davranan kimseleri güzel bir son (Sâd 38/49-50), isyankâr davranan kimseleri de kötü bir sonun (Sâd 38/55-56) bekledikleri haber verilmektedir.

2.2.5. Hz. İbrahim'in Beytullah'ı İnşa' Etmekle Emrolunması

Hz. İbrahim (a.s.) kurak ve kervan geçmez bir vadide Kâbe'yi inşa etmekle emrolunmuş, Oğlu İsmail (a.s.) ile bu emri yerine getirmişlerdir. Bazı müfessirlere göre Allah'ın yeryüzünde ilk yarattığı yer burasıdır. (Âl-i İmrân 3/96) Hz. Âdem (a.s.)'e orada hac edilmesi emredildiğinde, Cebrail (a.s.) kendisine, iki bin yıl önce meleklerin orada haccettiğini ve Allah'ın o evi, yeryüzünden iki bin yıl önce yarattığını belirtmiştir. ¹⁴⁶ İbn Abbas'tan (r.a.) gelen rivayete göre, Hz. İbrahim (a.s.)

¹⁴⁶Mâturidî, *Tevilat*, 1/262.

Kâbe'yi tamamlayınca, ‘‘Rabbim, onu bitirdim demiş, Allah Teâlâ da ‘*İnsanlara hac ibadetini duyur*’’ (el-Hac 22/27) buyurmuştur. Hz. İbrahim (a.s.), sesim her tarafa ulaşamaz ki dediğinde, sen duyur, sesini ulaştırmak benim işimdir’ cevabını vermiştir. Ey Rabbim, nasıl söyleyeyim? Diye sorduğunda, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur; De ki: Ey insanlar, kadim evi haccetmek size farz kılındı. Allah onun bu sözünü yerle gök arasında olan herkese duyurdu. İnsanlar dünyanın en uzak köşesinden gelmeye başladılar.’’¹⁴⁷

Hz. İbrahim (a.s.) birçok defa imtihan edilmiş ve bu imtihanları kazanmıştır. Peki, Hz. İbrahim (a.s.) nasıl davrandı da bu imtihanları kazandı? Ne yaptı da Halilullah yani Allah’ın Dostu unvanını elde ederek böyle büyük bir şerefe nail oldu? Kur’ân-ı Kerîme baktığımızda; bu ilahi dostluğun temelinde *işini güzel yaparak kendini Allah’a vermek ve Allah’a tabi olmak* üzerinde durulmuştur. (en-Nisâ 4/125) Hasan-ı Basri’ye göre, kendini Allah’a verenden kasıt; davranışlarının bütün yönlerini Allah’a verip yönelten yani bütün işlerini sadece Allah için yapan, kendini sadece Allah’a teslim eden kimsedir. İşini güzel yapmaktan kasıt ise yaptığı her şeyi, o konudaki bilgisine dayanarak yapan anlama gelir. Ve hüve muhsinin ifadesi güzel yapmak, güzellik anlamına gelen ‘ihسان’ kelimesinden gelir. Bu da yapmakla görevlendirildiği şeyi gerekenin fevkinde yapar, hatta onun fazlasını da yapar şeklinde yorumlanmıştır. Öyleyse kim ki, yaptığı her işini Allah’ın rızasını gözeterek yaparsa Allah da o kimseden razı olacaktır.¹⁴⁸

Hz. İbrahim (a.s.); yolcuların uğrak yerlerinde misafirhane hazırlamış ve hazırladığı her şeyi misafirlere ikram etmeyi adet haline getirmişti. Kendi üstün konumuna rağmen misafirlere ikram etmeyi ve onları ağırlamayı kendine görev edinmişti. Kur’ân-ı Kerîm’de, *Hz. İbrahim’in cömertliğinden ve misafirperverliğinden* bahsedilmiş, evine gelen *melekleri* misafir zannederek *önlerini yemek koymuştur*. (ez-Zâriyât 51/26-27) Allah Teâlâ’nın Hz. İbrahim (a.s.)’e Halil sıfatını vermesi O’nun ikramı, lütfu ve ihsanıyladır. Çünkü Hz. İbrahim (a.s.), Allah’ın rızasını kazanacak güzel ameller işlemiş, Allah da onu dostu edinmiş ve kendisine dostluğun göstergesi olan çeşitli üstünlükler bahşetmiştir. Dostluğun

¹⁴⁷Mâturidî, *Tevilat*, 5/129.

¹⁴⁸Mâturidî, *Tevilat*, 4/55.

sebebi tazim, saygı, itaat (en-Nahl 16/120) ve şükre (en-Nahl 16/121) dayanmaktadır.

Hz İbrahim (a.s.) Ayet-i kerimelerde *özü sözü doğru bir insan* (Meryem 19/41) *ağır başlı, hassas ruhlu, kendisini Allah'a vermiş* (Hûd 11/75) yumuşak huylu ve sabırlı biri olarak tanıtılmıştır. (et-Tövbe 9/114) Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim (a.s.)'in Allah'ın emirlerine karşı gösterdiği tavrı üzerinde dikkatle durulmuştur; *‘‘Rabbi ona, teslim ol, dedi, o da: Âlemlerin Rabbine teslim oldum! diye cevap verdi.’’* (el-Bakara 2/131) Böyle olmasına rağmen o, duasında *kendisinin ve neslinin itaatkâr kimseler olmasını dilemiştir.* (el-Bakara 2/128) Peygamberler dinlerine ve özlerine karşı diğer insanlara göre korkuları en fazla olan kimselerdir. Hz. İbrahim (a.s.) Allah katındaki yüce mertebesine rağmen *Allah'tan kendisini ve çocuklarını putlara tapmaktan uzak tutmasını* (İbrâhîm 14/35), *kendisine hikmet vermesini ve iyiler arasına katmasını* istemiştir. (eş-Şuarâ 26/83) *Kendisinden sonra gelecekler içinde, iyilikle anılmayı, kendisini naim cennetinin vârislerinden kılmasını, kıyamet günü kendisini mahcup etmemesini* (eş-Şuarâ 26/84-89) dilemiştir. Allah Teâlâ Hz. İbrahim (a.s.)'in bu güzel ahlakından ve davranışlarından *hoşnut olarak ona çeşitli ikramlarda bulunmuş.* (Meryem 19/50) Dünyada verdiği güzelliklerin yanında *ahiret mükâfatı* da vadetmiştir.(en-Nahl 16/122)

Hz. İbrahim (a.s.) kıssasında bize verilmek istenen mesajlara göre bir kul kendi iradesi dışında başına gelen ilahi kader karşısında Allah'ın rızasını kazanmak için O'na boyun eğip itaat eder, sabırlı ve metanetli davranırsa o da ilahi lütfa mazhar olacak demektir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de; *‘‘Rablerinin rızasına ermek için sabredenlere dünya yurdunun iyi sonucu, adn cennetleri va'd edilmiştir. Melekler de her bir kapıdan yanlarına girerek şöyle derler; sabretmenize karşılık selam sizlere.’’*(er-Ra'd 13/21-24)

İrademiz dışında; yapıp etmemizin ya da yapmamız gerekip yapmadığımız bir fiilden ötürü başımıza gelenler hariç tutularak başımıza gelen bütün olaylar cebri kader ile yani ilahi bir imtihan ile gelmiştir. Eğer iş burada Cebriyye'nin dediği gibi olsaydı Hz. İbrahim (a.s.) yaşadığı bu olaylar karşısında yaprağın durumu gibi çaresiz davranır, hiçbir çaba içine girmez ve mücadele etmezdi. Eğer Mu'tezile'nin dediği gibi olsaydı bu sefer Hz. İbrahim (a.s.) her şeye güç yetireceğini düşünerek ne

Allah'tan istekte bulunup yardım dilerdi ne de ona dua ederdi. Çünkü bu durumda bir şey yapmak anlamsız olurdu. Bu ayet-i kerime Mu'tezile'nin görüşünü devre dışı bırakıyor; *“Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz.”* (el-En'âm 6/83) Onlara göre herkes kendi yapıp etmeleri sebebiyle kendi derecelerini kendileri yükseltirler veya düşürürler. Hâlbuki burada Hz. İbrahim (a.s.)'in derecesini yükselten Allah'tır. Bu ayetler de buna işaret etmektedir; *“Biz O'na İshak ve (İshak'ın oğlu) Yakub'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik; Biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız.”* (el-En'âm 6/84) *“Ona İshak ve Ya'kub'u bağışladık. Soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Ona bu dünyada mükâfatını verdik. Şüphesiz o, ahirette de iyiler arasında yer alacaktır.”* (el-Ankebût 29/27)

Beni İsrail peygamberlerin tamamı İshak oğullarından gelmiştir. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) ise Hz. İsmail (a.s.)'in soyundan gelmiştir. Bütün din müntesipleri farklı din ve mezheplerde olmalarına rağmen kendilerini Hz. İbrahim (a.s.)'e nispet etmişler ve onun dini ve sünneti üzere olduklarını iddia etmişlerdir. Hepsi de Hz. İbrahim (a.s.)'den razı olmuş ve ona yakınlık hissetmişlerdir. Böylelikle Yüce Allah ona bütün dillerde güzel övgüler bahsetmiştir. Biz Müslümanlar da her namazda onu ve ailesini anarak dua etmekteyiz.¹⁴⁹

Allah Teâlâ tüm inanan kullarına da dünyada mükâfat bahşedeceğini bildirmiştir; *“De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey inanan kullarım! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaktır. Allah'ın arzı geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.”* (ez-Zümer 39/10) Her ne kadar başımıza gelen bazı olaylar irademiz dışında gerçekleşiyor olsa da bu olaylara karşı göstereceğimiz tepki tamamen bizim irademize bağlıdır. Buna göre yaşadığımız olay karşısında ya Allah'ın rızasına uygun bir tepki gösterip bu imtihanı kazanacağız ya da Allah'ın rızasının aksine bir tepki oluşturup imtihanı kaybedeceğiz. Burada hadiseler zahiri bir bakışla ele alınırsa cebir var gibi zannedilir; fakat netice itibarıyla insanın dünya ve ahiret hayatını şekillendiren kulun kendi özgür iradesidir.

“Onlara rahmetimizden başışta bulunduk; kendilerine haklı ve yüksek bir şöhret nasip ettik.” (Meryem 19/50) *“Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren*

¹⁴⁹Mâturidî, Tevilat, 11/136.

önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, daima bize hep kulluk ettiler.” (el-Enbiyâ 21/73) “Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için bir hatıra olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik ve ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik.” (el-Enbiyâ 12/84)

Hiz. İbrahim (a.s.), dönemin hükümdarının (Nemrut) karşısına çıkıp dini tebliğ etmede azimli ve sabırlı bir şekilde, hak davasını anlatmıştır. Allah'ın kendisine verdiği hükümdarlıkla şımaran Nemrut, Allah hakkında Hiz. İbrahim (a.s.) ile tartışmaya girince Allah Hiz. İbrahim (a.s.)'e yardım etmiş ve söylediği söz ile Nemrut hayrete düşmüştür; “İbrahim, Rabbim hayat veren ve öldüren, demişti. O da, ‘ben de hayat verir ve öldürürüm demişti. İbrahim: Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir, dedi. Bunun üzerine inkârcı adam şaşırıp kaldı. Allah zalimler zümresine muvaffakiyet vermez.” (el-Bakara 2/258) İmam Mâtürîdî'ye göre Nemrut'a hükümlanlık verilmesinin amacı Allah'ın onu imtihan etmek istemesidir. Bu tıpkı zenginlik ve sağlık ile fakirlik ve hastalık verilmek suretiyle kişilerin imtihan edilmesi gibidir. Fakat Nemrut Allah'ın verdiği bu mülküyle şımarıp her şeye malik olacağını zannedince zalimlerden oldu. Ayet-i kerimede buna dikkat çekilmiş ve insanın her istediğinin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı vurgulanmıştır; “Yoksa insan her arzu ettiği şeye sahip olacağını mı zann ediyor? Hayır, sonuç da başlangıç da yalnız Allah'a aittir.” (en-Necm 53/24, 25) Allah zalimleri ile salih amel sahiplerini bir tutmaz; “Yoksa kötülük işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini inanıp iyi amel işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar?” (el-Câsiye 45/21)

SONUÇ

Hız. peygamber (s.a.v.) ve sahabeler dönemine bakıldığında kaza ve kader hakkında herhangi bir problemin teşekkül etmediği fakat Tabiin ve Tabe-i Tabiin yani Emevilerin hâkim güç olduğu dönemde asıl kader tartışmalarının geliştiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen kader ile ilgili ayetlerden bir kısmı yüzeysel bakıldığında cebir ifade ederken diğer bir kısmı da insanın iradeli oluşuna dikkat çekmektedir. Tezimizin ilk bölümünde bu ayetlere yer verdik. Mezhepler kendi görüşünü destekleyen ayetleri seçip kullanırken kendi görüşünü desteklemeyen ayetleri de ya görmezden gelmiş ya da kendi görüşüne uygun bir şekilde tevil etmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere insanlar Kur'an metnine bakarak kader konusunda ayrılığa düşmemişlerdir. Bilakis daha önce kendilerinin meydana getirdikleri problemlerin olumsuz neticesini, kendi üzerlerinden kaldırıp Allah'a nispet etmek için Kur'an ayetlerini delil olarak kullanmışlardır. Bazı araştırmalara göre sınırlı da olsa peygamber ağızından yalanlar uyduranlar da çıkmıştır.

Zaman içinde kaza ve kader konusu karmakarışık bir hal aldığından, tarihi olaylar ve problemlerin çıkış noktaları dikkate alınmayınca bir takım yanlış fikirler gelişmiştir. Geçmiş zamanın din büyükleri de bu yüzden kaza ve kaderi çeşitli şekillerde anlatmıştır. Böylece bunları okuyan ve dinleyenler, görüşlerden birini kabullenerek şüpheyi düşmekten kurtulmuştur. Bazı İslam âlimleri de bu karışıklıklardan ötürü kader mevzusuna girmemeyi tavsiye etmişler.

Kaza ve kadere iman; kişiyi ye'se, ümitsizliğe düşmekten ve şımarıklıktan korumak içindir. Ayrıca insan; bir işin ezelde nasıl takdir edildiğini bilmediği için, Allah Teâlâ'nın emrine uyarak çalışmaya gayret göstermelidir.¹⁵⁰ Kaza ve kader, insanın çalışmasına mani değildir aksine teşvik eder; “*Çalışınız! Herkes, kendisi için takdir edilmiş olan şeylere sürüklenir*” hadisi şerifi çalışmak ile kaza ve kader arasında sıkı bir bağlilik bulunduğunu bildirmektedir. Çünkü Allah bu dünya düzeninde, eşya arasında bir takım kanunlar yaratmış, bir şeyi başka bir şeyin varlığına sebep kılmıştır. (en-Necm 53/49-51) Düşünce ve hareketlerinde hür olan

¹⁵⁰Şeyhu'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi İnsan ve Kader, çev. İsa Doğan (İstanbul: Kültür Basın ve Yayın, 1989), 291-311.

insanlar irade sahibidir. Fakat düşünce ve işleri, bir sebebe bağlıdır. Bu sebepler insanı hür olmaktan çıkarmaz. Çünkü sebepler olmadan da, irade sahibidirler ve sebepsiz olarak da irade eder ve yaparlar. Sebepler varken, insan istemezse, iş olmaz. İnsan bir işi yapıp yapmamayı irade etmeden önce, zihninde düşünür muhakeme eder. Hangi taraf ağır gelirse, onu irade eder. Her ne kadar sebepler dünyasında yaşıyor olsak bile bu Allah'ın kontrolünün dışında gerçekleşmez. Bu durum şu ayet ile biraz daha açık hale gelmektedir: “*Allah, kullarına tümüne birden rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi. Fakat O, rızkı dilediği ölçüde indirir.*” (eş-Şûrâ 42/27) Çünkü ayette hayatın, Allah'ın kontrolü altında olduğu vurgulanır.

Yüce Allah, olmuş ve olacak her şeyden haberdar olduğunu, kullarını imtihan edeceğini, bu imtihanların nasıl olacağını ayetlerle belirtmiştir. (el-Bakara 2/155), (Âl-i İmrân 3/141-142) Allah Teâlâ, iyi ve kötü imtihanlar karşısında kulun doğru ve yanlış tavırlarını ortaya çıkarmayı murat etmiş; bu süreçte doğru tavrın ne olması gerektiğini insanlara açık ayetleri ile bildirmiştir. (Hûd 11/9-11), (ez-Zümer 39/49), (el-Bakara 2/156) Bununla beraber peygamberlerin hayat hikâyelerini de canlı örnekler olarak gözler önüne sermiş, onlardan örnek almamızı kolaylaştırmıştır.

Biz de Hz. Yusuf (a.s.) ve Hz. İbrahim (a.s.)'in Kur'ân'da geçen hayat hikâyelerini inceleyerek kader konusunda takınmamız gereken doğru tavrı tespit etmeye çalıştık. Hz. Yusuf (a.s.) ve Hz. İbrahim (a.s.)'in başına neler geldiğini ve bu durumlar karşısında neler yaptıklarını inceledik. Hz. Yusuf (a.s.)'un özel bir rüya görmesinden başlayarak yaşadığı olaylara bütüncül bir gözle baktığımızda her bir olayın diğerine bağlı sebepler zinciri içerisinde cereyan ettiği görülmüş oldu. Bu muhteşem neticeden bî haber olarak yaşananlara bakıldığında, peygamber de olsa her bir insanın yaşadıklarının kötü olarak görülmesi mümkündür. Fakat neticeye odaklandığımızda yaşanan her şeyin birçok sebep ve hikmeti bulunduğu görüldü. Bir rüya göstererek başlattığı bir hayat hikâyesini, o rüyanın tabirini gerçekleştirerek sonlandıran, Allah Zülcelal'in mutlak iradesidir. Bu rüyanın gerçekleşmemesi için yapılan tüm çabalar boşa çıkmış Allah'ın yegâne irade ve gücü üstün gelmiştir.

Bizlere örnek olarak gösterilen kıssaya baktığımızda şu ortaya çıkar; dünya hayatı, tüm isteklerimizin gerçekleşeceği bir yer değil ve biz buraya her istediğimizi

elde etmek için gelmedik. (en-Necm 53/24) Dünya hayatında sebepler zincirini takip ederek bir işin gerçekleşmesi için gerekli tüm çaba ve gayreti gösterdikten sonra dahi o iş (istekler) gerçekleşmeyebilir. Hatta planladığımızın tersine işler gelişebilir ve hayatımız birdenbire ters bir istikamete dönebilir. (Âl-i İmrân 3/26) Burada irademiz ve kontrolümüz dışında başımıza gelen olaylar karşısında imtihan dünyasında olduğumuzu idrak edip kaza ve kaderin yani hayatın yegâne planlayıcısının Allah olduğuna mutmain bir kalp ile iman etmek ve işin hikmetini anlamaya çalışmak gerekir. Bu şekilde bir iman ile hayatımız daha düzenli ve ruh dünyamız daha huzurlu olacaktır. Bu olaylar bazen kötü görünse de bizim için fayda mı yoksa zarar mı barındırıyor bunu selim bir akıl ile değerlendirdikten sonra gücümüz nispetinde sıkıntı veren şeyi düzeltmek ve sorunu ortadan kaldırmak için de çaba sarf etmemiz gerekir. Çünkü Kur'an'da belirtildiği gibi biz ancak çabalarımızın sonucunu elde edebiliriz.

Sebepler zinciriyle birbirine bağlı dünya hayatımızda Cebriyye'nin dediği gibi rüzgârın önünde uçuşan bir tüy gibi değiliz çünkü bizden çaba sarf etmemizi isteyen bir yaratıcımız var. Mu'tezile'nin, kulun kendi fillerinin yaratıcısı olduğunu iddia eden bu söyleminde de hak ve hakikat örtülmektedir. Çünkü kul, her dilediğini gerçekleştirme gücüne sahip değildir. İmtihan olduğumuz konu ne olursa olsun Allah'ın bizden istediği, çaba sarf etmemizdir. Allah'ın bizden istediği şekilde, iyiliğe ulaşmak ve kötülükten uzaklaşmak için sarf edilen tüm çabaların sonucu bizi cennete, iyilikten uzaklaşma ve kötülüğü çoğaltma yönünde yapılan çabalar da bizi cehenneme götürür. Gösterdiğimiz çabanın yönü ahirette varacağımız nihai sonu belirleyecektir. Öyleyse kullar; dün yaşananları ilahi kaderin bir neticesi olarak bilip huzuru kalp ile Allah'a teslim olarak geçmişin hüznlerinden sakınmalı ve yarına da korku ve ye'se kapılmadan ümitle bakmalı ki yaşadığı günün, anın hakkını vererek çalışıp çabalayabilmeli.

KAYNAKÇA

- Abdulhamid, İrfan. *İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*. çev. Saim Yeprem. İstanbul : Marifet Yayınları, 1981.
- Adam, Hüdaverdi. *Kaza ve Kader*. Adapazarı: Değişim Yayınları, 1998.
- Âl-i Şeyh, Abdurrahman b. Hasan. *Fethü'l-mecîd şerhi Kitâbi't-Tevhid*. Riyad: İdaretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1413.
- Altıntaş, Ramazan. *Kelam El Kitabı*. Ankara : Grafiker Yayınları, 2012.
- Ardoğan, Recep. *Delillerden Temellere Sistemik Kelam ve Güncel İnanç Sorunları*. İstanbul : Klm Yayınları, 2018.
- Ayvallı, Ramazan. *Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul : Türkiye Gazetesi, ts.
- Bağdadi, Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkahir. *Usulü'd-dîn*. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi Ve Tefsiri*. İstanbul : Bilmen Yayınevi, 1964.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî. *Sahîhü'l-Buhârî*. İstanbul : el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.
- Şeyhu'l-İslâm Mustafa Sabri Efendi *İnsan ve Kader*. çev. İsa Doğan. İstanbul: Kültür Basın ve Yayın, 1989.
- Ebî Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud. *Sünenu Ebî Davud*. Humus : Muhammed Ali es-Seyyid, 1969.
- eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcanî. *et-Ta'rifat*. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Giridi, Sırrı. *Nakdû'l-kelam fi akaidi'l-İslâm*. İstanbul, 1324.
- Gökçe, Cüneyt. *Semerkand ve Muhammed b. Eşref es-Semerkandî*. İstanbul: Nida Akademi, 2019.
- Gölcük, Şerafettin. *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri Bâkılânî'de İnsanın Fiilleri Anlayışı*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1979.
- Gölcük, Şerafettin. *Kelam: Tarih-Ekoller-Problemler*. Konya : Tekin Kitabevi, 2001.

- Harputi, Abdüllatif. *Tenkihü'l-kelam fî akaidi ehli'l-İslâm*. Dersaâdet : Necm-i İstikbal Matbaası, 1330.
- İbnü'd-Deyba', Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahman b. Ali. *Hadis Ansiklopedisi : kütüb-i sitte*. çev. İbrahim Canan. Ankara: Akçağ Yayın, ts.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *İslam Tarihi : el-kamil fî't-tarih tercümesi*. çev. Ahmet Ağırakça. İstanbul : Bahar Yayınları, 1985.
- İbnü'l-Esir, Ebü's-Seadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed. *en-Nihaye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*. Kahire : Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.
- İbrahim el- Hâzimî. *7 Hadis İmamının İttifak Ettiği Hadisler*. çev. Hanifi Akın. İstanbul: Polen Yayın, 2007.
- İsfahani, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb. *Müfredâtu elfazi'l-kur'ân*. Dımaşk : Dârü'l-Kalem, 1992.
- İsferâyinî, Ebü'l-Muzaffer. *et-Tebzir fî'd-dîn ve temyizü'l-fırkati'n-naciye ani'l-fıraki'l-hâlikin*. Beyrut : Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Kadî Abdulcebbâr. *Şerhü'l-usuli'l-hamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire : Mektebetu Vehbe, 1988.
- Karadeniz, Osman. *İnsan Iradesi ve Kudret-i İlahiyye Bağlamında Kader Mes'elesi*. thk. İlyas Çelebi. İstanbul : Ensar Neşriyat, 2011.
- Kârî, Ali el-. *Fıkh-ı Ekber Aliyyül-Kârî Şerhi*. ed. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.
- Kasar, Veysel. *İlk Dönem Kelamında Kudret Sıfatı Etrafındaki Tartışmalar*. İstanbul : Kardelen Yayınları, 2019.
- Kur'an'ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Kutub, Seyyid b. Kutub b. İbrahim Seyyid. *Fî zılali'l-Kur'ân*. İstanbul : Dünya Yayınları, 1991.
- Lamişî, Ebü's-Sena Mahmûd b. Zeyd. *et-Temhid li-kavâ'idi't-tevhid*. Beyrut : Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1995.

- Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî İbn. *Lisanü'l-arab*. Beyrut : Dâru Sadır, ts.
- Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilatü'l-Kur'an*. İstanbul: Ensar yayınları, 2018.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî. *Kitabü't-tevhid*. ed. Bekir Topaloğlu-Muhammaed Aruçi. Beyrut İstanbul : Dâru Sâdır İslam Araştırmaları Merkezi, 2007.
- Mevdudi, Ebu'l A'la el-. *Tefhimu'l-Kur'an*. İstanbul : Bengisu Yayıncılık, 1997.
- Mutlu, İsmail. *İnsan Kadere Mahkum Mu?* İstanbul: Mutlu yayıncılık, 2015.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Kuşeyrî Nisaburî Müslim b. *Sahîhü'l-Müslim*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003–1424.
- Önemli, Kadri. *Ümmeti Kutuplaştıran İlk İhtilaflar*. İstanbul: Nida Akademi, 2020.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-. *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye fî ilmi'l-ilâhiyyât ve't-tabîiyyât*. Beyrut : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1990.
- Sabuni, Nureddin es-. *Matüridiye Akaidi = el-Bidaye fî usuli'd-din*. İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2012.
- Said, Nursî. *Risale-i Nur Külliyyatından Sözler*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2007.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı türki*. Dersaadet : İkdâm Matbaası, 1317.
- Sırrı Paşa, Giritli. *Güzel İnsan Yusuf = Ahşenü'l-Kasas: Yusuf Suresi Tefsiri*. İstanbul : Elest Yayınları, 2005.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-nihal*. Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1975.
- Şimşek, Said. *Hz İbrahim 1. Hz İbrahim Sempozyumu Bildirimleri*. ed. Bakkal Ali. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1997.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ezdî Hacrî Mısırî. *el-akidetü't-tahaviyye*. İstanbul: İstanbul, 2019.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-câmiü's-sahîh = sünenü't-tirmizî*. Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1978.

- Tok, Fatih. *Hız. İbrahim ve Tevhid Mücadelesi*. ed. Atilla Yargıcı. İstanbul: Ensar yayınları, 2021.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmîne Giriş*. İstanbul : Damla Yayınevi, 2013.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul : İSAM Yayınları, 2013.
- Turhan, Kasım. *Bir Ahlak Problemi Olarak Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Filleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Yeprem, Saim. *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâturidi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980.
- Yıldırım, Celal. *Asrın Kur'an Tefsiri: İlmî Işığında*. İzmir : Anadolu Yayınları, 1986.
- Zebidî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Beyrut : Dârü'l-Fıkr, 1994.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-. *el-Keşşâf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücûhi't-te'vil = el-Keşşâf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücûhi't-te'vil*. Kahire : Matbaa-i Âmire, 1890.